

การสื่อสารทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

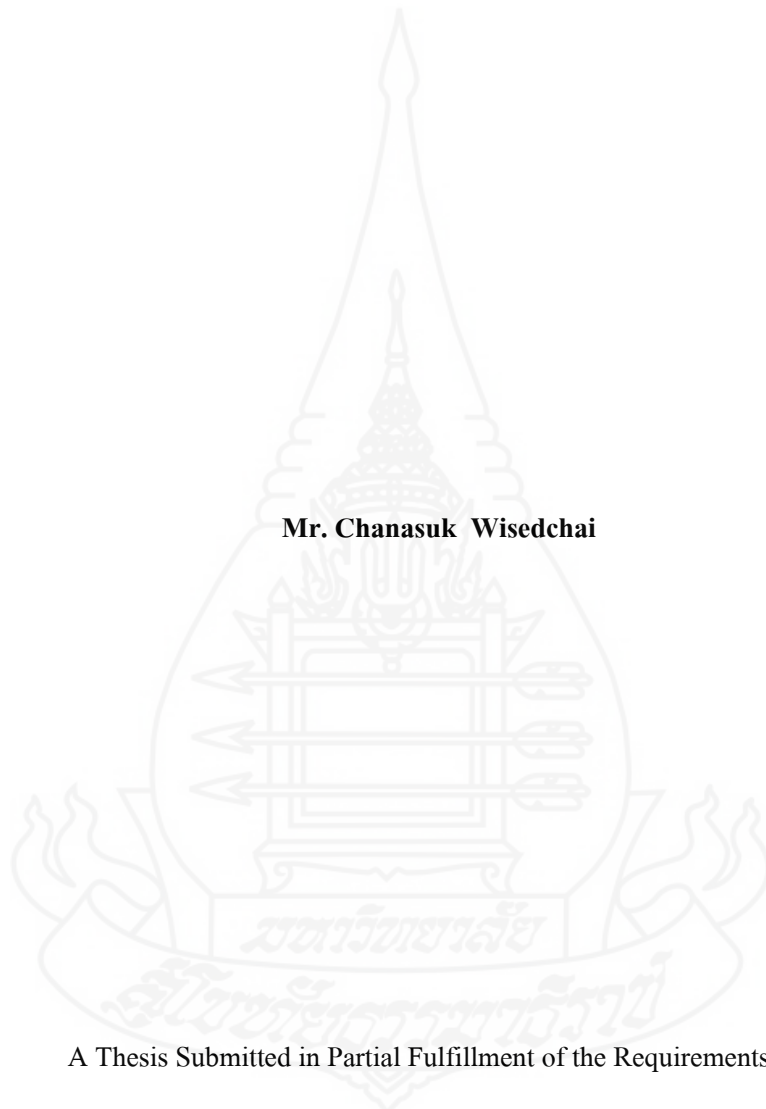
นายชนะศึก วิเศษชัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต
แขนงวิชาการเมืองการปกครอง สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

พ.ศ. 2554

The Political Communications of King Mongkut

Mr. Chanasuk Wisedchai

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for
the Degree of Mater of Political Science in Politics and Government

School of Political Science

Sukhothai Thammathirat Open University

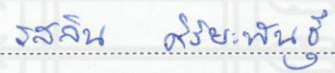
2011

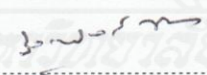
หัวข้อวิทยานิพนธ์ การสื่อสารทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ชื่อและนามสกุล นายชนะศึก วิเศษชัย
แขนงวิชา การเมืองการปกครอง
สาขาวิชา รัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
อาจารย์ที่ปรึกษา 1. รองศาสตราจารย์รสลิน ศิริยะพันธุ์
2. รองศาสตราจารย์ ดร. รุ่งพงษ์ ชัยนาม

วิทยานิพนธ์นี้ ได้รับความเห็นชอบให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรระดับปริญญาโท เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2555

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. ไพฑูรย์ มีกุล)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์รสลิน ศิริยะพันธุ์)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. รุ่งพงษ์ ชัยนาม)

..... ประธานกรรมการบัณฑิตศึกษา
(รองศาสตราจารย์ ดร. สุจินต์ วิสวธีรานนท์)

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่อง การสื่อสารทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะไม่สำเร็จเสร็จสมบูรณ์ได้เลย หากไม่ได้รับคำแนะนำจากอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ รองศาสตราจารย์ รสลิน ศิริยะพันธุ์ และ รองศาสตราจารย์ ดร. รุ่งพงษ์ ชัยนาม ที่กรุณาตรวจแก้ให้ งานวิจัยเรื่องนี้มีความสมบูรณ์ทั้งเชิงอรรถและพยัญชนะ ทำให้งานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ที่มีความสมบูรณ์ครบถ้วนตามกรอบแนวคิดรัฐศาสตร์โดยมีเนื้อหาเชื่อมโยงกับข้อมูลประวัติศาสตร์ ได้ในหลายแง่มุมและครอบคลุมทุกด้าน

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านประวัติศาสตร์ที่กรุณาเสียสละเวลาให้ ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์เพื่อให้ได้รับทราบข้อมูลเชิงลึก และทำให้งานวิจัยมีความถูกต้องตามกรอบของวิชา ประวัติศาสตร์ ผู้ทรงคุณวุฒินั้นคือ อาจารย์ภูธร ภูมะธน ผู้เป็นอาจารย์ประวัติศาสตร์ของผู้วิจัยซึ่ง เป็นผู้ให้แบบอย่างที่ดีของการทำผลงานวิชาการทางประวัติศาสตร์ และแบบอย่างที่ดีของการเป็นครู และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ปรีดี พิศณุวิถิติ ผู้เชี่ยวชาญทางด้านประวัติศาสตร์ผู้มีส่วนงานเขียนทาง วิชาการที่โดดเด่นโดยเป็นแบบอย่างแห่งการศึกษาข้อมูลประวัติศาสตร์จากเอกสารชั้นต้นเป็นหลัก

และท้ายที่สุด ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณบิดา มารดา ผู้ที่เป็นบุคคลสำคัญยิ่งในการหล่อ หลอม อบรมกล่อมเกล้าและสร้างทัศนคติที่ดีต่อการศึกษา และให้กำลังใจผู้วิจัยเสมอมาจนทำให้ ผู้วิจัยประสบความสำเร็จทั้งในการศึกษาเล่าเรียน และในหน้าที่การงาน

ชนะศึก วิเศษชัย

มกราคม 2555

ชื่อวิทยานิพนธ์ การสื่อสารทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ผู้วิจัย นายชนะศึก วิเศษชัย รหัสนักศึกษา 2518002163 **ปริญญา** รัฐศาสตรมหาบัณฑิต

(การเมืองการปกครอง) **อาจารย์ที่ปรึกษา** 1) รองศาสตราจารย์รสลิน ศิริยะพันธุ์

2) รองศาสตราจารย์ ดร. รุ่งพงษ์ ชัยนาม **ปีการศึกษา** 2554

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาจุดมุ่งหมายของการสื่อสารทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยตีความจากเอกสารทางประวัติศาสตร์และผลงานทางวิชาการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องและสัมภาษณ์เจาะลึกผู้เชี่ยวชาญทางด้านประวัติศาสตร์สองราย และวิเคราะห์ข้อมูลโดยการบรรยายเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า การสื่อสารทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีจุดมุ่งหมาย คือ 1) การแสดงความชอบธรรมในฐานะกษัตริย์ของพระองค์ท่าน โดยทรงสื่อสารให้เห็นถึงความชอบธรรมทางกฎหมาย คือทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ได้รับการบรมราชาภิเษกถูกต้องตามจารีตประเพณี และทรงเป็น “หน่อพระพุทธรเจ้า” ผู้เป็นรัชทายาทตามกฏมณเฑียรบาล และทรงสื่อสารถึงความชอบธรรมทางการเมือง คือ ทรงได้รับการยอมรับจากผู้ได้ปกครองทรงดำรงพระองค์ในฐานะองค์ธรรมราชา และทรงเป็นผู้ปกครองที่ผดุงความยุติธรรม 2) การแสดงแนวพระราชดำริทางการเมืองเกี่ยวกับสถานะของพระมหากษัตริย์ โดยทรงสื่อสารให้เห็นแนวพระราชดำริเกี่ยวกับกษัตริย์ที่เกี่ยวข้องกับเทพเจ้า กษัตริย์แบบธรรมราชา และกษัตริย์แบบบุคคลธรรมดาสามัญ 3) การส่งเสริมเสรีภาพ โดยเฉพาะการส่งเสริมเสรีภาพของสตรี ในเรื่องของการเลือกคู่ครองของตนและสิทธิในชีวิต และการส่งเสริมเสรีภาพของประชาชนในการเข้าถึงผู้ปกครอง 4) การอบรมกล่อมเกลாதองการเมือง ทรงสื่อสารเพื่อให้ราษฎรยึดถือระบบการควบคุมทางสังคมแบบสังคมนิคม การสร้างชาตินิยม การสืบสานพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นสถาบันที่มีอิทธิพลทางสังคมและการเมืองการปกครอง เพื่อสืบทอดแนวคิดผู้ปกครองแบบผู้มีบุญ และอบรมกล่อมเกล้าให้ราษฎรเป็นผู้มีเหตุผล 5) การสร้างธรรมาภิบาลในประเด็นเกี่ยวกับความโปร่งใส ความยุติธรรม หลักคุณธรรม หลักนิติรัฐ และ หลักการมีส่วนร่วม 6) การสร้างเสถียรภาพทางการเมือง โดยทรงสื่อสารให้เห็นถึงพระอัจฉริยภาพส่วนพระองค์ คุณลักษณะแห่งการประนีประนอมประสานประโยชน์ และประสิทธิภาพในการสื่อสารของพระองค์

คำสำคัญ การสื่อสารทางการเมือง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

Thesis title: The Political Communications of King Mongkut

Researcher: Mr. Chanasuk Wisedchai ; **ID** 2518002163 ; **Degree:** Master of Political Science

(Politics and Government); **Thesis advisors** (1) Rosalin Siriyaphan, Associate Professor

(2) Dr. Rungpong Jayanama, Associate Professor ; **Academic year:** 2011

Abstract

The objective of this research is to study the purposes of the political communications of King Mongkut.

This research is the qualitative research using interpretation and analytical methodologies considering relevant historical documents and studies. Moreover, the information gathered from 2 historical academics via the in-depth interviews has been integrated. The data were analyzed and reported using content analysis and presented through descriptive analysis.

According to the research, it was found that King Mongkut had politically communicated in; (1) Legitimacy as the king which was identified as being legally and politically legitimated: The Legally Legitimacy had been communicated by emphasizing his “Crown Prince” status as per Royal Law. Furthermore, the official king who already accessed to the throne via Rajapisek Ceremony which was considered as the most important process to legitimately get the governance right was also conveyed. While being politically legitimated had been communicated by presenting himself as the ruler having been elected and populated by the citizen, and projecting himself as the Dhamma Raja and the king who fairly preserved the justice to the people in the kingdom. (2) The views in king status had been communicated in 3 dimensions; God Related King, Buddha Raja King, and Ordinary People King. (3) The concerns on human rights had been initiated by supporting the women in choosing their own spouses and the right in their own lives, while the right of people in meeting the premier was also being encouraged. (4) The political socialization had been communicated to maintain the Siamese feudal society, to promote nationalism, to preserve Buddhism as the institute influencing the political norms, to preserve the ideology of “Merit Ruler King”, and to promote the rational society. (5) Good governance enhancement had been portrayed on the aspects of transparency, justice, morality, rule of law, and participation (6) The political stability was stabilized by projecting his personal talent, demonstrating compromising personality, managing and balancing of power and utilizing the effective communication skills.

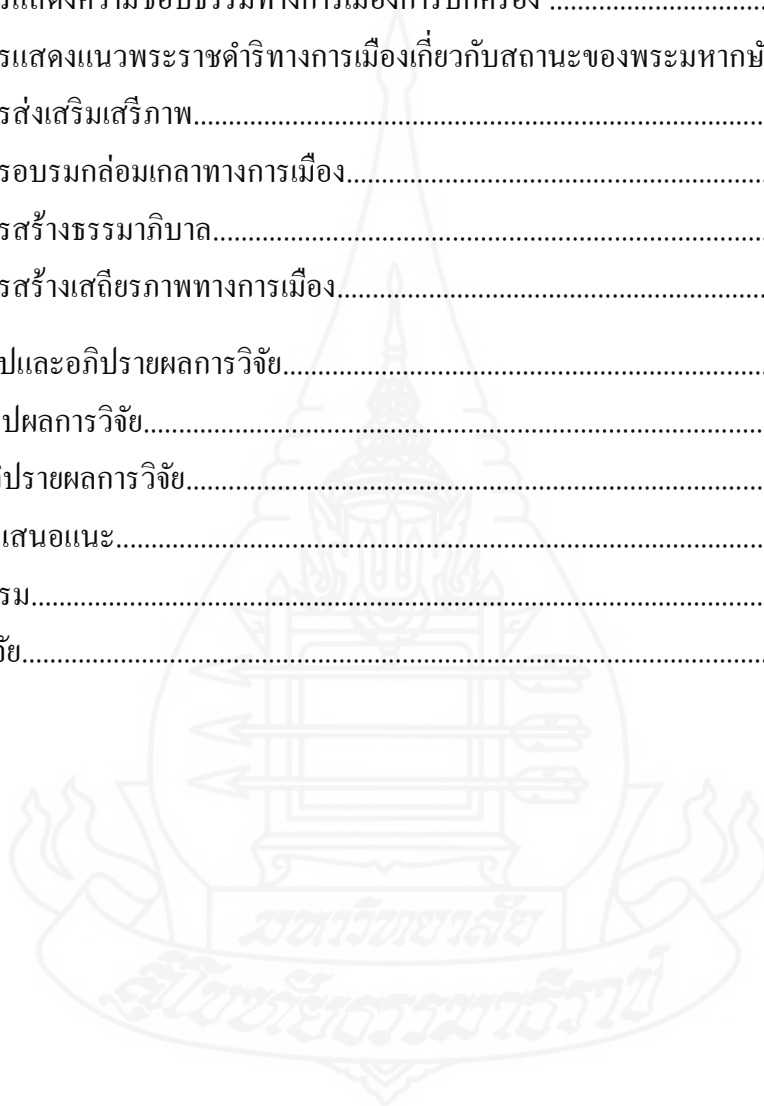
Keywords: Political Communications, King Mongkut

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์การวิจัย.....	3
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	3
ขอบเขตการวิจัย.....	4
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	4
บทที่ 2 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	5
แนวคิดเกี่ยวกับทวารราชา.....	5
แนวคิดเกี่ยวกับธรรมราชา.....	8
แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารทางการเมือง.....	13
แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารภายใต้การปกครองระบบกษัตริย์.....	17
แนวคิดเกี่ยวกับอบรมกล่อมเกล้าทางการเมือง.....	20
แนวคิดเกี่ยวกับเสถียรภาพทางการเมือง.....	23
แนวคิดเกี่ยวกับความชอบธรรมทางการเมือง.....	26
แนวคิดเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญหรือธรรมาภิบาล.....	28
แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและสิทธิสตรี.....	32
พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	35
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	38
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	41
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง.....	41
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	41
การสร้างเครื่องมือ.....	42
การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	42
การวิเคราะห์ข้อมูล.....	42

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	43
การแสดงความชอบธรรมทางการเมืองการปกครอง	43
การแสดงความพระราชดำริทางการเมืองเกี่ยวกับสถานะของพระมหากษัตริย์.....	53
การส่งเสริมเสรีภาพ.....	64
การอบรมกล่อมเกลາทางการเมือง.....	71
การสร้างธรรมาภิบาล.....	83
การสร้างเสถียรภาพทางการเมือง.....	95
บทที่ 5 สรุปและอภิปรายผลการวิจัย.....	115
สรุปผลการวิจัย.....	115
อภิปรายผลการวิจัย.....	119
ข้อเสนอแนะ.....	122
บรรณานุกรม.....	124
ประวัติผู้วิจัย.....	131

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีพระราชดำริทางการเมืองที่ทันสมัย ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่เชื่อมต่อปัทมสถานทางการเมืองและสังคมแบบเก่ากับการก้าวเข้าสู่ยุคแห่งการปฏิรูปทางการเมืองและสังคมแบบใหม่ หรือยุคแห่งการเริ่มต้นเป็น “สยามใหม่” พระองค์ทรงวางรากฐานทางการศึกษาศึกษาสมัยใหม่โดยเริ่มต้นจากชนชั้นนำ โดยทรงจ้างครูชาวต่างชาติให้มาสอนภาษา และวิทยาการแก่บรรดาพระราชโอรสพระราชธิดาของพระองค์ และทรงริเริ่มการปรับปรุงประเทศในหลาย ๆ ด้าน (ถาวรดี มหาจันทร์ 2524: 48-58) ซึ่งแบบอย่างแห่งแนวพระราชดำรินั้นทันสมัยและผลแห่งการศึกษาที่ทันต่อความเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกสะท้อนให้เห็นอย่างเด่นชัดในองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชปิโยรส ซึ่งทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในรัชกาลถัดมา โดยได้ทรงปฏิรูปประเทศ และสร้างความเจริญขนานใหญ่ทั้งในมิติทางการเมืองการปกครอง และมิติทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งกลายเป็นรากฐานอันแข็งแกร่งในการพัฒนาประเทศในระยะเวลาต่อมาจนถึงปัจจุบัน (ปรีดี พิศภูมิวิถี 2554, 31 ตุลาคม)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากจะทรงได้รับการศึกษาจากระบบการศึกษาแบบดั้งเดิมตามแบบฉบับของเจ้านายสยาม คือ ทรงศึกษาพระคัมภีร์ธรรมศาสตร์ ภาษาบาลี คัมภีร์คชกรรมศาสตร์ อักษรศาสตร์ ยุทธพิชัย และอื่นๆแล้ว (นฤมล ชีรวัดน์ 2525: 22-26) พระองค์ยังเป็นผู้ใฝ่รู้วิทยาการสมัยใหม่ โดยได้ทรงศึกษาภาษาอังกฤษจากหมอสอนศาสนา หรือมิชชันนารี ทรงศึกษาดาราศาสตร์จากตำราตะวันตก ทรงศึกษาภาษาละตินจากบาทหลวงฝรั่งเศส (ส. พลายน้อย 2553: 80) นอกจากนี้พระองค์ยังทรงมีความสนพระราชหฤทัยในความเข้าไปในสังคมโลกที่นอกเหนือจากกิจการภายในราชอาณาจักร ทรงติดตามข่าวสารความเป็นไปจากบรรดาชาวต่างประเทศ และศาสนาจารย์ที่เข้ามาภายในราชอาณาจักร (โอภาส เสวีกุล 2521: 148) อีกทั้งทรงติดตามข่าวสารจากหนังสือพิมพ์ต่างประเทศทำให้พระองค์ทรงมีพระราชวิสัยทัศน์อันเปิดกว้าง ทันสมัย และทันต่อสถานการณ์โลก ทำให้พระองค์ทรงสามารถดำเนินราชกุศโลบายและนโยบายอันมีประสิทธิภาพ ทำให้ประเทศสยามสมัยนั้น พ้นจากการคุกคามของบรรดาชาติตะวันตกที่เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ตามลัทธิจักรวรรดินิยมได้เป็นอย่างดี

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์หรือทัศนคติ ความเชื่อของคนในสังคมผ่านการอบรมกล่อมเกลามาทางสังคม โดยทรงเป็นผู้ให้ความรู้

และสร้างทัศนคติแบบใหม่ต่อราษฎร เช่น การปฏิรูปความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาจากการยึดถือศรัทธาแบบตามๆ กัน มาเป็นการเชื่อบนพื้นฐานแห่งความจริง กล่าวคือ พระองค์ทรงสอนให้ประชาชน เชื่อและศรัทธาพระพุทธศาสนา โดยยึดหลักเหตุผล ปรับเปลี่ยนความเชื่อ โดยถือตามกันมา ให้มาเป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยตรรกะสนับสนุน มีความเป็นสามัญชน เห็นได้จากการที่ทรงอ้างอิงคำสอน ของพระพุทธเจ้าจากพุทธทวณะโดยตรง และเน้นความเป็นวิทยาศาสตร์ ในหลักกรรมทางพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น (โอภาส เสวิกุล 2521: 224)

พระราชอัจฉริยภาพแห่งองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากจะแสดงให้เห็นพสกนิกรประจักษ์แล้ว ยังทำให้นานาประเทศได้รับรู้โดยทั่วไปอีกด้วย ทั้งก่อนที่จะขึ้นครองราชย์ และหลังจากที่ขึ้นครองราชย์แล้ว โดยเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระองค์ คือ การที่ทรงสามารถคำนวณการเกิดสุริยุปราคาได้อย่างแม่นยำ ทำให้ชาวต่างชาติได้เห็นถึงพระราชอัจฉริยภาพของพระองค์ (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ กัญญา ศิริอุดม 2547: 31) และทรงได้รับการยอมรับในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์นักปราชญ์ ทำให้ชาติตะวันตกต่างๆ เกิดความเกรงใจและยอมรับต่อพระราชอัจฉริยภาพของพระมหากษัตริย์สยาม อันเป็นผลดีต่อการดำเนินนโยบายต่าง ๆ ในรัชกาลต่อมา (ปรีดี พิศภูมิวิถี 2554, 31 ตุลาคม)

ด้านความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใต้ปกครอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่อยู่ภายใต้ความคิดความเชื่อแบบเทวราชาพระองค์แรกที่ทรงมีความใกล้ชิดกับผู้ใต้ปกครองของพระองค์ผ่านการปรับเปลี่ยนระเบียบแบบแผนทางจารีตประเพณีต่าง ๆ เช่น ทรงโปรดให้ประชาชนเข้าเฝ้าพระองค์ได้อย่างใกล้ชิดโดยทรงยกเลิกกฎที่ห้ามราษฎรมองพระพักตร์พระเจ้าแผ่นดิน (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 1 2528: 196) และทรงโปรดให้ราษฎรสามารถถวายฎีกาได้โดยตรงต่อพระองค์ เป็นต้น

ในมิติของการสื่อสาร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ทรงใช้วิธีการสื่อสารกับผู้ใต้ปกครองโดยตรง กล่าวคือ ทรงสื่อสารกับบรรดาขุนนางและพระบรมวงศานุวงศ์โดยตรง โดยทรงใช้พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์และทรงลงพระปรมาภิไธย ซึ่งถือว่าการสื่อสารในลักษณะนี้เป็นนวัตกรรมการสื่อสารของพระมหากษัตริย์สยาม อันเป็นผลจากการที่พระองค์ทรงคุ้นเคยกับการสื่อสารกับพระสหายชาวต่างชาติ ที่เข้ามาและติดต่อกับพระองค์ตั้งแต่ก่อนที่พระองค์จะขึ้นครองราชย์ โดยใช้ธรรมเนียมในการสื่อสารแบบฝรั่งที่มีจดหมายส่งมาถวาย แล้วพระองค์ก็ทรงมีพระราชหัตถเลขาตอบตามแบบอย่างฝรั่งต่างประเทศที่มีหนังสือไปมาถึงกัน การเขียนและการลงท้ายจดหมายด้วยลายมือเป็นสำคัญนี้ จึงทำให้เป็นแบบอย่างต่อมาถึงพระราชหัตถเลขาภาษาไทยด้วย (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ 2506) ในส่วนของการสื่อสารกับราษฎร พระองค์ทรงมีการสื่อสารแบบทำเป็น “ประกาศ” โดยใช้เป็นเครื่องมือสื่อสารระหว่างพระองค์กับผู้ใต้ปกครองของพระองค์ กลุ่มต่าง ๆ โดยตรงมากยิ่งขึ้น

และน่าจะยังไม่เคยมีจารีตเช่นนี้มาก่อนในราชสำนักสยาม (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ 2548: 32) โดยภาษาที่พระองค์ทรงใช้เป็นภาษาทั้งที่เป็นแบบทางการและทั้งที่เป็นภาษาส่วนพระองค์ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความใกล้ชิดกับราษฎรในมิติที่แตกต่างจากแบบแผนดั้งเดิม นอกจากนี้พระราชอำนาจบริหารภาพทางการสื่อสารของพระองค์ยังแสดงให้เห็นประจักษ์จากการที่พระองค์ทรงสามารถติดต่อสื่อสารกับนานาประเทศโดยเฉพาะประเทศมหาอำนาจทางตะวันตก โดยทรงร่างพระราชสาสน์ด้วยพระองค์เอง ทรงสื่อสารในสิ่งที่พระองค์ทรงต้องการสื่อโดยไม่ต้องอาศัยล่ามในการแปล

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในระบบราชาธิปไตยพระองค์แรกที่ทรงแสดงให้เห็นถึงพระราชอุตสาหะในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงกระบวนการทัศน์ทางการเมืองการปกครองผ่านการสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับผู้ได้ปกครองแบบแผนใหม่โดยทรงเป็นผู้ริเริ่มขบวนการสื่อสารโดยตรงกับบุคคล หรือกลุ่มบุคคล และที่สำคัญยิ่งกว่านั้น คือ ทรงใช้การสื่อสารเพื่อตอบสนองตามจุดมุ่งหมายทางการเมืองได้อย่างกว้างขวางในประเด็นต่างๆ รายงานการวิจัยนี้จึงมุ่งที่จะศึกษาถึงจุดมุ่งหมายของการสื่อสารทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อวิเคราะห์จุดมุ่งหมายของการสื่อสารทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

3. นิยามศัพท์เฉพาะ

3.1 เทวราชา หมายถึง พระมหากษัตริย์ตามคติพราหมณ์ที่เชื่อว่า กษัตริย์คือองค์อวตารของเทพเจ้า เป็นภาคหนึ่งของเทพเจ้าที่แบ่งภาคลงมาจากสวรรค์ เพื่อปกครองมนุษย์ มีสถานะเป็นเทพเจ้าบนภาคพื้นดิน

3.2 ลัทธิเทวสิทธิ หมายถึง ลัทธิที่มีคติความเชื่อว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างโลกและมนุษย์ รัฐเกิดจากพระประสงค์ของพระเจ้า ผู้ปกครองได้รับสิทธิในการปกครองมาจากพระเจ้า ผู้ใดไม่ปฏิบัติตามคำสั่งของผู้ปกครอง ถือว่าไม่ปฏิบัติตามโองการของพระเจ้า แต่ผู้ปกครองไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของพระเจ้า

3.3 ธรรมราชา หมายถึง แนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่ปกครองโดยยึดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เมื่อยึดหลักธรรมดังกล่าวแล้วจะมีความยิ่งใหญ่ในฐานะพระจักรพรรดิราชผู้พร้อมไปด้วยแก้ว 7 ประการ

3.4 เทวราชาแบบพุทธ หมายถึง กษัตริย์ที่มีสถานะเปรียบดังเทพเจ้าในพระพุทธศาสนา ซึ่งเทพเจ้าดังกล่าว ปรากฏอยู่ในเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า ซึ่งหมายถึงพระอินทร์ผู้เป็นเทวราชาปกครองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นเทพเจ้าผู้ปกปักรักษาและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา โดยที่พระอินทร์เป็นเทพเจ้าที่สื่อให้เห็นถึงคติความเชื่อเรื่องผู้มีบุญ เมื่อสั่งสมบุญบารมีไว้มากจะสามารถไปเกิดเป็นพระอินทร์

3.5 การปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หมายถึง การปกครองที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข และทรงมีพระราชอำนาจในการบริหาร สั่งการ วินิจฉัย เป็นที่เด็ดขาด ศูนย์รวมอำนาจอยู่ที่ส่วนกลาง

3.6 การปกครองแบบราชาธิปไตย หมายถึง การปกครองที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุขแต่ทรงมีพระราชอำนาจจำกัดจากการที่ทรงจำเป็นต้องพึ่งพาบรรดาขุนนาง ซึ่งบรรดาขุนนางจะมีบทบาทในทางการเมืองการปกครอง อันเนื่องมาจากระบบการควบคุมกำลังพลในสังคมศักดินาหรือสังคมไพร่

4. ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาเรื่องการสื่อสารทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการศึกษาไว้ในช่วงตั้งแต่ที่พระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎ (พระวชิรญาณภิกขุ) ได้เสด็จขึ้นครองราชย์จนถึงช่วงสุดท้ายของพระชนม์ชีพ โดยทำการศึกษาเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารทางการเมืองเท่านั้น

5. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

5.1 ได้ทราบถึงจุดมุ่งหมายของการสื่อสารทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

5.2 ได้ความรู้ ซึ่งจะสามารถนำไปศึกษาการสื่อสารทางการเมืองของประมุขและผู้นำทางการเมืองอื่นๆ

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับการสื่อสารที่มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับประเด็นทางการเมือง หรือจุดมุ่งหมายทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งแนวคิดที่นำมาใช้ในการศึกษามีทั้งแนวคิดที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ และแนวคิดสมัยใหม่ แนวคิดและทฤษฎีบางเรื่อง เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นหลังรัชสมัยของพระองค์ แต่เพื่อให้การศึกษาวิจัยมีความสมบูรณ์ มีความเชื่อมโยงกับสภาพการเมืองในปัจจุบัน และมีความครอบคลุมทุกประเด็นที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสื่อสาร ผู้ศึกษาวิจัยจึงได้นำเอาแนวคิดเหล่านั้นมาเป็นกรอบในการศึกษา ซึ่งแนวคิด ทฤษฎี ที่เกี่ยวข้องมีดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับเทวราชา
2. แนวคิดเกี่ยวกับธรรมราชา
3. แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารทางการเมือง
4. แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารภายใต้การปกครองระบบกษัตริย์
5. แนวคิดเกี่ยวกับการอบรมกล่อมเกล่าทางการเมือง
6. แนวคิดเกี่ยวกับเสถียรภาพทางการเมือง
7. แนวคิดเกี่ยวกับความชอบธรรมทางการเมือง
8. แนวคิดเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญหรือธรรมาภิบาล
9. แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและสิทธิสตรี
10. พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
11. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดเกี่ยวกับเทวราชา

แนวคิดเกี่ยวกับเทวราชา มีความเชื่อที่ว่าผู้ปกครองหรือกษัตริย์มีสถานะเป็นดังเทพเจ้า โดยมีพื้นฐานมาจากความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งเชื่อในพระเจ้าหลายองค์ อีกทั้งยังมีพื้นฐานความเชื่อในเรื่องกฏมัตสยานายะ (Matsyanyaya) ซึ่งเปรียบเทียบสังคมที่ปราศจากผู้ปกครอง สังคมที่ไม่มีกฎหมาย ไม่มีผู้บังคับใช้กฎหมาย เหมือนกับสภาพที่ปลาใหญ่กินปลาเล็ก คนที่แข็งแรงกว่าอยู่เหนือคนที่อ่อนแอกว่า (พัด ลวางกูร 2551: 18) ดังนั้นผู้ที่ใช้อำนาจในการปกครองได้ จะต้องเป็นผู้ที่มีพลังอำนาจมาก ซึ่งสอดคล้องกับหลักศาสนาที่เชื่อว่าพระเจ้าเป็น

ผู้สร้างโลกและมนุษย์ ดังนั้น พระเจ้าจึงเป็นผู้ทรงสิทธิ์ในการปกครองมนุษย์ ในรูปของการแบ่งภาคลงมาเกิดบนโลก

ในประเด็นเกี่ยวกับพระเจ้าผู้สร้างโลกนั้น ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องนี้แตกต่างกันไป เนื่องจากตัวศาสนาเองมีการปรับปรุงปฏิรูปศาสนา ตามจังหวะเวลา ช่วงต่างๆ ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการ (อ้างถึงใน พระญาณวโรดม 2538: 7) ได้แบ่งยุค หรือช่วงเวลาของศาสนาพราหมณ์ออกทั้งหมดเป็น 4 ยุค ซึ่งมีคติความเชื่อ และการให้ความสำคัญต่อเทพเจ้าแตกต่างกันไป คือ

- 1) สมัยอริยกะ เริ่มตั้งแต่พวกอริยกะ (พวกอารยัน) อพยพจากอิหร่านเข้ามาสู่อินเดีย นับถือพระอินทร์เป็นเทพเจ้าสูงสุดและเป็นผู้สร้าง ในยุคนี้จำแนกเทพเจ้าออกเป็นเทพที่อยู่บนโลกกับเทพที่อยู่บนท้องฟ้า
- 2) สมัยพระเวท ซึ่งมีคัมภีร์อยู่ 3 คัมภีร์ หรือเรียกว่า ไตรเวท คือ 1) ฤคเวท สำหรับสวดอ้อนวอนและสรรเสริญพระเจ้า 2) ยชุรเวท สำหรับทำพิธีกรรมและบวงสรวง และ 3) สามเวท เป็นคำสวดในพิธีถวายของและขับกล่อมเทพเจ้า ต่อมามีการเพิ่มคัมภีร์อาถรรพเวท อันเป็นเรื่องคาถาอาคม มนต์ขลัง นำศิริมงคลมาสู่ตน นำความชั่วร้ายไปสู่ผู้อื่นและวิธีแก้อาถรรพ์ต่างๆ เทพเจ้าในสมัยพระเวทนี้ แบ่งเป็น 3 พวก คือ เทพที่อยู่บนสวรรค์ เทพที่อยู่บนฟ้า และเทพที่อยู่บนโลก ในระยะแรกพระอินทร์ยังเป็นเทพที่ใหญ่กว่าเทพอื่นๆ และมีลักษณะอย่างพระมหากษัตริย์ในโลกมนุษย์ คือ เป็นนักรบ นักปกครอง มีเทพศาสตรา มีพาหนะทั้ง ๆ ที่เหาะได้ มีพระพหูสบัติเป็นที่ปรึกษา มีพระยมกับพระรุทร เป็นผู้ลงโทษ
- 3) สมัยพราหมณะ สมัยนี้สร้างพระพรหมขึ้นมานับถือบูชา และยกย่องเหนือพระอินทร์ โดยให้เป็นใหญ่ เป็นผู้สร้าง
- 4) สมัยฮินดู เกิดขึ้นหลังพุทธกาลราว 200 ปี เป็นการปรับปรุงลัทธิศาสนาพราหมณ์ โดยมีเทพเจ้าที่เป็นใหญ่อยู่ 3 องค์ คือพระพรหมเป็นผู้สร้างโลกและมนุษย์ พระนารายณ์เป็นผู้รักษา และพระศิวะเป็นผู้ทำลายเพื่อสร้างใหม่ ในสมัยนี้ได้แบ่งโลกมนุษย์ออกเป็น 4 ยุค คือ กฤดายุค ไตรดายุค ทวาปรยุค และกลียุค โดยยุคสุดท้ายโลกมนุษย์จะมีแต่คนเลว มีแต่สิ่งเลวร้ายมีโรคภัยไข้เจ็บ และความอดอยาก

วรรณกรรมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่สำคัญ คือ มหากาพย์รามณะที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับศีลธรรม และความดี และมหากาพย์มหาภารตะที่กล่าวถึงความมุ่งหมายของชีวิต อาศรม 4 และระบบวรรณะ (ชวนะ ภวกันันท์ 2552: 89-90) โดยที่มหากาพย์เรื่องแรกกล่าวถึงการอวดารของพระนารายณ์แบ่งภาคลงมาเกิดเป็นพระราม ซึ่งเป็นตัวแทนของฝ่ายธรรมะเพื่อลงมาปราบทศกัณฐ์

ซึ่งเป็นตัวแทนของฝ่ายอธรรม แสดงให้เห็นถึงพระฤทธานุภาพขององค์พระมหากษัตริย์แม้ว่าพระองค์จะเป็นมนุษย์เดินดิน มีพระหัตถ์เพียงสองข้าง แต่ก็มีฤทธานุภาพดังเทพเจ้า สามารถเอาชนะ ทศกัณฐ์ผู้มีถึงสิบพักตร์และยี่สิบกรได้ ส่วนมหากาพย์เรื่องที่สองมีเนื้อหาส่วนใหญ่เกี่ยวกับเรื่องราว การรบระหว่างสองพี่น้องตระกูลเกาฬและปาณฑพ มหากาพย์เรื่องนี้นอกจากแสดงให้เห็นถึง ความเป็นนักรบของวรรณะกษัตริย์ตามคติของพราหมณ์แล้ว ยังเป็นที่มาของคัมภีร์ภควัดซึ่งเป็น คำสอนของพระกฤษณะองค์อวตารของพระนารายณ์ มีใจความสำคัญกล่าวถึงความสำคัญของ พระกฤษณะและกรรมโยคะ คือความเพียรให้สิ้นความปรารถนาอันเป็นเหตุให้เกิดกรรม และหลัก สุตตา ได้แก่ ความว่างจากการสมมติหรือความไม่มี เช่น ไม่มีผู้ถูกฆ่า เป็นแต่เพียงอนุผ่านอนุเท่านั้น เมื่อดาบผ่านลำคอคนจึงผ่านความว่างเปล่า ผู้ถูกฆ่าเป็นเพียงสิ่งสมมติขึ้นเท่านั้น (พระญาณ- วโรดม 2538: 37) หลักสุตตาเป็นหลักสำคัญที่ส่งเสริมความชอบธรรมของกษัตริย์ในการทำ สงคราม เป็นชาตินักรบโดยแท้จริง โดยที่เห็นว่าการฆ่าศัตรู หรือการใช้อำนาจประหารชีวิตนั้นมิได้ เป็นการก่อกรรมแต่อย่างใด หากเป็นเพียงเรื่องของการสมมติ และความว่างเปล่า

จากลัทธิความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ดังที่ได้แสดงมาข้างต้น จะเห็นได้ว่ามีความเชื่อ เกี่ยวกับพระเจ้าเป็นหลัก พระเจ้าเป็นผู้สร้างโลก สร้างมนุษย์ กำหนดชะตาชีวิตในทุกๆด้านรวมไปถึง เป็นผู้ให้คุณให้โทษต่อมวลมนุษย์ ผู้ปกครองในโลกมนุษย์จึงเป็นเทพเจ้าบนภาคพื้นดิน กษัตริย์ เป็นการแบ่งภาคของเทพเจ้ามาเพื่อใช้อำนาจในการปกครอง กษัตริย์ในฐานะองค์อวตารของพระเจ้า จึงมีหน้าที่เพื่อมาปราบยุคเข็ญ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าวรรณะกษัตริย์มีหน้าที่ที่เปรียบดังเทพเจ้ามากที่สุด คือ เป็นนักรบดังพระอินทร์ หรือพระอรชุน มีฤทธานุภาพดังพระนารายณ์ มีสติปัญญาดังพระ พุทฺธสวดี เป็นต้น หน้าที่ของกษัตริย์แสดงให้เห็นในวรรณะ 4 ในสมัยพระเวท ซึ่งแบ่งออกเป็น (พระญาณวโรดม 2538: 11-12)

- 1) วรรณะพราหมณ์ เกิดจากพระโอรส เป็นผู้นำทางลัทธิศาสนา ทางวิทยาการ มีหน้าที่เป็นผู้สอน เป็นผู้รับทักษิณา เป็นผู้ประกอบพิธีบูชา
- 2) วรรณะกษัตริย์ เกิดจากพระพาหาของพระพรหม เป็นนักรบ นักปกครอง นักบริหารบ้านเมือง
- 3) วรรณะแพศย์ เกิดจากพระเพลลา เป็นพวกพ่อค้า
- 4) วรรณะศูทร เกิดจากพระบาท เป็นพวกกรรมกร

คุณสมบัติของกษัตริย์นั้น จะต้อง มี

- 1) สุรตา (ความกล้าหาญ)
- 2) วีริยะ (ความเพียร)
- 3) ไชริยะ (ความมั่นคง)
- 4) เตชะ (มีเดช)

- 5) ทานะ (การให้)
- 6) ทมะ (ความข่มใจ)
- 7) กษมา (ความอดทน)
- 8) พราหมณภักติ (ความภักดีต่อพราหมณ์)
- 9) ปรสันนตา (ความแจ่มใส)
- 10) รักษาภาวะ (ผู้ผดุงยุติธรรม)
- 11) สัตยะ (ความสัตย์)

จากคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ จึงกล่าวได้ว่าผู้ปกครองแบบเทวราชาก็คือผู้ปกครองที่มีสถานะเปรียบดังเทพเจ้าบนภาคพื้นดิน ความชอบธรรมในการปกครองมาจากการสืบเชื้อสายวงศ์เทวัญจากเทพเจ้าโดยตรง มีความบริสุทธิ์แห่งเชื้อสายโดยข้อจำกัดทางวรรณะ มีฤทธานุภาพอันไร้ขอบเขต มีอำนาจเหนือผู้ใต้ปกครองทั้งปวง กฎระเบียบ หรือพระราชโองการเป็นดังเทวโองการที่ผู้ใดก็จะขัดขืนมิได้

2. แนวคิดเกี่ยวกับธรรมราชา

พัด ลวางกูร (2551: 38) กล่าวว่า แนวคิดเรื่องธรรมราชา หมายถึง การปกครองของพระราชารู้ทรงธรรมะปกครองประชาชน โดยมีพื้นฐานจากความเชื่อในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ว่า ราชาที่ดีปกครองประชาราษฎร์ให้ร่มเย็นเป็นสุข บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ และเจริญรุ่งเรืองจะต้องเป็นผู้ที่ทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม หลักจักรวรรดิวัตร 12 ประการ (หลักธรรมที่พระเจ้าจักรพรรดิพระราชเอกในโลกรพึงใช้ในการปกครอง) รวมทั้งธรรมะที่พญาจักรพรรดิทรงสั่งสอนท้าวพระยามหากษัตริย์ทั้งหลายเพื่อใช้เป็นหลักการปกครองทำให้ปกครองบ้านเมืองได้ยาวนาน และเมื่อสวรรคต พระองค์จะทรงอยู่บนสวรรค์ ดังนั้น “ธรรมราชา” จึงไม่ใช่ผู้ปกครองธรรมดาที่มีกำลังและอำนาจเป็นฐานทางการเมืองการปกครอง หากแต่จะต้องมีเป้าหมายหลักอยู่ที่การใช้อำนาจโดยยุติธรรม อำนาจที่ใช้ในการปกครองก็เป็นอำนาจที่ต้องอิงอยู่กับหลักธรรมะ (พัด ลวางกูร 2551: 40)

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเดโช) (2550) ให้ความหมายของธรรมราชา ว่า พระราชาแห่งธรรม พระราชาผู้ทรงธรรม เรียกเต็มว่า พระธรรมราชา หมายถึงพระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นพระราชาแห่งธรรม ทรงเป็นเจ้าของธรรม ทรงเป็นใหญ่ในธรรมที่ตรัสรู้และยังหมายถึง พระราชาผู้ทรงธรรม ผู้ทรงปฏิบัติ เช่น พระเจ้าจักรพรรดิ เป็นต้น ทั้งพระพุทธเจ้าและพระราชาผู้ทรงธรรม ทรงเป็นพระธรรมราชา เช่นที่ปรากฏในข้อความบางตอนว่า “พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระธรรมราชาส่องแสงสว่างยังไม่ได้เสด็จอุบัติขึ้นเพียงใด” และ “คู่อ่อนภิกษุ พระเจ้าจักรพรรดิ

ผู้ทรงดำรงอยู่ในธรรม เป็นธรรมราชาในโลกนี้ ทรงอาศัยธรรมนั้นแล ทรงสักการะ เคารพ นอบน้อมธรรม...”

คณฺย ไชโยธา (2548: 137) กล่าวว่า ความเป็นธรรมราชาของพระมหากษัตริย์ มีคติความเชื่อที่ว่า พระมหากษัตริย์พระองค์ใดทรงประพฤติพระองค์โดยทรงยึดหลัก ทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตรตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว พระมหากษัตริย์พระองค์นั้น จะทรงสามารถทำให้บ้านเมืองและอาณาประชาราษฎร์ดำรงอยู่ด้วยความร่มเย็นเป็นสุข

หลักทศพิธราชธรรม (คณฺย ไชโยธา 2548: 107-109) ประกอบด้วย

- 1) ทาน การให้ปันช่วยเหลือ คือ บำเพ็ญตนเป็นผู้ให้โดยมุ่งปกครองเพื่อให้เขาได้สุข มิใช่เพื่อเอาจากเขา เอาใจใส่อำนวยความสะดวกความสงเคราะห์ห่อนุเคราะห์ ให้ประชาราษฎร์ได้รับประโยชน์สุข ความสะดวก ความปลอดภัย ให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อนประสบทุกข์และให้ความสนับสนุนแก่ผู้ทำความดี
- 2) สีล รักษาความสุจริต คือ ประพฤติสำรวมกายและวาจา ประกอบการสุจริต รักษา กิตติคุณ ประพฤติให้ควรเป็นตัวอย่างและเป็นทีเคารพนับถือของประชาราษฎร์
- 3) ปริจาคะ บำเพ็ญกิจด้วยเสียสละ คือ สามารถเสียสละความสุขสำราญ ตลอดจน ชีวิตของตนได้ เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนและความสงบเรียบร้อยของ บ้านเมือง
- 4) อาชวระ ปฏิบัติการโดยซื่อตรง คือ ซื่อตรง ซื่อสัตย์ ไร้มารยา ปฏิบัติภารกิจ โดยสุจริตใจ ไม่หลอกลวงประชาชน
- 5) มัททวะ ทรงความอ่อนโยนเข้าถึงคน คือ มีอัธยาศัยไมเยอหยิ่งหยาบคาย กระด้าง ถือองศ์ มีความสง่าเกิดแก่ท่วงทีกริยาสุภาพ นุ่มนวล ละมุนละไม ควรได้รับความ รักภักดีแต่มีขาดความขำเกรง
- 6) ตปะ กำจัดความเกียจคร้านและความชั่ว คือ ความทรงเดช คือ แผลพอกิเลสตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำจิต ระงับยับยั้งข่มใจได้ ไม่ยอมให้หลงใหลหมกมุ่นใน ความสุขสำราญและความปรนเปรอ ความเป็นอยู่สม่ำเสมอ มุ่งมั่นความเพียรทำ กิจให้บริบูรณ์
- 7) อักโกธะ ถือเหตุผลไม่ลุอำนาจความโกรธ คือ ไม่เกรี้ยวกราด ไม่วินิจฉัยความ และกระทำการต่างๆ ด้วยอำนาจโกรธ มีเมตตาประจําใจไว้ระงับความเคืองขุ่น วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันสุขุมราบเรียบตามธรรม

- 8) อวิหิงสา มีหิงसानำร่มเย็น คือ ไม่หลงระเหิงอำนาจ ไม่บีบบังคับกดขี่ เช่น เก็บภาษี ขูดรีดหรือเกณฑ์แรงงานเกินขนาด มีความเมตตา ไม่หาเหตุเบียดเบียนลงโทษ อาญาแก่ประชาราษฎรผู้ใดด้วยอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง
- 9) ชันติ ชำนาญด้วยขันติ คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ อดทนต่อโลกะ ความอยากได้ในทางทุจริต ต่อโทษความโกรธเคืองจนถึงพยายามมุ่งร้าย ต่อโมหะความหลงมกมายเพราะได้ประสบอารมณ์ที่ชั่วให้เกิด เมื่อมีอารมณ์มาประสบชั่วให้เกิดความอยากได้ อยากล้างผลาญ อยากเบียดเบียนก็อดทนไว้ ไม่หมกมุ่นใจ ไม่ยอมละทิ้งกิจกรณีย์ที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม
- 10) อวิโรธนะ ดำริไม่ขัดราษฎร ปฏิบัติไม่กดขี่ธรรม คือ ถือประโยชน์สุขความดีงามของรัฐ และราษฎรเป็นที่ตั้ง อันใดประชาราษฎรปรารถนาโดยชอบธรรมก็ไม่ขัดฉนั้น การใดจะเป็นโดยชอบธรรมเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนก็ไม่ขัดขวางวางพระองค์เป็นหลักแน่นในธรรม ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหว

หลักจักรวรรดิวัตร 12 ประการ (คณฺย ไชโยธา 2548: 111) ประกอบไปด้วย

- 1) โอวาทสั่งสอนข้าราชการ
- 2) ผูกมิตรไมตรีกับนานาประเทศ
- 3) สงเคราะห์พระบรมวงศานุวงศ์
- 4) เกื้อกูลคบศิษย์ทั้งหลาย
- 5) อนุเคราะห์ประชาราษฎร
- 6) อุปการะสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติชอบ
- 7) อนุรักษ์ฝูงสัตว์ไม่ให้มีภัยอันตราย
- 8) ปรามปรามการทุจริตและส่งเสริมสนับสนุนการสุจริต
- 9) สนับสนุนทรัพย์แก่ผู้ประกอบสัมมาอาชีพ
- 10) เข้าใกล้ใต้ถามเรื่องบาปบุญคุณโทษกับสมณพราหมณ์
- 11) หักห้ามจิตใจจากอธรรมทั้งหลาย
- 12) พยายามเลิกละความละโมภโลกมากในทางไม่ถูก

หลักราชสังคหธรรม 4 ประการ (พระญาณวโรดม 2538: 63) ประกอบด้วย

- 1) สัสสมณะ คือ ฉลาดในการเกษตรกรรม
- 2) ปริสมณะ คือ ฉลาดในการปกครองทำนุบำรุงประชาราษฎร และรู้จักใช้คน
- 3) สัมมาปาสะ คือ ฉลาดในการกระทำเพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจคน
- 4) วาจาเปยยะ คือ เจรจาดีมีคุณค่าให้เกิดความรักความสามัคคี

รศนะทั้ง 7 ของพระยาจักรพรรดิราช (เสฐียรโกเศศ 2518)

พระยาจักรพรรดิราชเป็นพระราชผู้ยิ่งใหญ่ยิ่งกว่าพระราชทั้งปวง คือเป็นพระราชผู้มีจักรหรือล้อแห่งรถเลื่อนแล่นไปได้รอบโลกโดยปราศจากการขัดขวางหรือปราบปรามทั่วโลก พระยาจักรพรรดินั้นเมื่อชาติก่อนเป็นคน แต่ทำบุญไว้มากเมื่อตายไปจึงไปเกิดในสวรรค์ ในบางครั้งก็มาเกิดเป็นพระยาที่มีอำนาจยิ่งใหญ่ได้รับพระนามว่า “พระยาจักรพรรดิราช” เป็นพระยาที่ทรงคุณธรรมทุกประการ เป็นเจ้านายคนทั้งหลาย พระองค์ทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม พระยาจักรพรรดิราชมีแก้ว 7 ประการเกิดคู่บารมีมาด้วย ได้แก่

- 1) จักรแก้ว คือ แก้วอย่างหนึ่ง จักรแก้วหรือจักรรัตนจุมอยู่ใต้ท้องทะเลลึกได้ 84,000 โยชน์ เมื่อเกิดจักรพรรดิราชขึ้นในโลก จักรแก้วซึ่งเป็นคู่บุญบารมี และจุมอยู่ในมหาสมุทร ก็จะผุดขึ้นมาจากท้องทะเลพุ่งขึ้นไปในอากาศเกิดเป็นแสงส่องอันงดงามมาน้อมนบ เมื่อพระยาผู้ครองเมืองนั้นทราบว่าจะได้เป็นพระยาจักรพรรดิราชปราบทั่วจักรวาลเพราะมีจักรแก้วมาสู่พระองค์ พระยาจักรพรรดิราชก็จะเสด็จปราบทวีปทั้งสี่ (ทวีปทั้งสี่ในจักรวาลแบบไตรภูมิ ประกอบไปด้วย อุดตกรุทวีป ปุพพิเทหะทวีป อมรโคยานทวีป และ ชมพูทวีป) จากนั้นจะทรงประทานโอวาทให้ชาวทวีปเหล่านั้นประพฤติและตั้งอยู่ในคุณงามความดีแล้วจึงเสด็จกลับพระนคร
- 2) ช้างแก้ว (หัตถิรัตน) คือ แก้วอย่างที่สอง เป็นช้างที่มีความงดงาม ตัวเป็นสีขาวเท้าและวงสีแดงหาได้รวดเร็ว
- 3) ม้าแก้ว (อัสวรัตน) คือ แก้วอย่างที่สอง เป็นม้าที่มีขนงามดังสีเมฆหมอก กีบเท้าและหน้าผากแดงดั่งน้ำครั่ง หาะได้รวดเร็วเช่นเดียวกับช้างแก้ว
- 4) ดวงแก้ว (มณีรัตน) คือ แก้วอย่างที่สอง เป็นแก้วที่มีขนาดยาวได้ 4 ศอก ใหญ่เท่าคุมเกวียนใหญ่ สองหัวแก้วมีดอกบัวทอง เมื่อมีความมืดแก้วนี้จะส่องสว่างให้เห็นทุกหนแห่งดังเช่นเวลากลางวัน แก้วนี้จะอยู่กับพระยาจักรพรรดิราชจนตราบเท่าเสด็จสวรรคาลัยจึงจะขึ้นไปอยู่ยอดเขาพิณุลบรรพตตามเดิม
- 5) นางแก้ว (อิตถิรัตน) คือ แก้วอย่างที่สอง เป็นหญิงที่จะมาเป็นมเหสีคู่บารมีของพระยาจักรพรรดิราช นางแก้วนี้จะต้องเป็นหญิงที่ได้ทำบุญมาแต่ชาติก่อนและมาเกิดในแผ่นดินของพระยาจักรพรรดิราชในตระกูลกษัตริย์ นางแก้วนี้จะเป็นหญิงที่มีลักษณะงดงามไปทุกส่วน จะทำหน้าที่เป็นภรรยาที่ดีของพระยาจักรพรรดิราช
- 6) ขุนคลังแก้ว คือ แก้วอย่างที่สอง เกิดขึ้นเพื่อบุญแห่งพระยาจักรพรรดิราช และจะเป็นมหาเศรษฐี ขุนคลังแก้วจะสามารถกระทำได้ทุกอย่างที่พระยาจักรพรรดิราช

ต้องการเพราะขุนคลังแก้วมีฤทธิ์ ตาทิพย์ ดังเทวดาในสวรรค์ หากว่าพระยาจักรพรรดิราชต้องการทรัพย์สิ่งใด ขุนคลังแก้วก็จะสามารถนำมาถวายได้

- 7) ขุนพลแก้ว คือ แก้วประการสุดท้ายของพระยาจักรพรรดิราช หรือโอรสของพระยาจักรพรรดิราช มีรูปโฉมอันงดงาม กล้าหาญ เฉลียวฉลาด สามารถบริหารกิจการบ้านเมืองได้ทุกประการ

ธรรมที่เกี่ยวกับการปกครองที่ปรากฏอยู่ในไตรภูมิพระร่วง ซึ่งธรรมนี้กว้างกว่าทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตร และน่าจะเป็นธรรมในความหมายที่ท้าวพระยามหากษัตริย์ทั้งหลายทรงใช้ในการดำเนินการปกครอง (พศ. ลวงนุร 2551: 42-44) มีดังนี้

- 1) ให้รักประชาชนผู้อยู่ใต้ปกครองอย่างเสมอกันไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ไม่ว่าจะเป็นคนระดับใด
- 2) ให้ผู้ปกครอง คือ ท้าวพระยาทั้งหลายยึดมั่นในธรรม มีหิริโอตตัปปะและดำเนินการปกครองตัดสินข้อพิพาทของประชาชนอย่างเที่ยงธรรม ให้ผู้ปกครองรู้จักคุณของพระรัตนตรัย และฟังความเห็นของนักปราชญ์ อะไรที่นักปราชญ์เห็นว่าชอบธรรมก็ควรทำตาม และอะไรที่เห็นว่าไม่ชอบธรรมพึงละเว้น ให้ยึดมั่นในศีลห้าข้ออย่างเคร่งครัด และสำหรับศีลห้าข้อนั้น ก็ทรงสั่งสอนในลักษณะที่เกี่ยวข้องกับการปกครอง คือบาปห้าประการที่ผู้ปกครองควรละเว้น ได้แก่ การละเว้นการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ละเว้นการลักทรัพย์ ละเว้นการผิดฐัผิดเมียผู้อื่น ละเว้นการพูดโกหก และละเว้นสุราเมรัย โดยศีลห้านี้ นอกจากผู้ปกครองจะต้องรักษาอย่างเคร่งครัดแล้วยังต้องนำไปสั่งสอนประชาชนอีกด้วย
- 3) การไม่ขูดรีดเอาเปรียบประชาชน เช่น การทำนา ถ้าประชาชนทำได้สิบส่วน ควรเก็บมาเป็นของหลวงเพียงแต่ส่วนเดียว และถ้าผู้ใดผลิตข้าวไม่ได้ก็ไม่ควรเรียกเอาจากผู้นั้น เป็นต้น
- 4) ผู้ปกครองควรเลี้ยงดูไพร่ที่ใช้แรงงานและทหารโดยแบ่งปันข้าวให้พอกินพอใช้ไม่ให้อดอยาก และให้งานแต่พอควรอย่าให้มากจนเกินไป สำหรับคนแก่ก็นควรปล่อยให้อยู่ตามลำพังอย่าไปเกณฑ์แรงงาน
- 5) ผู้ปกครองควรเก็บภาษีเงินช่วยจากราษฎรตามอัตราเดิมที่กำหนดไว้ในสมัยก่อนๆ ไม่ควรเก็บเงินช่วยเหลือเพิ่มขึ้น เพราะจะเป็นตัวอย่างเป็นธรรมเนียมที่ผู้ปกครองคนต่อไปจะถือเอาเป็นแบบอย่างและบาปจะตกกับผู้ที่ขึ้นภาษีนั้น
- 6) ผู้ปกครองควรสนับสนุนช่วยเหลือเกื้อกูลพ่อค้าประชาชนโดยไม่คิดผลประโยชน์ตอบแทนมากไปกว่าที่ได้ช่วยเหลือไป คือ ไม่คิดคอกเบี้ย
- 7) ผู้ปกครองควรชุบเลี้ยงข้าราชการสำนักให้สุขสบายโดยไม่คิดเสียดาย

- 8) ผู้ปกครองควรตั้งอยู่ในความไม่ประมาทและไม่ลืมนอน ให้คำนึงถึงแต่ความชอบธรรม บังคับคดีด้วยความยุติธรรม
- 9) ผู้ปกครองควรเลี้ยงดูรักษาสมณพราหมณ์ นักปราชญ์ ราชบัณฑิตผู้รู้ธรรม และปรีชาผู้รู้อยู่เสมอ
- 10) ผู้ปกครองควรให้สิ่งตอบแทนบำเหน็จรางวัลแก่ผู้ทำความดีมากขึ้นตามประโยชน์ที่เขานำมาให้

3. แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารทางการเมือง

วิโชติ วัฒนโธ (2551: 127) ให้ความหมายของการสื่อสารทางการเมืองว่าเป็นกระบวนการในการให้ข้อมูลข่าวสารทางการเมืองที่สำคัญ และจำเป็นในการโน้มน้าวจิตใจ (Persuasive Communication) ให้ประชาชนได้คล้อยตามความคิดเห็นหรืออุดมการณ์ของนักการเมืองหรือพรรคการเมืองที่มุ่งหวังไว้ และมีพฤติกรรมทางการเมืองที่สนับสนุนความคิดเห็นหรืออุดมการณ์ที่นักการเมืองหรือพรรคการเมืองนั้นๆ ได้นำเสนอ กระบวนการสร้างสรรค์และการสื่อสารทางการเมืองในปัจจุบันที่มีความก้าวหน้าทางการสื่อสารมากเท่าไร กระบวนการสื่อสารทางการเมืองเพื่อโน้มน้าวจิตใจของประชาชนยังต้องมีการพัฒนาให้ก้าวหน้ามากขึ้น

วัลลภ ลำพวย (2551: 10-11) กล่าวว่า กระบวนการสื่อสารโดยพื้นฐานทั่วไปแล้วประกอบไปด้วยองค์ประกอบคือ ผู้ส่งสาร (Sender) ข่าวสาร (Message) สื่อหรือช่องทางในการสื่อสาร (Media or Channel) และ ผู้รับสาร (Receiver) การสื่อสารแต่ละครั้งจะเริ่มต้นจากการมีแหล่งข่าวสารในฐานะผู้ส่งสาร ผู้ส่งสารอาจอยู่ในรูปแบบของปัจเจกชน กลุ่มคน องค์กรหรือสถาบันก็ได้ ภูมิหลังของผู้ส่งสารเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รูปแบบการสื่อสารแตกต่างกันออกไป ในทางการเมืองการปกครอง ผู้ส่งสารมักหมายถึงฝ่ายการเมือง เช่น รัฐบาล เป็นต้น

ลูเซียน พาย (Pye, 1963: 4-29) เสนอว่า การสื่อสารทางการเมืองเป็นเส้นใยที่ผูกมนุษย์เข้ากันเป็นสังคม เพราะมนุษย์มีปฏิสัมพันธ์กันด้วยการสื่อสาร พายได้แบ่งลักษณะการสื่อสารในสังคมออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

- 1) สังคมดั้งเดิม (Traditional Society) กระบวนการสื่อสารรวมอยู่ในกระบวนการทางสังคมอื่นๆ ชนชั้นนำจะเป็นตัวกำหนดการไหลเวียนข่าวสาร ดังนั้นการสื่อสารจึงมีแนวโน้มที่จะเอื้อประโยชน์แก่ชนชั้นนำ นักการสื่อสารวิชาชีพจะไม่มีในสังคมเช่นนี้

- 2) ในระยะแปรเปลี่ยนหรือระยะเปลี่ยนผ่าน (Transitional Society) การสื่อสารมีความเป็นทวิลักษณ์ ในด้านหนึ่งใช้ระบบเทคโนโลยีสังคมสมัยใหม่สื่อสารภายในศูนย์กลางของสังคมที่มีความสมัยใหม่และเป็นเมือง ในอีกด้านหนึ่งเป็นการสื่อสารแบบพบหน้าและภายในชุมชน การควบคุมการสื่อสารโดยกลไกภายในสังคมเป็นเรื่องยาก นอกจากนั้นยังมีการพึ่งพาวิธีการสื่อสารของระบบระหว่างประเทศมาก
- 3) ในสังคมใหม่ การสื่อสารโดยสื่อมวลชนมีความเป็นวิชาชีพ มีโครงสร้างเฉพาะทำหน้าที่นี้ และมีอิสระจากรัฐบาลมาก

อัลมอนด์ และเพาเวลล์ (Almond and Powell) เห็นว่าการสื่อสารทางการเมืองมีความสำคัญในฐานะที่เป็นวิธีการช่วยเหลือระบบการเมืองให้ทำหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยการสื่อสารทางการเมืองจะช่วยระบบทำหน้าที่ต่างๆได้อย่างมีประสิทธิภาพ คือ การเรียกรวบรวมผลประโยชน์ (Interest Aggregation) การรวบรวมผลประโยชน์ การออกกฎ (Rule making) การวินิจฉัย หรือการปรับกฎ (Rule Adjudication) เป็นต้น อัลมอนด์ และเพาเวลล์ได้แบ่งประเภทของโครงสร้างการสื่อสารออกเป็น 5 ประเภท (พฤทธิสถาน ชุมพล, ม.ร.ว. 2530: 145-149) คือ

- 1) การสื่อสารแบบพบหน้ากันอย่างไม่เป็นทางการ (Informal face to face contacts) จากการศึกษาพบว่า หลายครั้งที่การสื่อสารของระบบมิได้มีอิทธิพลโดยตรงต่อการรับรู้ทางการเมืองของปัจเจกบุคคล หากแต่มีอิทธิพลโดยทางอ้อม คือ ผ่านตัวกลางอีกทีหนึ่ง ตัวกลางนี้คือ “ผู้นำทางความคิด” (Opinion Leader) ซึ่งคอยรับข่าวสารจากระบบสื่อสารมาส่งผ่านไปยังปัจเจกบุคคลอีกทอดหนึ่ง ส่วนมากเป็นผู้นำชุมชน ผู้มีการศึกษาดีในสังคมนั้น โดยจะรับเอาข่าวสารและข้อมูลต่างๆมา แล้วส่งผ่านไปยังบุคคลอื่น โดยใช้การสื่อสารแบบพบหน้า ในการถ่ายทอดข่าวสาร ผู้นำสารอาจจะเพิ่มเติมทัศนคติ ตีความ สอดแทรกความคิดเห็นส่วนตัวรวมไปกับข้อมูลข่าวสารนั้นๆด้วย
- 2) การสื่อสารแบบสังคมจารีตประเพณี (Traditional Social Structure) ในสังคมแบบจารีตประเพณี หัวหน้าเผ่า ผู้อาวุโสในครอบครัวแบบขยาย ผู้นำทางศาสนาจะเป็นผู้ที่มิบทบาทในการนำข่าวสารที่มีความโดดเด่นและมีอิทธิพลต่อสังคม โดยจะมีบทบาทเป็นผู้ริเริ่มและตีความข่าวสารข้อมูล ผู้นำทางศาสนามีบทบาทมาก นอกจากจะเผยแพร่ความเชื่อทางศาสนาแล้ว ยังสามารถสร้างอิทธิพลทางความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องทางโลกได้อีกด้วย เช่น ประเทศที่นับถือศาสนาพุทธหรือ ศาสนาอิสลาม อิทธิพลของผู้นำทางศาสนามักจะครอบงำวิถีชีวิตประจำวัน

ในทางโลกของศาสนิกชนอยู่เสมอๆ ปัญหาการสื่อสารมักจะเกิดขึ้นในสังคมที่มีความหลากหลายทางภาษา กล่าวคือ ภาษาจะกลายเป็นกำแพงขวางกั้นการสื่อสารอีกชั้นหนึ่ง ผู้นำทางสังคมจะเป็นผู้ผูกขาดข่าวสารและสามารถที่จะส่งผ่านข่าวสารบางอย่าง หรือ กักกันข่าวบางอย่างเพื่อประโยชน์ของตนและพวกพ้อง

- 3) การสื่อสารในปัจจัยนำเข้าของระบบการเมือง (Political Input Structure) การสื่อสารในรูปแบบนี้มีช่องทางสำคัญในการสื่อสาร ได้แก่ กลุ่มผลประโยชน์และพรรคการเมือง การสื่อสารในฐานะที่เป็นปัจจัยนำเข้าของระบบการเมืองเป็นการถ่ายทอดความต้องการและข้อเรียกร้องจากประชาชนสู่ผู้นำทางการเมือง หรือ ผู้ที่มีอำนาจในการบริหารจัดการผลประโยชน์ทางการเมืองและสังคม
- 4) การสื่อสารเป็นปัจจัยนำออกของระบบการเมือง (Political Output Structure) เป็นการสื่อสารที่เป็นทางการ มีความชัดเจน เกี่ยวข้องกับนโยบาย ข้อบังคับ กฎหมาย การสื่อสารรูปแบบนี้เป็นตัวประสานระหว่างผู้นำทางการเมืองกับสาธารณชนโดยการกระจายข่าวสารข้อมูลไปให้ทั่วถึงทั้งระบบ
- 5) การสื่อสารมวลชน (Mass Media) โครงสร้างการสื่อสารลักษณะนี้ หมายถึง สื่อหนังสือพิมพ์ โทรทัศน์ วิทยุ นิตยสาร และหนังสือต่างๆ หากมีการพัฒนาเทคโนโลยีการสื่อสารให้มีความรวดเร็วและเที่ยงตรง จะทำให้การสื่อสารแบบนี้มีประสิทธิภาพต่อคนหมู่มาก และลดการบิดเบือนข่าวสารข้อมูลที่เกิดจากการพูดปากต่อปากได้

วิทยา สุจริตชนารักษ์ (2543: 194) กล่าวว่า การสื่อสารทางการเมืองมีความหมาย 2 นัย นัยแรกคือ การที่ประชาชนได้เรียนรู้ถึงนโยบายและกิจกรรมต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อประชาชนโดยตรง และนัยที่สอง คือ การที่ระบบการเมืองหรือรัฐบาลหาช่องทางให้ประชาชนได้รับทราบนโยบายและกิจกรรมของรัฐบาล โดยที่ วิทยาได้แบ่ง การสื่อสารทางการเมืองออกเป็น 5 ประเภท (วิทยา สุจริตชนารักษ์ 2543: 195-197) คือ

- 1) การสื่อสารแบบบุคคลต่อบุคคล เป็นการสื่อสารอย่างไม่เป็นทางการ หรืออาจเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่าการสื่อสารแบบปฐมภูมิ เป็นวิธีการที่คนๆ หนึ่งเล่าเรื่องให้คนอื่นหรือวิพากษ์วิจารณ์เหตุบ้านการเมืองให้อีกคนหนึ่งฟัง และผู้ที่ได้รับฟังนั้น ได้รับเอาเรื่องราวเหล่านั้นและเห็นด้วยกับความคิดของบุคคลนั้น โดยผู้ฟังไม่ต้องไปเสาะหาเรื่องราวหรือเหตุการณ์นั้นเอง โดยทั่วไปเกิดในระบบการเมืองหรือสังคมที่ยังไม่มีวิวัฒนาการมากพอ

- 2) การสื่อสารโดยผ่านโครงสร้างทางสังคมที่ไม่เกี่ยวข้องกับการเมือง ซึ่งการสื่อสารลักษณะเช่นนี้ปรากฏทั้งในสังคมแบบเก่าและแบบใหม่ เช่น นักบวชในศาสนาต่างๆ โดยจะมีอิทธิพลต่อสมาชิกที่สังกัดกลุ่มนั้นๆ เป็นต้น
- 3) การสื่อสารที่อาศัยโครงสร้างส่วนที่นำเข้า หมายถึง องค์กรเฉพาะที่ทำหน้าที่ดึงเอาบุคคลเข้ามารับรู้เรื่องทางการเมือง ได้แก่ สมาคมทางการเมือง กลุ่มผลประโยชน์ และพรรคการเมือง โดยจะทำหน้าที่เป็นเสมือนช่องทางให้ข่าวสารทางการเมืองไปถึงบุคคลในระบอบประชาธิปไตย
- 4) การสื่อสารที่อาศัยโครงสร้างส่วนที่นำออก หมายถึง การมีองค์กรเฉพาะที่ทำหน้าที่แสดงผลงานขององค์กร ซึ่งส่วนใหญ่หมายถึงรัฐบาล ทั้งนี้องค์กรที่จะสามารถกำหนดนโยบายและนโยบายนั้นมีผลกระทบโดยตรงต่อคนส่วนใหญ่ได้ก็คือ รัฐบาล และอาศัยระบบราชการในการดำเนินนโยบาย ดังนั้น ระบบราชการจึงย่อมจะต้องเกี่ยวข้องกับการสื่อสาร หรือการให้ข่าวแก่ประชาชนว่าได้ทำอะไรไปบ้าง นอกจากนี้ ผู้นำรัฐบาลยังสามารถใช้ช่องทางนี้ชี้แจงผลงานต่างๆ ได้อีกด้วย
- 5) การสื่อสารทางสื่อมวลชน ได้แก่ หนังสือพิมพ์ต่างๆ หนังสือ วิทยุ และโทรทัศน์ ซึ่งมีจุดประสงค์เพื่อให้ข่าวสารแก่ประชาชน หากประชาชนมีการศึกษาสูงพอ และมีประสิทธิภาพพอ การใช้สื่อสารมวลชนในการให้ข่าวสารจะเป็นวิธีการที่ประหยัดมาก แต่อย่างไรก็ตาม สื่อมวลชนจะมีอิทธิพลมาน้อยเพียงใดนั้นย่อมขึ้นอยู่กับการอบรมกล่อมเกลากายในสังคมด้วย

ลาสเวลล์ (Lasswell) กล่าวว่า รูปแบบของการสื่อสารไม่จำเป็นว่าจะต้องเป็นแบบสองทางเสมอไป หรืออีกนัยหนึ่ง ผู้ส่งสาร และผู้รับสาร ไม่จำเป็นต้องมีการแลกเปลี่ยนสาร และปฏิกริยาซ้อนกลับเพราะเหตุว่า ในสังคมอาจจะมีบุคคล หรือกลุ่มบุคคลที่มีอิทธิพล หรือมีความเกี่ยวข้องในการกรองสาร ดัดแปลงสาร หรือบิดเบือนสารก่อนที่จะถ่ายทอดไปยังผู้รับสารอีกทีหนึ่ง ลาสเวลล์เสนอว่า การอธิบายขบวนการสื่อสารอย่างง่าย ๆ คือ การตอบคำถามต่อไปนี้ คือ ใคร พูดอะไร ผ่านสื่อใด กับใคร เกิดผลอย่างไร เขาได้จำแนกองค์ประกอบของการสื่อสารออกมาเป็น 5 องค์ประกอบ (The Lasswell Model) (รจิตลักษณ์ แสงอุไร 2548: 9-10) คือ

- 1) ผู้ส่งสาร (Sender)
- 2) สาร (Message)
- 3) สื่อ (Channel)
- 4) ผู้รับสาร (Receiver)
- 5) ผลของการสื่อสาร (Result/ Outcome)

เบอร์โล (Berlo) ได้เสนอแบบจำลองการสื่อสาร (The Berlo Model) ที่เน้นความสำคัญขององค์ประกอบสำคัญ 4 อย่างในกระบวนการสื่อสาร (รจิตลักษณ์ แสงอุไร 2548: 14-15) องค์ประกอบทั้ง 4 นั้นคือ

- 1) ผู้ส่งสาร (Source) เป็นบุคคลใดบุคคลหนึ่ง หรืออาจจะเป็นกลุ่มบุคคลที่มีเจตนาในการสื่อสารเรื่องราว
- 2) สาร (Message) เป็นการแปลความหมายของความคิดให้อยู่ในรูปรหัสสัญลักษณ์ เช่น ภาษา หรือ ท่าทางที่แสดงออก เป็นต้น
- 3) ช่องทางการสื่อสาร(Channel) คือ วิธีการ หรือช่องทางที่สารจะถูกถ่ายทอดไป
- 4) ผู้รับสาร (Receiver) คือบุคคลกลุ่มเป้าหมายของการสื่อสาร

แบบจำลองของเบอร์โล ระบุว่า การสื่อสารจำเป็นต้องมีผู้เข้ารหัสและถอดรหัส ผู้เข้ารหัส (Encoder) ไม่จำเป็นต้องเป็นบุคคล เช่น การสื่อสารแบบเผชิญหน้า ผู้เข้ารหัส หรือผู้ที่ทำหน้าที่แสดงวัตถุประสงค์ของผู้ส่งสาร คือ การออกเสียง การเคลื่อนไหวของผู้ส่งสารเอง ซึ่งแสดงออกมาทั้งที่เป็นวจนสาร (Verbal Message) และอวจนสาร (Nonverbal Message) ผู้เข้ารหัสอาจจะเป็นบุคคลอื่นที่ไม่ใช่ผู้ส่งสารเองก็ได้ เช่น ผู้ที่นำเอาสารมาบอกต่ออีกทีหนึ่ง และในทำนองเดียวกัน ผู้ถอดรหัส หรือผู้แปลความหมายของสารใดๆ นั่นก็คือ ประสาทสัมผัสทั้งหลายของผู้รับสารนั่นเอง นอกจากนี้ยังมีปัจจัยต่างๆ ที่มีผลต่อการสื่อสาร เช่น ทักษะในการสื่อสาร ทักษะคิด ระบบสังคม และสภาวะวัฒนธรรม ทั้งของผู้ส่งสารและรับสาร เป็นต้น

4. แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารภายใต้การปกครองระบอบกษัตริย์

ทฤษฎีการสื่อสารที่เกี่ยวข้องกับขบวนการสื่อสารทางการเมืองภายใต้ระบอบกษัตริย์ที่สำคัญคือ ทฤษฎีสื่อมวลชนอำนาจนิยม (ชม ภูมิภาค 2531: 644) ซึ่งเป็นปรัชญาการสื่อสารบนพื้นฐานที่ว่า อำนาจเด็ดขาดเป็นของกษัตริย์ หรือรัฐบาลเป็นของกษัตริย์ จุดมุ่งหมายที่สำคัญของสื่อมวลชนได้แก่ ทำหน้าที่สนับสนุนและส่งเสริมนโยบายของรัฐบาลที่ทรงอำนาจ และรับใช้รัฐบาล จะไม่มีการวิพากษ์วิจารณ์กลไกทางการเมืองและเจ้าหน้าที่ปกครองที่ทรงอำนาจ ทฤษฎีอำนาจนิยม เชื่อว่ามนุษย์จะบรรลุความสมบูรณ์ได้ก็ด้วยการเป็นสมาชิกของสังคมในฐานะปัจเจกชน กิจกรรมของมนุษย์ย่อมถูกจำกัดอย่างมากมาย “รัฐ” ซึ่งเป็นการแสดงออกของการรวมกลุ่มของมนุษย์ เป็นการแสดงออกที่สูงสุด จึงต้องมาก่อนปัจเจกชน เพราะหากไม่มีรัฐแล้ว มนุษย์ย่อมหมดความสามารถในการที่จะสร้างเสริมตนเองให้มีคุณลักษณะเป็นมนุษย์ผู้เจริญ หากไม่มีรัฐ มนุษย์ก็คงจะเป็นสัตว์โลกที่ป่าเถื่อน (ชม ภูมิภาค 2531: 644)

สังคมการเมืองภายใต้การปกครองระบอบกษัตริย์ในประเทศไทยมีพื้นฐานอยู่บนคติความเชื่อแบบ “เทวราชา” ตามคติปรัชญาตะวันออก (Eastern Philosophy) การสื่อสารทางการเมืองภายใต้ระบอบกษัตริย์ในประเทศไทยสมัยโบราณจึงมีแนวคิดอยู่กับกระบวนทัศน์ (Paradigm) หรือกระบวนทางความคิดแบบตะวันออกด้วย ซึ่งปรัชญาการสื่อสารทางการเมืองจัดว่าเป็นปรัชญาเชิงสื่อสารศาสตร์ ซึ่งมุ่งเน้นระบบสัมพันธ์ภาพของมนุษย์ทางการเมืองการเมืองกับการจริยธรรมแห่งความเป็นรัฐหรือรัฐปรัชญาในการสร้างภาพลักษณ์ของรัฐที่ดี สังคมที่ดี และผู้ปกครองที่ดีควรเป็นอย่างไรเพื่อให้เกิดมรรคผลจากนามธรรมไปสู่รูปธรรมของการปฏิบัติตามแนวคิดนั้น ๆ (ชวนะ ภวกันันท์ 2552: 11-12)

ในสังคมไทยสมัยโบราณ ที่มีการปกครองแบบกษัตริย์ มีโครงสร้างทางการเมืองการปกครองอยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีเทวราชา ตามแนวปรัชญาศาสนาพราหมณ์ ในขณะที่เดียวกันก็มีโครงสร้างทางสังคมอยู่บนพื้นฐานของปรัชญาพุทธศาสนา คือความเป็นธรรมราชาประกอบกันไปด้วย ดังนั้น กระบวนทัศน์ปรัชญาการสื่อสารทางการเมืองในสมัยโบราณของไทย จึงมีพื้นฐานจากหลักปรัชญาของศาสนาทั้งสอง โดยหลักปรัชญาศาสนาพราหมณ์ เชื่อในเทพเจ้าหลายองค์ที่เป็นผู้กำหนดทุกสรรพสิ่งในโลก รวมทั้งมนุษย์ และวิถีชีวิตมนุษย์ทุกด้าน ศาสนาพราหมณ์แบ่งคนออกเป็นวรรณะ โดยแต่ละวรรณะมีสถานภาพที่แตกต่างกัน เนื่องจากความเชื่อที่ว่าแต่ละวรรณะเกิดจากอวัยวะของพระพรหมที่แตกต่างกันไป พระมหากษัตริย์ถูกกำหนดให้ทำหน้าที่เป็นนักรบและนักปกครอง มีอำนาจอันไร้ขอบเขตเปรียบเสมือนเทพเจ้าบนภาคพื้นโลก (พระญาณวโรดม 2538: 11-12) ส่วนหลักปรัชญาพระพุทธศาสนานั้น เชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ยึดในหลักเหตุผล จุดมุ่งหมายสูงสุดคือการหลุดพ้นจากวัฏสงสารคือ การเวียนว่ายตายเกิด การหลุดพ้นคือการถึงพระนิพพาน (พระญาณวโรดม 2538: 11-12) และเชื่อในเรื่องผู้มีบุญ กล่าวคือ ผู้ปกครองเป็นผู้สะสมบุญบารมีมาแต่ชาติปางก่อนมาบังเกิดในโลกมนุษย์เพื่อนำพาห่มวลมนุษย์ให้พ้นบ่วงทุกข์ เพื่อไปถึงฝั่งพระนิพพาน ดังนั้นผู้ปกครองในคติความเชื่อของพระพุทธศาสนา จึงต้องประกอบไปด้วยธรรมะ เป็นผู้มีคุณธรรม

การสื่อสารทางการเมืองภายใต้ระบอบกษัตริย์ของประเทศไทยสมัยโบราณจึงมีแนวคิดบนโครงสร้างการปกครอง โดยมีพระมหากษัตริย์อยู่ส่วนบนสุดของโครงสร้าง มีฐานะเป็นผู้ปกครองที่เป็นเทพเจ้าบนภาคพื้นดิน การสื่อสารอยู่บนหลักการของการรับโองการจากสวรรค์เพื่อมาปราบยุคเข็ญให้แก่มวลมนุษย์ และโครงสร้างทางการเมืองการปกครอง เป็นโครงสร้างแบบดั้งเดิมสืบทอดมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา คือนอกจากจะยึดถือคติสมมติเทพแล้ว ยังยึดถือคติในเรื่องผู้มีบุญตามคติของพระพุทธศาสนา และแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ ทำให้สถานะของผู้ปกครองได้รับการยอมรับโดยดีจากผู้ใต้ปกครอง แนวคิดเรื่องบุญกรรมทำให้ผู้ใต้ปกครองยอมรับสภาพของตนและไม่ขวนขวายในการแย่งอำนาจจากผู้ปกครอง การชิงอำนาจจึงเป็นเรื่องของราชวงศ์

และชนชั้นปกครองเท่านั้น การสื่อสารระหว่างผู้ปกครองหรือกษัตริย์กับผู้ใต้ปกครองคือประชาชน ส่วนใหญ่จึงเป็นการสื่อสารทางเดียวผ่านรูปแบบการปกครอง การสื่อสารมีลักษณะเห็นห่างในฐานะเทพเจ้าที่อยู่บนสวรรค์กับมนุษย์ที่อยู่บนดิน เทพเจ้าจะทำอะไรก็ได้มนุษย์ไม่มีสิทธิในการเรียกร้องหรือขัดแย้งได้

แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสาร ภายใต้ระบอบกษัตริย์ในประเทศไทยสะท้อนให้เห็นในพระอรรถาธิบายของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ (2523) ว่า พระมหากษัตริย์จะทรงแสดงพระดำริหรือจะดำรัสให้ประกาศกิจการอันใด เช่น กฎหมาย หรือ พระราชบัญญัติ โดยปกติจะดำรัสสั่งให้อาลักษณ์เรียบเรียงข้อความที่จะประกาศลงเป็นหนังสือ หรืออาจจะตรัสสั่งเป็นพระบรมราชโองการให้ผู้อื่นรับมาให้้อาลักษณ์เรียบเรียง เมื่ออาลักษณ์ร่างเสร็จแล้วก็จะนำทูลเกล้าฯถวายให้ทรงตรวจแก้ก่อนจึงประกาศ จากนั้นกรมพระสุรัสวดีมีหน้าที่ในการคัดสำเนาประกาศแจกจ่ายไปยังกรมกองต่างๆ ถ้าอยู่หัวเมือง เสนาบดีผู้บังคับบัญชาหัวเมืองเมื่อได้รับประกาศจากกรมพระสุรัสวดีก็จะคัดลอกแล้วส่งไปหัวเมืองในบังคับบัญชาของตน สมัยรัตนโกสินทร์ ในกรุงเทพมหานคร กรมเมืองจะให้นายอำเภอเป็นเจ้าพนักงานไปเที่ยวอ่านประกาศตามตำบลชุมชนส่วนหัวเมือง เจ้าเมือง กรมการจะให้กำนันเป็นพนักงานอ่านประกาศ เมื่อพนักงานอ่านประกาศที่ตำบลไหน ให้ตั้งฆ้องเป็นสัญญาณ เรียกเป็นสามัญว่า “ตีฆ้องร้องป่าว” โดยก่อนหน้าจะมีโรงพิมพ์นั้น ระยะเวลาที่ยังคงใช้ประกาศแบบแผนเดิม คือ “การคัดลอก แล้วส่งต่อ” จากนั้น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงเปลี่ยนเป็นรูปแบบใหม่คือ แทนที่จะคัดลอกแล้วส่งต่อ พระองค์ก็ติดประกาศไว้ที่ ณ หอหลวง แล้วให้บรรดากองต่าง ๆ ไปคัดลอกกันเอาเอง แต่เมื่อสร้างโรงพิมพ์แล้ว พระองค์จึงโปรดให้พิมพ์หมายประกาศแจกไปทุกกรมกอง แทนการมาคัดลอก (สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ 2503)

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ (2506) ยังทรงมีอรรถาธิบายว่า ก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ลักษณะการสื่อสารหรือการมีหมายรับสั่งเกี่ยวกับเรื่องใดๆ พระมหากษัตริย์จะทรงมีพระบรมราชโองการตรัสแก่เสนาบดี หรือขุนนางที่รับผิดชอบ จากนั้นเสนาบดีหรือขุนนางจะเขียนเป็นหนังสือ อ่างรับสั่งและประทับตราประจำตำแหน่งเป็นสำคัญ ไม่มีประเพณีที่พระมหากษัตริย์จะลงลายมือชื่อ หรือลงพระนามของพระองค์เป็นสำคัญ

จากคติความเชื่อเกี่ยวกับสถานะของผู้ปกครองในฐานะที่ทรงเป็น “เทวราชา” ที่กำหนดให้พระมหากษัตริย์เป็นผู้ที่แตกต่างจากมนุษย์ทั่วไปโดยทรงมีสถานะเป็นดังเทพเจ้า จึงเป็นที่มาของแบบแผนจารีตและขนบธรรมเนียมประเพณีที่ทำให้พระองค์มีความเห็นห่างกับผู้ใต้ปกครอง การสื่อสารจึงดำเนินผ่านระบบตัวแทน หรือให้มีผู้สนองพระบรมราชโองการไปประกาศเพื่อนำพระกระแสไปปฏิบัติ ธรรมเนียมการสื่อสารโดยมีพระราชหัตถเลขและประกาศ

ต่าง ๆ เพื่อสื่อสารกับผู้ใต้ปกครองน่าจะเริ่มมีขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้เอง (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ 2548: 32)

การสื่อสารภายใต้ระบบกษัตริย์สมัชโบริธานจึงมีลักษณะของการสื่อสารแบบทางเดียว คือ การสื่อสารจากส่วนบนโดยผ่านระบบตัวแทน คือการสื่อสารของพระมหากษัตริย์ผ่านขุนนาง เพื่อให้ขุนนางรับพระราชโองการไปปฏิบัติ ธรรมเนียมที่พระมหากษัตริย์ซึ่งเปรียบพระองค์ดังเทพเจ้าจะสื่อสาร โดยตรงกับผู้ใต้ปกครอง โดยเฉพาะราชฎานั้น ไม่ปรากฏเป็นธรรมเนียมมาก่อน เริ่มมีการปรับเปลี่ยนแบบแผนทางการสื่อสาร โดยตรงกับราชฎาร้อยชัดเจนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นผลจากการที่พระองค์ทรงคุ้นเคยกับธรรมเนียมการสื่อสารแบบตะวันตกผ่านพระสหายชาวต่างชาตินั่นเอง

5. แนวคิดเกี่ยวกับการอบรมกล่อมเกลาทางการเมือง

อัลมอนด์และเพาเวลล์ (Almond and Powell, 1966: 64) ได้ให้ความหมายการอบรมกล่อมเกลาทางการเมืองว่า เป็นการนำมาซึ่งวัฒนธรรมทางการเมืองแก่ประชาชนในระบบการเมือง โดยเป็นกระบวนการสร้างและการถ่ายทอดวัฒนธรรมทางการเมือง การกล่อมเกลาทางการเมืองจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง หรือทำให้เกิดการถ่ายทอดวัฒนธรรมทางการเมืองอย่างใดอย่างหนึ่งของระบบการเมืองที่ได้รับจากประสบการณ์ทางการเมืองที่แตกต่างกันในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งจะช่วยรักษาวัฒนธรรมทางการเมืองเดิมเอาไว้ หรือนำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงไปจากวัฒนธรรมทางการเมืองเดิม หรือก่อให้เกิดการก่อตัวของวัฒนธรรมทางการเมืองใหม่ขึ้นมาก็ได้

เรื่องวิทย์ เกษสุวรรณ (2548: 236) กล่าวว่า การกล่อมเกลาทางการเมืองอาศัยการเลียนแบบพฤติกรรมและซึมซับจากการดูคนอื่น โดยฟังและเลียนแบบความคิดและค่านิยมทางการเมืองมาจากครอบครัว เพื่อน หรือ คนที่นับถือ ครูที่ดีในทางการเมือง ก็คือ ครอบครัว เพื่อน ครูในโรงเรียน โทรทัศน์และสื่อมวลชน อาจมีวัฒนธรรมย่อยที่แยกออกไปจากวัฒนธรรมใหญ่ แต่ถ้ากระบวนการกล่อมเกลาทางการเมืองไม่สามารถผนวกวัฒนธรรมทั้งหมดเข้าด้วยกัน วัฒนธรรมการเมืองก็แยกออกเป็นวัฒนธรรมย่อย ๆ กระบวนการกล่อมเกลาทางการเมืองเป็นการเรียนรู้ทัศนคติและความชอบทางการเมืองซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้รัฐบาลอยู่ได้อย่างมั่นคง

พาย (Pye, 1962: 44-48) กล่าวว่า กระบวนการกล่อมเกลาทางการเมืองมีลำดับขั้นตอนจำแนกได้ 4 ชั้น ดังต่อไปนี้

- 1) เป็นขั้นมูลฐานเริ่มแรกสุด เมื่อคนเกิดมาจะได้รับการอบรมเป็นช่วงตอนที่ทารกได้รับการฝึกฝนให้เป็นสมาชิกของสังคม ซึ่งเป็นตอนที่เด็กจะเกิดภาวะการเรียนรู้

เกิดทัศนคติ ค่านิยม ความชำนาญ ความสัมพันธ์กับบทบาทต่าง ๆ ของบุคคล ความรู้ทั่วไปและสิ่งต่าง ๆ ที่จำเป็น ซึ่งคนในสังคมนั้นจะต้องเรียนรู้ อันเรียกได้ว่าเป็นขั้นของการสร้างความ โน้มเอียง (Orientation) ให้บุคคลเข้าสู่ความเป็นมนุษย์ โดยชี้ให้เห็นถึงแนวทางการเรียนรู้วิถีในการดำเนินชีวิตหรือการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม

- 2) เป็นขั้นที่ก่อให้เกิดบุคลิกภาพต่อบุคคล อันเป็นประสบการณ์ต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อจิตใจสำนึก ซึ่งจะเป็นผู้กำหนดบุคลิกภาพมูลฐานของบุคคลนั้น ในขั้นตอนนี้บุคคลจะมีความสำนึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม หรือที่เรียกว่ามีตัวตน (Identity)
- 3) เป็นขั้นที่บุคคลได้รับการกล่อมเกลาทางการเมือง เป็นขั้นตอนที่บุคคลเริ่มมีความรู้สึก มีความสำนึกถึงโลกทางการเมืองรอบ ๆ ตัวเขา และได้รู้ รวมทั้งมีทัศนคติกับเข้าใจถึงเหตุการณ์ความเป็นไปทางการเมืองต่าง ๆ ที่เรียกได้ว่าเป็นวัฒนธรรมทางการเมืองผ่านตัวแทนการกล่อมเกลา (Political Socializing Agents)
- 4) เป็นขั้นตอนที่บุคคลผ่านจากการเป็นสมาชิกทางการเมืองที่ไม่ได้มีกิจกรรม (Passive) มาเป็นผู้เข้าร่วมที่มีบทบาททางการเมือง ขั้นตอนนี้เรียกว่า การเลือกสรรทางการเมือง (Political Recruitment) โดยเป็นขั้นตอนที่บุคคลจะมีความเข้าใจต่อการเมืองอย่างลึกซึ้งและมีทัศนคติทางการเมือง หรือที่เรียกว่ามีบุคลิกภาพทางการเมืองอย่างชัดเจนและถาวรขึ้นกว่าเดิม คำแปลศัพท์คำนี้เป็นภาษาไทย มีความแตกต่างกันไปบ้าง ได้แก่ “กระบวนการสังคมปรกติทางการเมือง” “กระบวนการหล่อหลอมทางการเมือง” หรือ “กระบวนการเรียนรู้ทางการเมือง”

เรื่องวิทย์ เกษสุวรรณ (2548: 237) กล่าวว่า การกล่อมเกลาทางการเมืองมีบทบาทสำคัญในการฝึกคนให้ตระหนักถึงสิทธิและยอมรับสิทธิ การกล่อมเกลาทางการเมืองสอนให้ยอมรับสิทธิ ยอมรับอำนาจจากผู้ปกครอง การยอมรับอำนาจ หรือ สำนึกแห่งการเชื่อฟัง (Sense of Obedience) นี้ เรียกว่า “ความชอบธรรม” (Legitimacy) เมื่อความชอบธรรมถูกทำลาย รัฐบาลจะต้องใช้วิธีบังคับมากขึ้น เวลาที่มีความชอบธรรมสูง การบังคับก็มีน้อยหรือไม่จำเป็น ในแหล่งที่มีความชอบธรรมต่ำ เช่น ดินแดนที่ชนกลุ่มน้อยอยู่จึงต้องปกครองโดยอาศัยกองกำลังจำนวนมาก เป็นต้น

นักวิชาการได้จำแนกหน้าที่ของการอบรมกล่อมเกลาทางการเมืองไว้หลายประการ ทั้งระดับบุคคลและโดยรวมอาจแยกได้เป็น 2 ด้าน (เรื่องวิทย์ เกษสุวรรณ 2548: 236) คือ

- 1) การฝึกคน (Training Individuals) การกล่อมเกลாதองการเมืองจะค่อยๆจัดเกลาคนแต่ละคนให้มีค่านิยมทางการเมือง ทำให้เขาคาดหวังได้ว่ารัฐบาลจะปฏิบัติต่อตนอย่างไรและรู้สิ่งที่จะทำ เช่น เชื่อฟังกฎหมาย มีส่วนร่วมในกิจการท้องถิ่น ไปใช้สิทธิเลือกตั้ง เป็นต้น
- 2) การสนับสนุนระบบการเมือง (Supporting the Political System) การกล่อมเกลาทองการเมืองช่วยรักษาและสร้างความชอบธรรมให้กับระบบการเมืองและผู้ดำรงตำแหน่งในรัฐบาล วิธีการก็คือ วางเงื่อนไขและให้การศึกษแก่สมาชิกเพื่อให้สมาชิกเชื่อฟังกฎหมายและทำตามบทบาทต่าง ๆ ที่กำหนดซึ่งจะช่วยให้ระบบการเมืองดำเนินไปด้วยดี

ดาวสัน และพรีวิทท์ ได้แยกบทบาทและหน้าที่ของกระบวนการอบรมกล่อมเกลาทองการเมือง ออกเป็น 2 ประการ (Dawson and Prewitt, 1969: 27-36 อ้างถึงใน วิโชคิ วันโณ 2551: 55-58) คือ

- 1) บทบาทหน้าที่ต่อวัฒนธรรมทางการเมือง ซึ่งมีบทบาทย่อย 3 ประการ คือ ประการแรก การรักษาซึ่งวัฒนธรรมทางการเมือง หมายถึง การที่คนรุ่นเก่าอบรมสั่งสอนเพื่อสืบทอดค่านิยมทางการเมือง ทศนคติ ปทัสถานและความเชื่อไปยังคนรุ่นใหม่ บทบาทย่อยประการที่สอง คือ การปฏิรูปวัฒนธรรมทางการเมือง โดยจะเป็นตัวให้ข่าวสารอันจะมีผลไปสู่การปฏิรูปวัฒนธรรมทางการเมือง หรือนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง และบทบาทย่อยประการสุดท้าย คือ การสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองเพื่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคม
- 2) บทบาทหน้าที่ต่อบุคคลและระบบการเมือง ซึ่งมีบทบาทย่อย 2 ประการ ประการแรก คือ บทบาทหน้าที่ในการฝึกฝนปัจเจกบุคคล โดยจะช่วยเชื่อมโยงและประสานบุคคลกับระบบการเมืองเข้าด้วยกัน บุคคลจะถูกฝึกฝนให้เคารพเชื่อฟัง เข้าร่วมกิจกรรม หรือถูกสอนว่าบุคคลสามารถเรียกร้องอะไรได้บ้างจากรัฐบาล และรัฐบาลต้องการอะไรบ้างจากบุคคล หรือฝึกฝนให้มีความรู้เกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่ ของทั้งผู้ปกครอง และผู้ที่อยู่ในระบบการปกครอง บทบาทย่อยประการที่สอง คือ บทบาทและหน้าที่ในการสนับสนุนระบบการเมือง โดยช่วยรักษาระบบการเมือง และให้ความชอบธรรมต่อระบบการเมืองและรัฐบาล การยอมรับในความชอบธรรมของรัฐบาลนั้นนับว่ามีความสำคัญยิ่ง เพราะหากประชาชนไม่ให้ความชอบธรรมต่อรัฐบาลใด รัฐบาลนั้นก็จักปกครองประเทศไม่ได้ การอบรมกล่อมเกลาทองการเมืองจะช่วยรักษาระบบการเมืองโดยการอบรม

ตั้งสอนสมาชิกให้เคารพเชื่อฟังกฎหมายและปฏิบัติหน้าที่ในฐานะพลเมืองที่ดี เป็นการส่งเสริมรักษาระบบการเมือง และระดับความชอบธรรมของรัฐบาล

โดยสรุปแล้วการอบรมกล่อมเกลாதองการเมืองเป็นกระบวนการทางสังคมที่สำคัญ ในการจัดกลา ปลูกฝัง สืบทอดระเบียบแบบแผนทางสังคม ในมิติที่เกี่ยวข้องกับการเมือง เพื่อให้ปัจเจกบุคคลในสังคมมีแนวทัศนคติ ค่านิยม ความเชื่อ และปทัสถาน ทางการเมือง เป็นการถ่ายทอด ประสพการณ์ และแนวความคิดจากรุ่นสู่รุ่น ซึ่งขบวนการอบรมกล่อมเกลาทองการเมืองมีผลต่อ พฤติกรรมทางการเมือง และวัฒนธรรมทางการเมืองของผู้คนในสังคมอีกด้วย

6. แนวคิดเกี่ยวกับเสถียรภาพทางการเมือง

เซย์มัวร์ มาร์ติน ลิบส์เทท (อ้างถึงใน จิตร โโชค (บรรพต) วีระสย และคนอื่นๆ 2551: 367) เห็นว่าเสถียรภาพทางการเมือง ประกอบด้วยปัจจัย 2 ประการ คือ

- 1) ความชอบธรรม (Legitimacy) ได้แก่ ความรู้สึกของราษฎรว่า รัฐบาล เป็นรัฐบาลที่ถูกต้องทำนองคลองธรรม ความรู้สึกนี้เป็นเรื่องของศรัทธา (Faith, Confidence) ความไว้นือเชื่อใจ (Trust) ซึ่งอาจไม่ตรงกับหลักเหตุผล เลยก็ได้ หากพลเมืองเห็นว่าผู้ปกครองบริหารด้วยความชอบธรรม ไม่มีการ คดโกงยอมเป็นการพัฒนาทางการเมือง ในแง่ที่ทำให้เกิดเสถียรภาพ
- 2) ประสิทธิภาพ (Efficiency) ได้แก่ สมรรถภาพของรัฐบาลในการที่ราษฎรอยู่ดี มีสุข หมายถึง ความสามารถของรัฐบาลในการให้พลเมืองได้รับผลประโยชน์ ต่างๆ อันพึงได้จากรัฐบาล

ฮวน เจ ลินซ์ (Linz, 1978: 18-19) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับเสถียรภาพทางการเมือง โดยมีปัจจัยอยู่ 3 ปัจจัย คือ

- 1) ความชอบธรรม (Legitimacy)
- 2) ประสิทธิภาพ (Efficiency)
- 3) ประสิทธิภาพ (Effectiveness)

แซมมวล ฮันติงตัน (Samual P. Huntington) (สุชาติ ศรียารัณษ 2554: 9) ใช้แนวคิด การพัฒนาสถาบันทางการเมือง (Political Institutionalization) เพื่อสร้างเสถียรภาพทางการเมือง โดยที่ต้องสร้างสถาบันทางการเมืองให้เข้มแข็ง เป็นปึกแผ่น มีความชอบธรรม มีความชำนาญ มีสมรรถนะสูงเพื่อตอบสนองข้อเรียกร้องและความต้องการทางการเมืองได้ เช่น หากต้องการ ให้การเมืองสงบเรียบร้อยก็ต้องมีตำรวจที่มีประสิทธิภาพสูง กองทัพมีสมรรถนะสูง พรรคการเมือง

มีสมรรถนะในการกำหนดนโยบาย นักการเมืองเป็นมืออาชีพ อันดิงตัน มองว่า สถาบันทางการเมือง ต้องมีองค์ประกอบต่อไปนี้

- 1) การปรับตัว (Adaptability) สถาบันต้องปรับตัวให้รับกับการเปลี่ยนแปลงเสมอ จึงจะอยู่รอด
- 2) ความสลับซับซ้อน (Complexity) มีในภารกิจ สามารถทำเรื่องยากได้ มีการวิจัยค้นคว้า มีการคัดสรรคน สามารถระดมแหล่งทุนได้ มีการแบ่งงานกันทำ และมีความรู้เฉพาะด้าน เช่น กองทัพมีเทคโนโลยี นวัตกรรม ยุทธโศปกรณ์ และการฝึกฝนตามหลักวิชาการทหาร เป็นต้น
- 3) ความเป็นอิสระ (Autonomy) ไม่ขึ้นกับกลไกอื่นที่มาครอบงำ ไม่ถูกแทรกแซงจาก บังคับภายนอก เช่น กองทัพต้องปลอดการเมือง อัยการมีอิสระสามารถพิจารณาคดี ได้โดยความรู้ความสามารถ เป็นต้น
- 4) ความเป็นปึกแผ่น (Coherence) สืบทอดอำนาจโดยสันติ ไม่ยึดตัวบุคคล ไม่ล่มสลายไปง่ายๆ

โดยทั่วไปรัฐบาลทุกรัฐบาลในทุกกระบวนการเมืองจะต้องเผชิญปัญหาพื้นฐานใน 3 มิติ ที่เกี่ยวข้องกับเสถียรภาพของรัฐบาล ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของลินซ์ นั่นคือ มิติด้านความชอบธรรมทางการเมือง มิติด้านประสิทธิผลทางการเมือง และ มิติด้านประสิทธิภาพทางการเมือง มิติทั้งสามนี้จะมีผลโดยตรงต่อความมีเสถียรภาพของรัฐบาลและเสถียรภาพของระบบการเมืองที่เป็นอยู่ (วิวัฒน์ เอี่ยมไพรวัน 2547: 202)

ลิจิต ซีเรเวคิน (2547) เสนอว่า การพัฒนาการเมือง คือ เสถียรภาพการเมืองและการเปลี่ยนแปลงอย่างมีระเบียบ (Political Development as Stability and Orderly Change) คนจำนวนมากที่รู้สึกว่าการพัฒนาโดยไม่มีเสถียรภาพและการพัฒนาอย่างรวดเร็ว นั้น มักจะมีแนวความคิดและมองการพัฒนาในแง่ของความเป็นระเบียบทางเศรษฐกิจและสังคม ผู้มีความเชื่อทางการเมืองนี้ มักเชื่อว่าการพัฒนาการเมืองคือความมีเสถียรภาพทางการเมือง และมีความสามารถเปลี่ยนแปลงอย่างมีระเบียบ เสถียรภาพซึ่งเป็นเพียงการหยุดนิ่ง และการสนับสนุนสภาพคงที่นั้นไม่ใช่การพัฒนา อย่างไรก็ตาม เสถียรภาพก็มีความผูกพันกับการพัฒนาในแง่ที่ว่า ความสำเร็จทางเศรษฐกิจและสังคม มักขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งความไม่แน่นอนได้ถูกกลดลงและการวางแผนได้ตั้งอยู่บนรากฐานของการคาดคะเนอย่างเป็นไปได้ ความคิดการพัฒนาจะถูกจำกัดอยู่ในขอบข่ายของการเมือง เนื่องจากสังคม ซึ่งมีวิถีทางการเมืองสามารถคอยที่จะควบคุมและอำนวยความสะดวกเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างมีเหตุผล ไม่เพียงแต่เป็นการตอบโต้ต่อมันก็ย่อมจะพัฒนาที่สังคม ซึ่งวิถีทางการเมืองตกเป็นเหยื่อของ “พลัง” สังคม เศรษฐกิจ ซึ่งควบคุมชะตาชีวิตของประชาชน ดังนั้นเช่นเดียวกับที่มีการ

อ้างว่า ในสังคมใหม่นั้น บังคับธรรมชาติ เพื่อจุดประสงค์ของเขา ส่วนสังคมเก่าเพียงปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ อาจถือว่าการพัฒนาการเมืองขึ้นอยู่กับสามารถควบคุมการเปลี่ยนแปลงสังคมหรือถูกควบคุมโดยสังคม และจุดเริ่มต้นของการควบคุมพลังทางสังคม คือ การสามารถรักษาความเป็นระเบียบทางสังคม และประการสุดท้าย ในเรื่องของลำดับความสำคัญก็มีความรู้ดีกว่าการรักษาความเป็นระเบียบถึงแม้ว่าจะเป็นที่ปรารถนาหรือสำคัญประการใดก็ตาม ยังเป็นรองต่อการที่จะทำให้สำเร็จ ดังนั้นการพัฒนาจึงต้องมองผลของการปฏิบัติ

ลิขิต ยังเสนอว่า แนวความคิดการพัฒนาการเมืองที่ใช้ได้กับระบบการเมืองทุกระบบ ทุกยุคทุกสมัยนี้จะพิจารณาเฉพาะด้านการเมือง โดยดูที่สถาบันและกระบวนการทางการเมืองและอำนาจทางการเมือง แนวความคิดอันนี้จะมีลักษณะเป็นกลางโดยไม่มีอคติทางอุดมการณ์ทางการเมืองด้วย แผนพัฒนาการเมืองจะประกอบด้วยตัวแปร 3 ตัว คือ

1. ความสามารถในการที่ทำให้ระบบการเมืองยอมรับโดยสมาชิกของประชาคมการเมือง (The Capacity to Make the Political System Acceptable by Members of the Political Community)
2. การรับช่วงอำนาจทางการเมืองอย่างสันติ (Peaceful Transfer of Power)
3. ความต่อเนื่องของระบบการเมือง (Continuity of the Political System)

ตัวแปรข้อหนึ่งที่ว่าความสามารถในการที่ทำให้ระบบการเมืองยอมรับโดยสมาชิกของประชาคมการเมืองนั้น หมายความว่า ถ้าระบบการเมืองนั้นสามารถใช้วิธีโฆษณาชวนเชื่อหรือแสดงความสามารถในการแก้ปัญหาสังคมทำให้เกิดความยอมรับหรือความชอบธรรมขึ้นโดยไม่ใช้กำลัง ทั้ง ๆ ที่ระบบนั้นอาจเป็นระบบที่มีความเหลื่อมล้ำต่ำสูง ความยุติธรรม แต่ถ้าสมาชิกสังคมยอมรับสภาพดังกล่าวโดยคุณิ เช่น ยอมรับสภาพทางสังคมและเศรษฐกิจที่ต่ำกว่าสมาชิกอื่น และยังให้ความสนับสนุนระบบการเมืองนั้นอย่างเต็มใจ ก็ถือว่า ระบบการเมืองนั้นมีความสามารถที่ทำให้เป็นที่ยอมรับและมีความชอบธรรม

ตัวแปรตัวที่สอง ซึ่งได้แก่ การรับช่วงอำนาจทางการเมืองอย่างสันติ หมายถึง การเปลี่ยนตัวผู้นำต้องไม่เกิดจากการใช้อำนาจอาวุธหรืออำนาจทหาร หรือวิธีการอันรุนแรง ช่วงชิงอำนาจนั้น จะเป็นด้วยการสร้างประเพณีการสืบต่อ หรือการเลือกตั้งโดยมีกำหนดระยะเวลาที่แน่นอนหรือการต่อรองในพรรคว่า ใครควรจะสืบต่อหรือผ่านการทดลองความสามารถ เพื่อเป็นผู้นำโดยไปต่อสู้กับชีวิตคนเดียวบนเกาะที่มีภัยอันตรายต่าง ๆ ถ้ารอดชีวิตก็จะได้เป็นผู้นำ ซึ่งเป็นวิธีปฏิบัติของคนบางเผ่าในสมัยโบราณ ข้อสำคัญคือต้องไม่ใช้กำลังช่วงชิง รัฐประหารยึดอำนาจแต่เป็นการถ่ายเปลี่ยนอำนาจโดยวิธีการแบบสันติ

ตัวแปรข้อที่สาม คือ ความต่อเนื่องของระบบการเมือง หมายความว่า ระบบการเมืองนั้นต้องมีความต่อเนื่องพอสมควร ที่เห็นได้ชัดว่าระบบมีความต่อเนื่องก็คือระบบประชาธิปไตย อังกฤษ (ประมาณ 700 กว่าปี) สหรัฐอเมริกา (200 กว่าปี) สหภาพโซเวียต (60 ปี) โดยนำหลักเกณฑ์สองประการเป็นเครื่องวัดความต่อเนื่อง คือ ถ้าระบบนั้นต่อเนื่องกันอย่างน้อยสองชั่วอายุคนและมีการสืบช่วงอำนาจให้เห็นด้วย เช่น ระบบการปกครองของสุโขทัย แม้จะแตกสลายก็ถือว่ามีความต่อเนื่องแต่หลักเกณฑ์ดังกล่าวตั้งขึ้นมาเป็นเพียงตัวอย่างระดับการให้คำจำกัดความเป็นระดับกรอบแนวคิด (Conceptualization) ส่วนการพิสูจน์การต่อเนื่องจริงๆ เป็นระดับปฏิบัติการ (Operationalization) ซึ่งย่อมมีหลักเกณฑ์แตกต่างกันไปแล้วแต่จะตั้งขึ้น

โดยสรุปแล้ว เสถียรภาพทางการเมืองขึ้นอยู่กับระบบทางการเมืองและสังคมว่าสมาชิกในสังคมให้การยอมรับต่อองค์กรหรือบุคคลทางการเมืองมากน้อยเพียงไร ทั้งนี้การยอมรับของสมาชิกทางสังคมก็คือความชอบธรรมทางการเมือง ซึ่งความชอบธรรมทางการเมืองมีพื้นฐานอยู่กับค่านิยม ความเชื่อ ปทัสถาน และการยอมรับ โดยสมาชิกในสังคมการเมืองมีความเห็นพ้องต้องกันว่าองค์กรหรือบุคคลทางการเมืองมีอำนาจในการปกครองถูกต้องตามกติกาตามระบบนั้น ๆ และนอกจากการเห็นพ้องต้องกันของสมาชิกในสังคมการเมืองแล้ว เสถียรภาพทางการเมืองยังขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพขององค์กรและบุคคลทางการเมืองด้วย กล่าวคือ ต้องมีความสามารถในการสร้างความเข้มแข็งและจัดอุปสรรคทางการเมืองและพัฒนาเพื่อปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและความเปลี่ยนแปลงได้นั่นเอง

7. แนวคิดเกี่ยวกับความชอบธรรมทางการเมือง

ลิจิต ซีเรวคิน (2550) กล่าวว่า ความชอบธรรมทางการเมือง (Political Legitimacy) หมายถึง โครงสร้างและกระบวนการทางการเมือง เป็นที่ยอมรับของคนส่วนใหญ่ โดยถูกต้องตามกฎกติกาที่คนส่วนใหญ่ยอมรับ ขณะเดียวกันระบบการเมืองและผู้นำอำนาจรัฐหลังจากเข้าสู่ตำแหน่งอำนาจ สามารถบริหารประเทศและมีผลงานตามที่ประชาชนคาดหวัง กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความชอบธรรมทางการเมืองมี 2 ขั้นตอน ขั้นตอนแรก คือ การเข้าสู่ตำแหน่งอำนาจ และขั้นที่สองคือผลงานจากการได้รับตำแหน่งอำนาจแล้ว

จันท์ฉาย ภัก่อธิคม (2528: 1) กล่าวว่า นักรัฐศาสตร์ได้กำหนดค่านิยมของความชอบธรรม (Legitimacy) ว่า คือ “คำมั่นสัญญา” ของบุคคลหนึ่งบุคคลใด หรือ หมู่คณะหนึ่งคณะใดในสังคมที่แสวงหาสิ่งที่มีคุณค่า (Value) โดยที่การแสวงหา นั้นไม่ขัดต่อแสวงหาค่านิยมของบุคคลอื่นๆ และไม่ขัดต่อหลักศีลธรรมอันดีงามของสังคมนั้น ความชอบธรรมจึงเป็นสัมพันธภาพที่เกี่ยวข้องกับค่านิยม หรือคุณค่าทั้งหลายที่สอดคล้องกันตามเงื่อนไขแห่งความต้องการ

ของประชาชนในชุมชนการเมือง (Political Community) โดยผู้ปกครองและระบอบการปกครอง เป็นผู้ที่มีอำนาจหน้าที่ในการจัดสรรค่านิยมต่างๆให้ถูกต้องและยุติธรรม ทั้งนี้ ผู้ปกครองและระบอบการปกครองก็ย่อมจะต้องเป็นที่ยอมรับของประชาชนในสังคมการเมืองเบื้องต้นว่ามีความชอบธรรมที่จะดำเนินการทางการเมืองเช่นนั้น ความชอบธรรมโดยนัยนี้จึงเป็นความชอบธรรมทางการเมือง ซึ่งหมายถึงความรู้สึกเชื่อถือ เชื่อมั่นและไว้วางใจผู้ปกครองว่ามีความเหมาะสมในการใช้อำนาจปกครอง

วัลลภ ลำพาย (2551: 23) ความชอบธรรมทางการเมือง คือ การยอมรับของมวลชน หรือกลุ่มพลังต่อการใช้อำนาจของนักการเมืองหรือเจ้าหน้าที่ว่าเป็นอำนาจหน้าที่ที่ถูกต้อง ความชอบธรรมมีพื้นฐานจากการที่มวลชนมีความสอดคล้องกันในการรู้สึก และการประเมินค่าสิ่งต่างๆ เช่น การมีความเห็นสอดคล้องกันในการได้มาซึ่งผู้นำ การมีสถาบันทางการเมือง และปทัสสถานของพฤติกรรมทางการเมือง เป็นต้น

สุจิต บุญบงการ (2519: 91-92) กล่าวว่า ความชอบธรรมทางการเมือง คือ การยอมรับของประชาชนหรือกลุ่มที่มีพลังในสังคมนั้น ที่เชื่อว่าระบบการปกครองตลอดจนผู้นำนั้นถูกต้อง ดังนั้นความชอบธรรมจึงเป็นเรื่องของความเชื่อ เรื่องค่านิยมของคนในแต่ละสังคม อันเกิดจากจารีต ประเพณี การอบรมสั่งสอน หรืออุดมการณ์ทางการเมือง แนวความคิดเกี่ยวกับเสถียรภาพทางการเมือง

ทินพันธุ์ นาคะตะ (2543: 80) กล่าวว่า ความชอบธรรมในการปกครองเป็นเรื่องของความเชื่อ หรือความคิดเห็น เกี่ยวกับการได้มาซึ่งอำนาจ การมีอำนาจ และการใช้อำนาจในการปกครอง ซึ่งจะขึ้นอยู่กับการอ้างสิทธิในการปกครองของฝ่ายปกครอง หรือฝ่ายเจ้าหน้าที่บ้านเมือง และขึ้นอยู่กับ การยอมรับ หรือการมีความเชื่อฟังในข้ออ้างนั้นๆของฝ่ายรับการปกครอง โดยไม่จำกัดว่าจะอยู่ในการปกครองแบบใด เช่น ระบอบกษัตริย์ ระบอบเผด็จการ หรือระบอบประชาธิปไตย การปกครองแต่ละแบบจะมีหลักแห่งความชอบธรรมในการปกครองของตนเอง โดยเฉพาะ ความชอบธรรมในการปกครองจะมีได้ก็ต่อเมื่อเกิดความเชื่อมั่นร่วมกันในเรื่องสิทธิอันชอบธรรมที่จะปกครอง หากสังคมใดมีการแตกแยกเกี่ยวกับเรื่องนี้ จะมีความชอบธรรมขึ้นมาไม่ได้

ข้ออ้างสำหรับการมีความชอบธรรมในการปกครอง แบ่งได้ 3 แบบ (ทินพันธุ์ นาคะตะ 2543: 87) คือ

- 1) การมีความเชื่อในความชอบธรรมของการมีอำนาจทางการเมืองขึ้นอยู่กับ การมีความยึดมั่นในประเพณี บุคคลจะต้องให้การเชื่อฟังแก่ผู้นำที่ใช้อำนาจ และได้ อำนาจมาตามประเพณี

- 2) ความชอบธรรมของการมีอำนาจทางการปกครองขึ้นอยู่กับความเชื่อถือ ในคุณสมบัติพิเศษส่วนตัวกับลักษณะการปกครองของผู้นำในลักษณะที่เห็นว่า น่าเลื่อมใส น่าเกรงขาม หรือน่าเชื่อถือ
- 3) ความชอบธรรมของการมีอำนาจทางการปกครองขึ้นอยู่กับความเชื่อที่ว่า การใช้อำนาจนั้นชอบด้วยกฎหมาย จะมีการยอมรับในข้อบัญญัติของรัฐธรรมนูญ ในกฎหมายและอำนาจของเจ้าหน้าที่ เนื่องจากเห็นว่าเป็นการกระทำที่ชอบด้วยกฎหมาย การกระทำใดๆก็ตามที่เห็นว่าถูกต้องตามกฎหมาย ก็ถือว่ามีความชอบธรรม

โดยสรุปแล้ว ความชอบธรรมทางการเมืองมีอยู่บนพื้นฐานอยู่ที่ความถูกต้องตามระบบการเมือง (ความชอบธรรมทางกฎหมาย) และการยอมรับของสมาชิกในสังคมการเมืองนั้นๆ (ความชอบธรรมทางการเมือง) โดยที่ความชอบธรรมทางการเมืองการปกครองนั้นยังขึ้นอยู่กับความสามารถในการรักษาระดับการยอมรับของสมาชิกในสังคมอีกด้วย ซึ่งในระบบการเมืองและสังคมที่ต่างกัน ย่อมมีปทัศสถาน และทัศนคติแห่งความชอบธรรมต่างกัน

8. แนวคิดเกี่ยวกับธรรมรัฐหรือธรรมาภิบาล

แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการรัฐที่ดี (Good Governance) เป็นแนวความคิดของธนาคารโลก(World Bank) ที่นำมาใช้ในการกำหนดนโยบายการให้เงินกู้กับประเทศในซีกโลกใต้ ตั้งแต่ในช่วงทศวรรษ 1980 เพื่อแก้ไขปัญหาเรื่องความไร้ประสิทธิภาพและการคอร์รัปชันในประเทศที่กำลังพัฒนา โดยคำว่า “Good Governance” เริ่มใช้อย่างเป็นทางการครั้งแรกในปี 1989 ในรายงานเรื่อง “Sub Sahara Africa : From Crisis to Sustainable Growth” ซึ่งเป็นรายงานที่ธนาคารโลกพยายามวิเคราะห์ถึงความล้มเหลวของรัฐในแอฟริกาในการพัฒนาประเทศ (นฤมล ทับจุมพล 2541: 15-31)

ในระยะเริ่มแรกของการใช้ศัพท์คำว่า “Good Governance” ในประเทศไทย ได้มีการแปลและตีความของ “Good Governance” อย่างหลากหลาย เช่น ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ แปลว่า “ธรรมรัฐ” อันหมายถึง รัฐที่มีการบริหารบ้านเมืองด้วยความเป็นธรรม สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI) แปล “Good Governance” ว่า “ธรรมาภิบาล” อันหมายถึงการบริหารที่เป็นธรรม ภาควิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แปล “Good Governance” ว่า “สุประศาสนการ” หมายถึง การปกครองที่ดี เป็นต้น

แต่อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะ เป็นคำว่า “ธรรมรัฐ” หรือ “ธรรมาภิบาล” หรือ “การบริหารจัดการที่ดี” ต่างก็มีความหมายที่มาจากภาษาอังกฤษเดียวกันคือ “Good Governance” (ศรีพัชรา สิทธิกำจร แก้วพิจิตร 2551: 16) ซึ่งในปัจจุบันในวงการวิชาการและการเมืองได้ใช้ศัพท์เป็นแบบอย่างเดียวกัน คือ ใช้คำว่า “ธรรมาภิบาล” เพื่อสื่อถึงแนวทางการปกครองที่ดี

นักวิชาการได้ให้ความหมาย และแนวความคิดเกี่ยวกับ ธรรมรัฐและธรรมาภิบาล (Good Governance) ในหลายความหมาย (พิทยา ว่องกุล 2541 อ้างถึงใน ณรงค์ พ่วงพิศ และวิวัฒน์ เอี่ยมไพรวิน 2550: 207-205) ดังนี้

ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี กล่าวว่า “ธรรมรัฐ หมายถึง รัฐ หรือประเทศ หรือสังคมทั้งหมดที่มีความถูกต้องในทุกจุด”

ธีรยุทธ บุญมี กล่าวว่า “ธรรมรัฐ” เป็นการปรับเปลี่ยนระบบคิดทางการเมือง เป็นการพัฒนาระดับจากประชาธิปไตยแบบตัวแทนมาเป็นการผสมผสานประชาธิปไตยแบบตัวแทน เข้ากับประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม คือการเน้นให้มีการเลือกตั้งและการมีธรรมรัฐ กระบวนการนี้ ก็คือการทำให้รัฐเล็กลงแล้วก็สังคมใหญ่ขึ้น มีอำนาจมากขึ้น สังคมเข้มแข็ง เป็นการเปลี่ยน โครงสร้างการบริหารจัดการของการปกครองประเทศ คือ เน้นการกระจายอำนาจ เน้นการกระจาย ศูนย์ เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนให้มาก

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ กล่าวว่า “ธรรมรัฐ” หมายถึง รัฐที่มีการบริหารบ้านเมืองด้วยความ เป็นธรรม เคารพสิทธิของผู้คนพลเมืองอย่างเสมอกัน มีระบบตัวแทนประชาชนที่สะท้อน ความคิดของผู้คนได้อย่างเที่ยงตรง มีรัฐบาลที่ไม่ถืออำนาจเป็นธรรม แต่ใช้อำนาจอย่างที่ประชาชน จะตรวจสอบได้

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ กล่าวว่า “ธรรมรัฐ” เป็นการปกครองของประชาสังคม จริง ๆ แล้ว ธรรมรัฐอาจต้องการการปกครองตนเอง (Self Government) ที่เป็นการปกครองที่ รัฐปกครองในระดับหรือขนาดเล็ก (Less Government) ด้วย แต่การปกครองที่มุ่งแสวงหา มุ่งช่วยเหลือให้ประชาสังคมมาทำงานแทนตัวเอง (รัฐ) ให้มากขึ้น แล้วก็ป็นรัฐบาลที่มุ่งให้ท้องถิ่น ทำงานให้มากขึ้น มีบทบาทมากขึ้น

พลเอกบุญศักดิ์ กำแหงฤทธิรงค์ อธิบายว่า “ธรรมรัฐ” หมายถึง รัฐที่ดำเนินการไป ด้วยธรรม ประชาชนมีสติปัญญาทำให้สังคมเป็นปึกแผ่นในความเป็นหนึ่งเดียว... มีพลังสติปัญญา และมีการจัดการที่ใช้ความปรองดองสร้างสรรค์

เสนห์ จามริก กล่าวว่า “คำว่า Good Governance หรือระบบการปกครองที่ดีเป็นคำ ที่เกิดขึ้นในช่วงของการพัฒนาการประชาธิปไตยของตะวันตก มีความหมายโดยย่อก็คือ ระบบ

การปกครองที่อำนาจรัฐสะท้อนและสนองตอบปัญหาความต้องการของคนส่วนใหญ่... คำถามคือ อะไรจะคลบคลึงให้เกิดระบบการปกครองที่อำนาจรัฐต้องตอบสนองความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่ เพราะฉะนั้นต้องมีสื่อเข้ามาเชื่อม สื่อนั้นคือประชาธิปไตยและสิทธิมนุษยชนซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่ง ถ้าไม่มีตรงนี้แล้วสิ่งที่เรียกว่าระบบการปกครองที่ดี ก็ไม่สามารถเป็นไปได้”

ท่านพุทธทาส ภิกขุ ได้อธิบายเกี่ยวกับแนวคิดธรรมาธิปไตยว่า “เป็นหลักการปกครอง โดยธรรมและเพื่อความเป็นธรรม ประชาธิปไตยตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนาต้องขึ้นอยู่กับ ธรรมะสังคัมจึงจะดีงามและอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เพราะถ้าขาดธรรมะแล้ว โลกไปไม่รอด โลกจะเต็มไปด้วยปัญหา”

ณรงค์ พ่วงพิศ และวิวัฒน์ เอี่ยมไพรวัน (2550: 206) มีความเห็นว่า “ธรรมรัฐ” หมายถึง การปกครองที่มีจุดมุ่งหมายปลายทางเพื่อสร้างสังคมที่เป็นธรรมโดยใช้ธรรมะเป็นหลักในการ ปกครอง การปกครองโดยธรรมในสังคมตะวันตกและสังคมไทยมิได้ขึ้นอยู่กับรูปแบบ การปกครอง แต่น่าจะขึ้นอยู่กับตัวผู้ปกครองผู้ใช้อำนาจรัฐ สังคมการเมืองไทยในอดีต องค์พระมหากษัตริย์มีพระราชภารกิจหลักสำคัญ คือ การปกครองโดยใช้หลักธรรมของพุทธศาสนา เพื่อการสร้างความชอบธรรมในการใช้พระราชอำนาจของพระองค์ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ไพร่ฟ้า อาณาประชาราษฎร์ในฐานะผู้ใต้ปกครองได้รับความเป็นธรรมจากการใช้พระราชอำนาจของ พระองค์

โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (United Nations Development Programme: UNDP) ได้นิยามความหมายของธรรมาภิบาลว่า เป็นเรื่องของการใช้อำนาจทางการเมือง เศรษฐกิจ และการบริหารราชการแผ่นดิน เพื่อจัดการกิจการของประเทศชาติบ้านเมือง รวมทั้งยังได้กำหนด คุณลักษณะของการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดีหรือธรรมาภิบาลซึ่งได้นำเรื่องแนวคิดเกี่ยวกับการ พัฒนามนุษย์เข้ามารวมไว้ด้วย รวม 9 ประการ (สำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี 2554) ดังนี้

- 1) การมีส่วนร่วม (Participation) ชายและหญิงทุกคนควรมีสิทธิมีเสียงในการตัดสินใจ ทั้งโดยตรงหรือผ่านทางสถาบันตัวแทนอันชอบธรรมของตน ทั้งนี้ การมีส่วนร่วมที่เปิดกว้างนั้น ต้องอิงอยู่บนพื้นฐานของการมีเสรีภาพในการรวมกลุ่มและการ แสดงความคิดเห็นรวมถึงการสามารถเข้ามีส่วนร่วมอย่างมีเหตุผลในเชิงสร้างสรรค์
- 2) นิติธรรม (Rule of Law) กรอบตัวบทกฎหมายต้องมีความเป็นธรรม และไม่มี การเลือกปฏิบัติโดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของสิทธิมนุษยชน
- 3) ความโปร่งใส (Transparency) ต้องอยู่บนพื้นฐานของการไหลเวียนอย่างเสรีของ ข้อมูลข่าวสาร บุคคลที่มีความสนใจเกี่ยวข้องจะต้องสามารถเข้าถึงสถาบัน

กระบวนการ และข้อมูลข่าวสารได้โดยตรง ทั้งนี้การได้รับข้อมูลข่าวสารดังกล่าว นั้นต้องมีความเพียงพอต่อการทำความเข้าใจและการติดตามประเมินสถานการณ์

- 4) การตอบสนอง (Responsiveness) สถาบันและกระบวนการดำเนินงานต้องพยายามดูแลเอาใจใส่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่าย
- 5) การมุ่งเน้นฉันทามติ (Consensus-Oriented) มีการประสานความแตกต่างในผลประโยชน์ของฝ่ายต่างๆ เพื่อหาข้อยุติร่วมกันอันจะเป็นประโยชน์ต่อทุกฝ่ายไม่ว่าจะเป็นนโยบายและกระบวนการขั้นตอนใดๆ ให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้
- 6) ความเสมอภาค/ความเที่ยงธรรม (Equity) ชายและหญิงทุกคนต้องมีโอกาสในการปรับปรุงสถานะหรือรักษาระดับชีวิตความเป็นอยู่ของตน
- 7) ประสิทธิภาพและประสิทธิผล (Effectiveness and Efficiency) สถาบันและกระบวนการต้องสร้างผลสัมฤทธิ์ที่ตรงต่อความต้องการ และขณะเดียวกันก็ต้องใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด
- 8) ภาระรับผิดชอบ (Accountability) ผู้มีอำนาจตัดสินใจ ไม่ว่าจะอยู่ในภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรภาคประชาสังคมก็ตาม ต้องมีภาระรับผิดชอบต่อสาธารณชนทั่วไปและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในสถาบันของตน
- 9) วิสัยทัศน์เชิงยุทธศาสตร์ (Strategic Vision) ผู้นำและบรรดาสาธารณชนต้องมีมุมมองที่เปิดกว้างและเล็งการณ์ไกลเกี่ยวกับการบริหารกิจการบ้านเมืองและการพัฒนามนุษย์และสังคม รวมถึงมีจิตสำนึกว่าอะไรคือความต้องการจำเป็นต่อการพัฒนาดังกล่าว มีความเข้าใจในความซับซ้อนของบริบททางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่อยู่ในแต่ละประเด็นนั้น

ธนาคารพัฒนาแห่งเอเชียได้จำแนกรายละเอียดของ “ธรรมนูญ” ไว้ 5 ประเด็น (ณรงค์ พ่วงพิศ และวิวัฒน์ เอี่ยมไพรวัน 2550: 207-208) คือ

- 1) ความรับผิดชอบ (Accountability)
- 2) ความโปร่งใส (Transparency)
- 3) การมีส่วนร่วม (Participation)
- 4) ความสามารถคาดการณ์ได้ (Predictability)
- 5) การปฏิสัมพันธ์เชื่อมโยงกันทั้ง 4 ประเด็น (Interrelate)

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการสร้างระบบบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดี พ.ศ. 2542 มุ่งเน้นให้หน่วยงานของรัฐดำเนินงานตามภาระหน้าที่โดยยึด หลักการพื้นฐาน 6 ประการ (สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน 2543: 4-8) คือ

- 1) หลักนิติธรรม หมายถึง การตรากฎหมายที่ถูกต้องเป็นธรรม การบังคับให้ เป็นไปตามกฎหมาย การกำหนดกฎ กติกาและการปฏิบัติตามกฎ กติกาที่ตกลงกันได้ อย่างเคร่งครัดโดยคำนึงถึงสิทธิเสรีภาพและความยุติธรรมของประชาชน
- 2) หลักคุณธรรม หมายถึง การยึดมั่นในความถูกต้องดีงาม การส่งเสริมสนับสนุนให้ประชาชนพัฒนาตนเองไปพร้อมกันเพื่อให้คนไทยมีความซื่อสัตย์จริงใจ ขยันอดทน มีระเบียบวินัย และประกอบอาชีพสุจริตจนเป็นนิสัยประจำชาติ
- 3) หลักความโปร่งใส หมายถึง การสร้างความไว้วางใจซึ่งกันและกันของคนในชาติ โดยปรับปรุงกลไกการทำงานขององค์กรทุกวงการให้มีความโปร่งใส
- 4) หลักการมีส่วนร่วม หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมรับรู้ และ เสนอความเห็นในการตัดสินใจปัญหาสำคัญของประเทศไม่ว่าด้วยการแสดงความคิดเห็น การไต่สวนสาธารณะ การประชาพิจารณ์ การแสดงประชามติ
- 5) หลักความรับผิดชอบ หมายถึง การตระหนักในสิทธิหน้าที่ ความสำนึกในความรับผิดชอบต่อสังคม การใส่ใจปัญหาสาธารณะของบ้านเมือง และกระตือรือร้นในการแก้ปัญหา ตลอดจนการเคารพในความคิดเห็นที่แตกต่างและความกล้าที่จะยอมรับ ผลดีและเสียจากการกระทำของตน
- 6) หลักความคุ้มค่า หมายถึง การบริหารจัดการและใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ส่วนรวม โดยรณรงค์ให้คนไทยมีความประหยัด ใช้อย่างคุ้มค่า สร้างสรรค์สินค้าและบริการที่มีคุณภาพสามารถแข่งขันได้ในเวทีโลก และรักษาพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติให้สมบูรณ์ยั่งยืน

โดยสรุปแล้ว “ธรรมรัฐ” หรือ “ธรรมาภิบาล” คือการบริหารจัดการรัฐโดยมีความเป็นธรรม ซึ่ง “ธรรม” ในความหมายนี้ขึ้นอยู่กับมโนทัศน์ของสังคมการเมืองต่างๆว่าให้คำจำกัดความว่าอย่างไร ในสมัยโลกาภิวัตน์ซึ่งเป็นยุคแห่งข้อมูลข่าวสาร และการเชื่อมโยงกันเป็นโครงข่ายทั่วโลก ทำให้การให้ความหมายของคำว่า “ธรรมรัฐ” หรือ “ธรรมาภิบาล” ค่อนข้างเป็นไปแนวทางเดียวกันคือ การบริหารจัดการรัฐโดยยึดหลักการที่ทำให้ประชาชนในสังคมได้รับความเป็นธรรม มีความเท่าเทียมกัน ยึดหลักคุณธรรม มีความโปร่งใส และ เกิดความคุ้มค่าและประโยชน์สูงสุด

9. แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและสตรีนิยม

สิทธิมนุษยชน มีองค์ประกอบหลัก 5 ประการ (ประภา เพชรเมธี 2550: 161) คือ

- 1) ผู้ทรงสิทธิหรือเจ้าของสิทธิ ซึ่งอาจเป็นปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มคน บรรษัท รัฐ/ชาติ
- 2) สิทธิที่มีอยู่คือสิทธิต่างๆ เช่น สิทธิในชีวิต ในทรัพย์สิน ฯลฯ

- 3) การใช้สิทธิ หรือความสามารถในการใช้สิทธิ สิทธิจะใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพก็ต่อเมื่อสิทธินั้นๆ ได้รับการรับรองโดยสังคมหรือกฎหมาย
- 4) หน้าที่ที่มาด้วยกันกับสิทธิมนุษยชน สิทธิของเราจะถูกจำกัดด้วยสิทธิผู้อื่น ในที่นี้หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิและหน้าที่ที่จะต้องเคารพสิทธิผู้อื่น
- 5) การอ้างความชอบธรรมในสิทธิ โดยทั่วไปสิทธิที่ระบุในกฎหมาย มีปัญหาน้อยกว่าสิทธิที่ไม่ได้มีการรับรองหรือยอมรับกัน

แนวคิดสตรีนิยม (กุลดิณี มุทธากลิน และ วรารักษ์ เกลิมพันธุ์ศักดิ์ 2550: 212-241)
จำแนกได้ดังนี้

- 1) สตรีนิยมแนวเสรีนิยม เห็นว่าหญิงชายมีความเสมอภาคกันในฐานะมนุษย์ที่มีความสามารถในการใช้เหตุผล แต่ความไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศเป็นการปลูกฝังของสังคมและวัฒนธรรม และสะท้อนออกมาให้เห็นในความไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศในปริมณฑลสาธารณะ อย่างระบบการศึกษา กฎหมาย การเมือง เศรษฐกิจ แนวทางการแก้ไขปัญหาของสตรีนิยมเสรีนิยมก็คือ การเปิดโอกาสให้ผู้หญิงกลับเข้ามามีบทบาทในปริมณฑลสาธารณะเช่นเดียวกับผู้ชาย โดยเน้นไปที่การแก้ไขอคติ หรือการเลือกปฏิบัติในระบบการศึกษา กฎหมาย การเมือง และเศรษฐกิจอันเป็นเหตุของความไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศ
- 2) สตรีนิยมมาร์กซิสต์ เห็นว่า กระบวนการพัฒนาหลังการผลิตและพัฒนาทางเศรษฐกิจเข้าสู่ระบอบกรรมสิทธิ์และการมีส่วนเกินทางการผลิต ส่งผลกระทบไปถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาย หญิง นั่นคือ ผู้ชายในฐานะที่เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตสามารถเข้าควบคุมส่วนเกินดังกล่าว อันเป็นที่มาของความไม่เท่าเทียมกันในชนชั้นและรูปแบบแรกของชนชั้น ก็คือ การแบ่งชนชั้นระหว่างเพศชายและเพศหญิง ในทฤษฎีของสตรีนิยมมาร์กซิสต์ เห็นว่าแนวทางการแก้ไขปัญหา สามารถทำได้โดยให้ผู้หญิงเข้าสู่ระบบการผลิตทางสังคม เข้าเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นแรงงาน ทำลายกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ล้างระบบทุนนิยม อันเป็นต้นตอแห่งความเหลื่อมล้ำทางชนชั้น
- 3) แนวคิดสตรีนิยมแบบถอนรากถอนโคน โดยมีแนวคิดการนำผู้หญิงมาเป็นศูนย์กลางในการพิจารณาโดยตรง โดยพิจารณาว่าการกีดกันระหว่างเพศเป็นการกีดกันพื้นฐานที่ยั่งยืนที่สุดในการกีดกันเอารัดเอาเปรียบทั้งหมด เป้าหมายของสตรีนิยมแบบถอนรากถอนโคน คือการปลดปล่อยผู้หญิงจากการกีดกันทางเพศ

- 4) สตรีนิยมสายวัฒนธรรม เป็นแนวคิดที่เชิดชูและชื่นชมความเป็นหญิง เนื่องจากมองว่าในสังคมแบบชายเป็นใหญ่นั้น ให้คุณค่าแก่คุณลักษณะผู้ชาย สตรีนิยมสายนี้จึงเสนอให้ต้องกลับหัวกลับหาง หรือให้ความหมายในทางตรงกันข้าม เพื่อให้เห็นว่าสตรีมีคุณลักษณะที่เหนือกว่าผู้ชาย
- 5) สตรีนิยมสังคมนิยม เป็นแนวคิดที่ผสมผสานและเลือกใช้จุดแข็งต่างๆของแนวคิดสตรีนิยมแนวมาร์กซิสม์ สตรีนิยมแนวถอนรากถอนโคน และสตรีนิยมแนวจิตวิเคราะห์เข้าด้วยกัน
- 6) สตรีนิยมแนวจิตวิเคราะห์ เห็นว่า เรื่องเพศและพัฒนาการและการก่อตัวของเพศชายและหญิงในวัยเด็ก การเลี้ยงดู ความสัมพันธ์และอำนาจในครอบครัว เป็นปัจจัยต่อการก่อตัวของความไม่เท่าเทียมกัน ความแตกต่างระหว่างเพศ ไม่ได้กำเนิดจากสภาพทางชีวะ แต่เป็นผลมาจากกระบวนการทางสังคม
- 7) สตรีนิยมหลังสมัยใหม่ มีแนวคิดปฏิเสธระบบความคิดอันเป็นผลสืบทอดมาจากการปฏิบัติในยุครัฐแข็ง โดยเห็นว่าเรื่องเพศและความสัมพันธ์ทางเพศไม่ได้ถูกกำหนดจากสภาพทางชีวะ หากแต่เกิดจากกระบวนการขัดเกลาทางสังคมและพิจารณาปัญหาความแตกต่าง โดยยึดหลัก ความหลากหลายของผู้หญิงกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมเป็นองค์ประกอบหลักในการพิจารณา อย่างเท่าเทียมกัน

สิทธิมนุษยชน คือสิทธิที่เกิดมาเป็นมนุษย์ ซึ่งย่อมมีสิทธิในชีวิตและทรัพย์สินและดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรี เป็นสิทธิที่มนุษย์ทุกคนต้องมี เป็นแนวคิดที่มาพร้อมกับแนวคิดประชาธิปไตยที่มีพื้นฐานจากทฤษฎีสัญญาประชาคม โดยเฉพาะสัญญาประชาคมของ จอห์น ล็อก (John Locke) (เสถียร หอมขจร และคนอื่นๆ 2548: 33) ที่เสนอว่ามนุษย์มีเสรีภาพมาแต่กำเนิด มีความเสมอภาคกัน มีสิทธิในชีวิตและทรัพย์สิน ถึงแม้จะโอนสิทธิในการปกครองให้แก่องค์อธิปัตย์เพื่อใช้อำนาจปกครอง แต่มิใช่เป็นการโอนให้โดยเด็ดขาด ผู้ปกครองจะทำผิดเจตนารมณ์ร่วมที่ประชาชนมอบให้มิได้ และทฤษฎีสัญญาประชาคมของรูสโซ (Jean Jacques Rousseau) (เสถียร หอมขจร และคนอื่นๆ 2548: 67) ที่เสนอว่ามนุษย์มีเสรีภาพมาแต่กำเนิด การจำกัดเสรีภาพของมนุษย์หมายถึง การปฏิเสธความเป็นมนุษย์ ตัวอย่างของทฤษฎีสัญญาประชาคมที่ยกตัวอย่างข้างต้น เป็นแนวคิดพื้นฐานของประชาธิปไตยในเวลาต่อมา ซึ่งประเทศที่เป็นประชาธิปไตยต้องให้ความสำคัญต่อเสรีภาพของความเป็นมนุษย์ หรือสิทธิมนุษยชนนั่นเอง สิทธิสตรี เป็นส่วนหนึ่งของสิทธิความเป็นมนุษย์ แนวคิดเรื่องสตรีนิยมเกิดขึ้นเพื่อพยายามให้สิทธิมนุษยชนมีความสมบูรณ์และมีความเท่าเทียมกัน โดยที่ความแตกต่างทางเพศย่อมไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการได้รับสิทธิความเป็นมนุษย์ ดังนั้นในสังคมที่เจริญแล้วย่อมให้โอกาสสตรีพอกับที่ให้ออกาสบุรุษในด้านต่างๆ เป็นต้น

10. พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี ลำดับที่ 4 ทรงเป็นพระราชโอรสอันดับที่ 43 ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 แต่ทรงเป็นพระราชโอรสองค์โต ที่มีพระราชอิสริยยศเป็น “สมเด็จพระเจ้าฟ้า” หรือตามกฏมณเฑียรบาลที่ตราในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อ พ.ศ. 2001 มีพระสถานะเป็น “สมเด็จพระหน่อพระพุทธเจ้า” ซึ่งจัดเป็นอันดับสูงสุดในบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ เนื่องจากประสูติแต่สมเด็จพระอัครมเหสี (เวลด์ 2527: 20 อ้างถึงใน เทอดพงษ์ คงจันทร์ 2547:33) คือสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ทรงมีพระนามเดิมว่า “สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฏ สมมติเทววงศ์พงษ์อิศรภักษัตริย์” พระองค์มีพระอนุชาร่วมพระราชมารดา คือสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณี

สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฏทรงประสูติก่อนที่สมเด็จพระบรมชนกนาถจะเสด็จขึ้นครองราชย์ แต่ทรงมีพระราชอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้าเนื่องจากสมเด็จพระราชบิดาและพระราชมารดาต่างมีพระราชอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้าด้วยกันทั้ง 2 พระองค์ ดังนั้น เมื่อแรกประสูติพระองค์จึงทรงมีพระราชอิสริยยศเป็น “พระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้า” ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

เมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎมีพระชนมายุ 21 พรรษา จึงได้ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ได้รับพระนามฉายาว่า “วชิรญาณโณ” หรือ “วชิรญาณภิกขุ” ทรงผนวชได้เพียง 15 วัน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็สวรรคต และไม่ได้ดำรงว่าจะมอบราชสมบัติพระราชทานแก่เจ้านายพระองค์ใด เวลานั้นพระองค์เจ้าทิพ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ซึ่งทรงเป็นพระเจ้านุรักษ์ของพระองค์ใหญ่ มีฐานันดรศักดิ์เป็น “พระองค์เจ้า” แต่ทรงเจริญพระชันษาว่าพระเจ้านุรักษ์ของเจ้าฟ้ามงกุฎถึง 17 ปี และทรงบังคับบัญชาราชการต่างพระเนตรพระกรรณมากกว่า มีผู้คนยำเกรงยกย่องนับถืออยู่โดยมาก ที่ประชุมขุนนางจึงเห็นควรถวายราชสมบัติแก่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (ส. พลายน้อย 2544:50-51) เสด็จขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

เจ้าฟ้ามงกุฎทรงตัดสินใจที่จะดำรงสมณเพศต่อไป โดยในระหว่างที่ผนวชอยู่นั้น ได้เสด็จออกธุดงค์ไปยังหัวเมืองต่างๆ ทำให้ทรงคุ้นเคยกับสภาพความเป็นอยู่ของอาณาประชาราษฎร์อย่างแท้จริง ทรงพระราชอุตสาหะวิริยะเรียนภาษาบาลีจนแตกฉาน และทรงเรียนภาษาอังกฤษจนนิพนธ์และตรัสได้ นอกจากนี้พระองค์ยังทรงศึกษาความเป็นไปของสถานการณ์โลกจากพระสหายและชาวต่างชาติที่เข้ามาในพระราชอาณาจักรและจากการทรงหนังสือพิมพ์ต่างประเทศ ทำให้พระองค์ทรงมีความรอบรู้เท่าทันต่อเหตุการณ์ต่างๆ ได้เป็นอย่างดี

ทรงผนวชตั้งแต่ พ.ศ. 2367 จนถึงลาผนวชเพื่อขึ้นครองราชย์ รวมเป็นเวลา ที่ผนวชเป็นภิกษุทั้งสิ้น 27 พรรษา ในขณะที่ทรงอยู่ในสมณเพศ ทรงศึกษาพระธรรมวินัยอย่างแตกฉาน

จึงทำให้พระองค์ทรงสามารถจำแนกแยกแยะเห็นความหย่อนยาน ความเสื่อมโทรม และความคลาดเคลื่อนของแนวทางปฏิบัติของพระสงฆ์ ที่ไม่เป็นไปตามพุทธวณะของพระพุทธเจ้า พระองค์จึงทรงก่อตั้งคณะธรรมยุติกนิกายขึ้นมา เพื่อมุ่งหวังให้บุคคลที่ใฝ่เรียนรู้และปฏิบัติตามแนวทางที่ถูกต้องได้เข้ามาศึกษาเล่าเรียนกัน (นฤมล ชีรวัดน์ 2525: 88) เมื่อแรกที่ผนวชทรงประทับอยู่ที่วัดมหาธาตุ แล้วทรงย้ายไปอยู่วัดราชาธิวาส (วัดสมอราย) ต่อมาทรงย้ายไปอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงได้รับแต่งตั้งเป็นพระราชาคณะ และทรงได้เป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศองค์แรก

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตในวันที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2394 พระราชวงศ์และเสนาบดีมีมติเห็นชอบให้ถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ หรือ วชิรญาณภิกขุ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ 2547: 1) ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกนั้น พระองค์ได้รับการเฉลิมพระปรมาภิไธยว่า พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า

“พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎสุทธิสมมติเทพยพงศวงศาติศร
กษัตริย์ วรขัตติยราชนิโครดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ
อุกโตสุชาติ สังสุทธิเคราะห์ณี จักริบรมนาถ อดิศวรารามวรัญกูร สุจริตมูล
สุสาธิตอุกฤษฐวิบูลย์ บุรพาคุณยกฤษฐาภินิหารสุภาธิการรังสฤษดิ์ รัชญลักษณ์
วิจิตรโสภาคสรพวงค์ มหาชนโตมางคประนตบาทบงกชยุคลล ประสิทธิ
สรรพสุกผลอุดม บรมสุขุมาลัย มหานุรุชยรัตน ศึกษาพิพัฒนสรรพโกศล
สุวิสุทธิวิมลศุกศีลสมาจารย์ เพ็ชรญาณประกาไพโรจน์ อเนกโกฏิสาธุ
คุณวิบูลยสันดาน ทิพยเทพวदार ไพศาลเกียรติคุณอดุลยพิเศษ
สรรพเทเวศรานุรักษ์ เอกอัครมหารุชย สุตพุทธมหากวี ตรีปัญญาทิโกศล
วิมลปรีชามหาอุดมบัณฑิต สุนทรวิจิตรปฏิภาณ บริบูรณ์คุณสาร
สัสยามาทิโลกยดิลก มหาปรีวารนายกอนันต์ มหันตวรฤทธิเดช สรรพพิเศษ
สิรินทรมหาชนนิกรสโมสรสมมติ ประสิทธิวรยศมโหดมบรมราชสมบัติ
นพปฎลเศวตฉัตรราดิฉัตร สิริรัตโนปลักษณ์มหาบรมราชาภิเศกาภิมิต
สรรพทศทิศวิชิตวิไชย สกลมไหศวรินมหาสยามินทร มหเศรษฐมหินทร
มหาราชาวโรดม บรมนารถชาติอชาวศรัย พุทธาภิไศรรัตนสรณารักษ์
อุกฤษฐศักดิ์อัครนเรศราชิปดี เมตตากรุณาสถลหฤทัย อโนปมัยบุญการสกล
ไพศาลมหารัชฎาธิเบทรปรเมนทรธรรมมิกมหาราชาธิราช บรมนารถ
บรมบพิต พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”

หลังจากที่ทรงขึ้นครองราชย์แล้วพระองค์จึงทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาญาติ กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ให้เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล มีพระราชพิธีบวรราชาภิเษกและทรงรับพระบวรราชโองการ ให้พระเกียรติยศเสมอด้วยพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่ 2 โดยได้รับการเฉลิมพระปรมาภิไธยว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อเริ่มต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นยุคที่ประเทศมหาอำนาจนิยมลัทธิการค้าอาณานิคมเป็นอย่างมาก การเข้าล่าประเทศต่าง ๆ โดยเริ่มตั้งแต่แถบทวีปแอฟริกา และต่อด้วยประเทศในแถบทวีปเอเชียโดยอาศัยวิธีการทูตเข้ามาเจรจาขอทำสัญญา ซึ่งประเทศมหาอำนาจเหล่านี้จะได้รับผลประโยชน์มากมาย และถ้าหากประเทศที่ด้อยพัฒนาที่ไม่ยอมทำตามสัญญา ประเทศมหาอำนาจเหล่านั้นก็จะใช้กำลังบังคับให้ยอมปฏิบัติตาม ซึ่งก็กระทำสำเร็จมาแล้วหลายประเทศทั้งในแถบเอเชียและแอฟริกาได้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประมาณสถานการณ์และกำลังของประเทศได้อย่างถูกต้อง จึงทรงยอมผ่อนปรนติดต่อกับประเทศตะวันตก และทรงใช้นโยบายทางการทูตยอมเสียผลประโยชน์ส่วนน้อย เพื่อรักษาเอกราชของประเทศ โดยทรงยินยอมทำสนธิสัญญากับประเทศตะวันตกเหล่านั้น

ประเทศอังกฤษเป็นประเทศแรกที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศไทย โดยสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรีย พระบรมราชินี แห่งประเทศอังกฤษได้ทรงส่งราชทูต ชื่อ เซอร์ จอห์น เบาว์ริง (Sir John Bowring) นำพระราชสาสน์และเครื่องราชบรรณาการ เข้ามาขอเจริญทางพระราชไมตรีด้วย ใน พ.ศ. 2398 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงต้อนรับคณะราชทูตจากอังกฤษอย่างสมเกียรติ (จอห์น เบาว์ริง 2547: 81) สนธิสัญญาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงลงพระนามกับประเทศอังกฤษ ใน พ.ศ. 2398 หรือที่รู้จักกันในชื่อว่า สนธิสัญญาเบาว์ริงซึ่งเป็นผลทำให้ประเทศสยามต้องยกเลิกการค้าแบบผูกขาด มาเป็นการค้าแบบเสรีมากขึ้น ต่อมาไม่นาน สหรัฐอเมริกาในสมัยนายพลเจ็คสันเป็นประธานาธิบดี ได้ส่งนายเทาน์เซนต์ แฮริส เข้ามาขอทำสนธิสัญญาการค้าตามอย่างอังกฤษ นอกจากนี้ไทยยังทำสนธิสัญญาในทำนองเดียวกันนี้กับประเทศต่างๆ ในยุโรปทั้งหมด 14 ประเทศ โดยมีสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นแม่แบบในการทำสัญญา (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ กัญฉิกา ศรีอุดม 2547: 17)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชโอรสและพระราชธิดารวมทั้งสิ้น 82 พระองค์ โดยประสูติจากพระอัครมเหสี คือ สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี 4 พระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ต่อมาคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงจันทรมณฑล สมเด็จพระเจ้าฟ้าจาดุรนตรีศรี และ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายภาณุรังษีสว่างวงศ์

เมื่อ พ.ศ. 2411 พระองค์ทรงคำนวณว่าจะสามารถเห็นสุริยุปราคาเต็มดวงได้ในประเทศสยาม ณ ตำบลหัวก้อ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ พระองค์จึงโปรดให้ตั้งพลับพลาเพื่อเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรสุริยุปราคาที่ตำบลหัวก้อ พระองค์ทรงโปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์

ข้าราชการ และชาวต่างชาติเข้าเฝ้าเพื่ออุสริยุปราคาพร้อมกับพระองค์ เมื่อถึงเวลาที่พระองค์ ทรงคำนวณก็เกิดอุสริยุปราคาเต็มดวงดังที่ทรงได้คำนวณไว้ ซึ่งการคำนวณอุสริยุปราคาได้อย่าง แม่นยำนี้ ทำให้บรรดาชาวต่างชาติได้รับรู้ถึงพระราชอัจฉริยภาพแห่งพระองค์ ทำให้พระเกียรติยศ แผ่ไพศาล เกิดภาพลักษณ์ที่ดีต่อพระองค์ในฐานะที่เป็นพระมหากษัตริย์ในตะวันออกไกลที่ทรง พระปรีชา แต่ภายหลังการเสด็จทอดพระเนตรอุสริยุปราคาที่หว่าก้อแล้ว พระองค์ทรงกลับมายัง พระนครและเริ่มมีพระอาการประชวรจับไข้ ทรงทราบว่าพระอาการประชวรของพระองค์ใน ครั้งนี้คงจะไม่หาย ในวันที่ 22 กันยายน พ.ศ. 2411 พระองค์มีพระบรมราชโองการให้พระเจ้า น้อยยาเชอกรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ พระราชวงศ์ผู้ใหญ่ที่มีพระชนมายุมากกว่าพระองค์อื่น ๆ พระเจ้าน้อยยาเชอกรมหลวงวงศาธิราชสนิทซึ่งทรงเป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่ในราชการ และ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) อัครเสนาบดีที่สมุหพระกลาโหม หัวหน้าข้าราชการทั้งปวง เข้าเฝ้าพร้อมกันที่พระแท่นบรรทม โดยพระองค์มีพระบรมราชโองการมอบพระราชกิจในการดูแล พระนครแก่ทั้ง 3 ท่านได้ช่วยกันดูแลบ้านเมืองต่อไป ให้ทูลพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่เอาธุระรับภักดา ของราษฎรผู้มีทุกข์ร้อนดังที่พระองค์เคยปฏิบัติมา (ส. พลายน้อย 2553: 260) โดยไม่ทรงตรัสว่า จะให้ผู้ใดขึ้นครองราชย์แทนพระองค์ พระองค์สวรรคตเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน 11 ขึ้น 15 ค่ำ ปีมะโรง เวลาทุ่มเศษ ตรงกับวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2411 รวม ๗ พระที่นั่งภาณุมาศจรัญญู ภายใน พระบรมมหาราชวัง สิริพระชนมพรรษา 64 พรรษา

11. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

นฤมล ธีรวัฒน์ (2525) ได้นำเสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “พระราชดำริทางการเมืองของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” โดยวิทยานิพนธ์ของนฤมล ได้ศึกษาเกี่ยวกับทัศนคติ ทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เป็นไปแบบ “จารีตนิยม” ในช่วงต้น แห่งพระชนม์ชีพ ทรงมีความคาดหวังในราชสมบัติของพระราชบิดา พระบาทสมเด็จพระ พุทธเลิศหล้านภาลัย ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นองค์รัชทายาทโดยนิตินัย เนื่องจากทรงมี พระราชอิสริยยศเป็น “สมเด็จพระเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่” แต่กระนั้นทัศนคติแบบ “จารีตนิยม” ของ พระองค์ได้เปลี่ยนไปมากหลังจากที่ทรงพลาดจากพระราชสมบัติและต้องทรงผนวชถึง 27 ปี ระหว่างที่ผนวชอยู่นั้น ถึงแม้ว่าพระองค์จะอยู่ในสมณเพศ และแทบจะไม่มีโอกาสในราชสมบัติ อีกเลย แต่พระองค์ก็ยังทรงแสดงให้เห็นว่าทรงปรารถนาในราชสมบัตินั้นอยู่ การที่พระองค์ทรง ผนวชถึง 27 พรรษา นอกจากจะเป็นการถ่วงหน่วงทางการเมืองแล้ว พระองค์ทรงใช้โอกาสในระยะเวลา นี้ในการศึกษาเล่าเรียนวิชาการความรู้หลายแขนง ทรงเรียนรู้เท่าทันกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง ภายนอกพระราชอาณาจักร พระองค์จึงทรงสามารถพัฒนาพระราชดำริทางการเมืองให้มี

ลักษณะเฉพาะพระองค์ในเรื่องเกี่ยวกับพระราชภารกิจที่พระมหากษัตริย์พึงมีต่อราษฎรและราชอาณาจักร เมื่อพระองค์ได้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว ทรงดำเนินการตามพระราชดำริทางการเมืองที่เกิดขึ้นใหม่นี้ ผลก็คือนโยบายต่างประเทศของไทยเปลี่ยนจากการไม่ผูกพันกับประเทศใดมาเป็นการโอนอ่อนยอมตามความต้องการของชาติมหาอำนาจ ขณะเดียวกันก็เริ่มพัฒนายุทธวิธีถ่วงดุลอำนาจในวิธีการทูต ภายในประเทศนั้นพระองค์ทรงเริ่มโครงการระยะยาวที่จะรวมศูนย์อำนาจทางการเมืองไว้ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ ทั้งยังทรงนำกลุ่มผู้สนับสนุนพระองค์เพิ่มพูนความรู้เรื่องวิทยาการสมัยใหม่ เป็นที่น่าสังเกตว่าภายในความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงละทิ้งความเชื่อพื้นฐานในเรื่องบทบาทของกษัตริย์สมบูรณ์ตามคติราชาธิปไตยที่เป็นธรรมราชาตามอุดมคติทางพระพุทธศาสนา เพียงแต่ทรงกำหนดบทบาทธรรมราชาของพระองค์ให้ใกล้ชิดราษฎรยิ่งกว่ารัชสมัยใดที่ผ่านมา

พงศิศดา เกษมสิน (2531) ได้นำเสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการชำระฐานะพระมหากษัตริย์” ซึ่งวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ได้พบว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำเอาความคิดจารีตของไทยเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์มาปรับใช้ และทรงอธิบายให้เข้ากับประสบการณ์ส่วนพระองค์ สถานการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม แนวความคิดที่ทรงให้ความสำคัญคือ แนวความคิดเรื่องสัญญาประชาคม และแนวคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้รอบรู้ ทรงสามารถและทรงบารมี ในพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องสัญญาประชาคมนั้น พระมหากษัตริย์ทรงเป็นมนุษย์ที่ทรงสามารถสร้างระเบียบและประโยชน์สุขแก่สังคม อันเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับกลุ่มต่างๆ ในสังคม ส่วนพระบรมราชวินิจฉัยเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในอุดมคติ ซึ่งรอบรู้ ทรงสามารถ และทรงบารมีนั้น ได้รับการปรับให้สอดคล้องกับภาวะที่ไทยต้องเผชิญหน้ากับการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก วิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ สะท้อนให้เห็นทั้งร่องรอยของอิทธิพลแนวความคิดตะวันตกและลักษณะจารีตนิยมซึ่งแสดงอยู่ในองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เทอดพงศ์ คงจันทร์ (2547) เขียนหนังสือเรื่อง “การเมืองเรื่องสถาปนาพระจอมเกล้า” โดยได้ค้นคว้าเกี่ยวกับเหตุการณ์การเมือง ตั้งแต่ช่วงปลายรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 จนถึงต้นรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 และได้นำเสนอว่า พระราชสถานะทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่มีเสถียรภาพ หรืออาจกล่าวได้ว่าพระองค์ไม่มีพระราชอำนาจอย่างเต็มที่ในทางการเมืองจนสามารถกล่าวได้ว่าพระองค์ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินในระบอบราชาธิปไตยเพียงพระองค์เดียวของราชวงศ์จักรีที่แทบจะไม่ได้มีโอกาสบริหารบ้านเมืองด้วยตัวพระองค์เองเลย ซึ่งที่เป็นเช่นนี้เป็นผลมาจากการที่พระองค์ทรงยอมรับการสนับสนุนจากขุนนางตระกูลขุนนาคนในการขึ้นครองราชย์

ด้วยเหตุนี้เองทำให้พระองค์ไม่สามารถแสดงพระราชปรีชาญาณในการบริหารจัดการทางการเมืองได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากพระองค์จำเป็นต้องทรงตอบแทนขุนนางตระกูลขุนนาคในฐานะที่เป็นกลุ่มขุนนางสำคัญและมีบทบาทอย่างโดดเด่นในราชสำนักในการสนับสนุนให้พระองค์ได้ครองราชย์ ผู้เขียนได้พิจารณาปัจจัยเกี่ยวกับฐานอำนาจของขุนนางตระกูลขุนนาคที่มีการสืบทอดต่อกันอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งขุนนางตระกูลขุนนาคได้สั่งสมอำนาจบารมีไว้อย่างเต็มที่อันเนื่องมาจากความใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนการขึ้นครองราชย์ อีกทั้งเป็นกลุ่มขุนนางที่มีบทบาทในการสนับสนุนให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยอีกด้วย

ขงทอง จันทรางศุ (2553) ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์” ผลการศึกษาพบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเปลี่ยนแปลงแนวพระราชดำริทางการเมืองที่ว่าด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์ จากกระบวนทัศน์ทางการเมืองและสังคมเดิมที่เห็นว่าสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นเทวราชาหรือธรรมราชา มาเป็นแนวพระราชดำริว่า การเป็นพระมหากษัตริย์เกิดขึ้นเพราะอาณาประชาราษฎร์พร้อมกันยกย่องยินยอมให้ทรงดำรงตำแหน่งนั้น นอกจากนี้ผลการศึกษายังพบว่า ผลที่เกิดจากแนวพระราชดำริทางการเมืองดังกล่าว ทำให้พระราชกรณียกิจและการใช้พระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะพระมหากษัตริย์มีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับแนวพระราชดำริทางการเมืองที่เปลี่ยนไป คือมีลักษณะที่มีความใกล้ชิดและเข้าถึงจิตใจของราษฎรมากขึ้นกว่าแต่ก่อน มิได้ทรงถือราชาภิสิทธิ์ว่าทรงเป็นเจ้าเป็นใหญ่ และทุกคนต้องยำเกรงต่อพระราชอำนาจ แต่ทรงยึดหลักว่าพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์มิได้ยิ่งใหญ่ไปกว่าความสุขส่วนรวมในประเทศของพระองค์

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาเรื่อง การสื่อสารทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยวิธีตีความจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ (Documentary Research) ทั้งเอกสารปฐมภูมิ (Primary Source) อาทิ จดหมายเหตุ พระราชนิพนธ์ พระราชหัตถเลขา ประกาศ พระราชพงศาวดาร และเอกสารชั้นรอง (Secondary Source) อาทิ บทความ ตำรา งานวิจัย วิทยานิพนธ์ และเอกสารทางวิชาการอื่นๆ รวมไปถึงการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญทางด้านประวัติศาสตร์เจาะลึกแบบมีโครงสร้าง (Structured Interview)

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

การศึกษาเรื่อง การสื่อสารทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการตีความจากเอกสารเป็นหลัก เพื่อให้การศึกษามีความครอบคลุมและมีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น จำเป็นที่จะต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญทางด้านประวัติศาสตร์ ช่วยในการอธิบายข้อมูลต่างๆ ในมุมมองของนักประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นข้อมูลเชิงลึก ดังนั้นผู้วิจัย จึงได้ทำการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-Depth Interview) ผู้เชี่ยวชาญทางประวัติศาสตร์ 2 ท่าน คือ

- 1) นายภูธร ภูมะธน นักประวัติศาสตร์ อดีตหัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร และอดีตอาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏ เทพสตรี
- 2) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ปรีดี พิศภูมิวิถิ อาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เนื่องจากงานศึกษาชิ้นนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ ดังนั้น เครื่องมือในการวิจัย จึงอาศัยการตีความจากผู้วิจัยเป็นหลัก โดยผู้วิจัยได้สร้างแบบวิเคราะห์เอกสาร (Documentary Analysis Form) และแบบสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญทางประวัติศาสตร์แบบเจาะลึกแบบมีโครงสร้าง (In-Depth and Structured Interview Form) ประกอบกับการตีความ

3. การสร้างเครื่องมือ

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัยคือการสร้างแบบการเก็บข้อมูลจากเอกสาร โดยวิเคราะห์เนื้อหา และจุดมุ่งหมายของสาร เพื่อตีความและเชื่อมโยงกับกรอบแนวคิดต่างๆทางรัฐศาสตร์ และการสร้างแบบสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญทางประวัติศาสตร์แบบมีโครงสร้าง โดยคำถามที่ใช้ในแบบสัมภาษณ์มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับข้อมูลที่ผู้ศึกษารวบรวมได้ จากนั้นจะนำผลจากการสัมภาษณ์มาประกอบกับการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อให้ผลของการวิเคราะห์มีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การศึกษาวิจัยชิ้นนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นศึกษาเรื่องราวที่ผ่านมาแล้ว ดังนั้นการเก็บรวบรวมข้อมูลจึงอาศัยการเก็บรวบรวมเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น พงศาวดาร จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ประกาศ พระราชหัตถเลขา พระราชสาสน์ และพระราชนิพนธ์ เป็นต้น

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้ศึกษาวิจัยได้นำข้อมูลที่รวบรวมได้จากเอกสารต่างๆ ทั้งเอกสารชั้นต้น และเอกสารชั้นรอง มาทำการวิเคราะห์ แยกแยะเป็นประเด็นต่างๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสื่อสารในประเด็นต่างๆทางการเมือง โดยใช้กรอบแนวคิดทางรัฐศาสตร์เป็นตัวช่วยในการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อให้สามารถเชื่อมโยงเนื้อหาที่รวบรวมได้อย่างมีระบบ นอกจากนี้ยังนำเอาผลจากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญทางประวัติศาสตร์มาประกอบการวิเคราะห์ เพื่อให้ผลของการวิเคราะห์มีความสมบูรณ์ในมิติทางประวัติศาสตร์

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาวิจัยเรื่อง การสื่อสารทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยอาศัยวิธีตีความจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ ทั้งเอกสารปฐมภูมิ และ เอกสารทุติยภูมิ รวมไปถึงการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญทางด้านประวัติศาสตร์เจาะลึกแบบมีโครงสร้าง ซึ่งเป็นการศึกษาวิจัย การสื่อสารทางการเมืองในสมัยราชาธิปไตยที่กระบวนการการสื่อสารเป็นไปในลักษณะจากส่วนบนสู่ส่วนล่าง และแทบจะไม่มีผลสะท้อนกลับจากส่วนล่างไปถึงส่วนบนเลย เนื่องจากปทัสถานทางการเมืองการปกครองที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นดังเทพเจ้า ทรงได้รับความชอบธรรมจากการสืบเชื้อสายมาจากเทพเจ้า และทรงมีสถานะเป็นองค์อวตารของเทพเจ้า ดังนั้นระหว่างพระมหากษัตริย์และผู้ใต้ปกครองจึงมีแบบแผนต่างๆ เป็นตัวกำหนด เพื่อให้มีลักษณะที่แตกต่างกันระหว่างความเป็นเทพและความเป็นมนุษย์ที่แยกกันอย่างชัดเจน แต่อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบราชาธิปไตยพระองค์แรกที่ทรงได้เริ่มกระบวนการสื่อสารทางการเมืองในลักษณะที่ใกล้ชิดกับผู้ใต้ปกครองมากยิ่งขึ้น ซึ่งสะท้อนออกมาให้เห็นในรูปแบบการสื่อสารต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น ประกาศ พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ และการปฏิรูปขนบธรรมเนียมประเพณี ให้เอื้ออำนวยต่อการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ จาก การวิเคราะห์ข้อมูลต่างๆ เกี่ยวกับการสื่อสารของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า พระองค์ทรงได้สื่อสารทางการเมืองโดยทรงมีจุดมุ่งหมายต่างๆ คือ

1. การแสดงความชอบธรรมทางการเมืองการปกครอง
2. การแสดงแนวพระราชดำริทางการเมืองเกี่ยวกับสถานะของพระมหากษัตริย์
3. การส่งเสริมเสรีภาพ
4. การอบรมกล่อมเกลாதองการเมือง
5. การสร้างธรรมาภิบาล
6. การสร้างเสถียรภาพทางการเมือง

1. การแสดงความชอบธรรมทางการเมืองการปกครอง

ความชอบธรรมทางการเมือง (Political Legitimacy) คือการยอมรับในเชิงโครงสร้าง กระบวนการ และบุคคลทางการเมือง ซึ่งคนส่วนใหญ่ในสังคมมีความเห็นว่ามีควมถูกต้องตาม กฎกติกาและขนบธรรมเนียมที่ยึดถือกันมา (สุจิต บุญบงการ 2519: 91-92) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง

ความชอบธรรมทางการเมืองการปกครองอยู่บนพื้นฐานของความถูกต้องตามระบบการเมือง (ความชอบธรรมทางกฎหมาย) และการได้รับการยอมรับของสมาชิกในสังคมการเมือง นั้นๆ (ความชอบธรรมทางการเมือง) ซึ่งในระบบการเมืองและสังคมที่ต่างกัน ย่อมมีปทัสถาน และทัศนคติแห่งความชอบธรรมต่างกัน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสื่อสารเพื่อแสดงให้เห็นถึงความชอบธรรมทางการเมืองของพระองค์ในสองประเด็น คือ ทรงสื่อสารเพื่อให้เห็นถึงความชอบธรรมทางการเมืองการปกครองของพระองค์ในทางกฎหมาย และความชอบธรรมทางการเมือง

1.1 ความชอบธรรมทางกฎหมาย

ความชอบธรรมทางกฎหมายคือความถูกต้องตามตัวบทกฎหมายในระบบการเมืองนั้นๆ ในกรณีการสื่อสารทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสื่อสารให้เห็นถึงความชอบธรรมทางกฎหมายของพระองค์ใน 2 ลักษณะคือ ความถูกต้องตามกฎหมายที่ได้ยึดถือตามกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษร คือ กฎมณเฑียรบาล และตามกฎหมายจารีตประเพณี หรือขนบธรรมเนียม เกี่ยวกับการได้รับอำนาจทางการเมืองการปกครองของพระมหากษัตริย์ในคติแบบเทวราชาผ่านพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ซึ่งพระองค์ทรงสื่อสาร ดังนี้

1.1.1 ความชอบธรรมทางกฎหมายโดยกฎมณเฑียรบาล

ตามกฎมณเฑียรบาลที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยาได้ทรงตราไว้ใน พ.ศ. 2001 ได้จำแนกลำดับชั้นเจ้านายไว้ 5 ชั้นด้วยกัน โดยกำหนดให้พระราชโอรสของพระเจ้าแผ่นดินที่ประสูติจากอัครมเหสี มีฐานันดรศักดิ์เป็น “สมเด็จพระหน่อพระพุทธเจ้า” และจัดว่าเป็นอันดับสูงสุดในพระบรมวงศานุวงศ์ มีฐานะเป็นตำแหน่งรัชทายาท (เวลล์ 2527: 20) โดยการลำดับชั้นของพระบรมวงศานุวงศ์ ใช้เกณฑ์ระดับความสัมพันธ์ทางสายพระโลหิตเป็นสำคัญ หากพิจารณาจากตรรกะที่ว่าพระมหากษัตริย์คือผู้สืบเชื้อสายมาจากเทพเจ้าตามคติพราหมณ์และพระมหากษัตริย์คือเทพเจ้าบนพื้นดิน ดังนั้น พระบรมวงศ์ชั้น “หน่อพระพุทธเจ้า” จึงเป็นผู้มีระดับความสัมพันธ์ใกล้ชิดเทพเจ้ามากที่สุดเนื่องจากมีสายพระโลหิตใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์มากที่สุดมากกว่าเชื้อพระวงศ์ที่มีความสัมพันธ์ทางสายพระโลหิตที่ห่างๆ ออกไป จริงอยู่ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสูติก่อนที่สมเด็จพระราชบิดาจะเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดิน แต่ฐานันดรศักดิ์ดั้งเดิมของสมเด็จพระราชบิดาคือ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร และฐานันดรศักดิ์ของพระราชชนนีคือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าบุญรอด ซึ่งทั้งสองพระองค์ทรงมีฐานันดรศักดิ์เป็น “เจ้าฟ้า” ด้วยกันทั้งคู่ ทำให้พระราชโอรสมีฐานันดรศักดิ์เป็น “สมเด็จพระเจ้าหลานยาเธอเจ้าฟ้า” นับตั้งแต่ประสูติ (นฤมล ชีรวัดน์ 2525: 8) ซึ่งจัดอยู่ในชั้น หน่อสมเด็จพระพุทธเจ้า ตั้งแต่พระราชบิดายังไม่ขึ้นครองราชย์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสื่อสารให้เห็นถึงพระราชสถานะของพระองค์ในฐานะองค์รัชทายาทของพระราชบิดาที่มีความใกล้ชิดทางสายพระโลหิตมากกว่าเจ้านายอื่น ๆ ดังความในพระราชหัตถเลขาถึงพระสหายชาวต่างประเทศ อธิบายความหมายพระนามของพระองค์เอง ความว่า

“แต่นามซึ่งสมเด็จพระชนกนารถของข้าพเจ้า คือ พระเจ้าแผ่นดินสยามองค์ก่อน เดียวนี้พระราชทานข้าพเจ้า แลได้จารึกลงไว้ในแผ่นทองคำนั้น คือ “เจ้าฟ้ามงกุฎสมมติวงษ์” คำทั้งหมดนี้ คำต้นสามคำนั้น เป็นคำซึ่งในเวลานี้มักใช้กันในหนังสือสำคัญทางราชการ มงกุฎ แปลว่า เคารนนามซึ่งเรียกเจ้าฟ้ามงกุฎ จึงแปลว่า “เจ้าชายทรงยศสูงแห่งมงกุฎ” หรือ “เจ้าฟ้าผู้เป็นรัชทายาท” ...(พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2521: 29)

ครั้นสมเด็จพระราชบิดาทรงขึ้นครองราชย์ จนกระทั่งสวรรคต ก็ยังไม่มีเจ้านายพระองค์ใดที่มีฐานันดรศักดิ์อยู่ในชั้นเดียวกับพระองค์ ยกเว้นเจ้าฟ้าจุฑามณี พระอนุชา ร่วมพระมารดาเดียวกันกับพระองค์ พระองค์จึงทรงอยู่ในฐานะที่เป็นเชื้อพระวงศ์ชั้น “สมเด็จพระพุทธเจ้า พระองค์ใหญ่” จึงทรงมีความชอบธรรมตามกฎหมายเถียรบาลในการเสวยราชสมบัติต่อพระราชบิดา แต่อุบัติเหตุการเมืองทำให้พระองค์ทรงพลาดจากการสืบราชสมบัติ โดยทรงต้องยอมให้พระเชษฐาต่างมารดา กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลที่ 3 เถลิงพระนามเป็น “พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว” และพระองค์เองต้องผนวชเป็นพระภิกษุต่อไปจวบจนสิ้นรัชกาลของพระเชษฐาธิราช ครั้นรัชกาลที่ 3 สวรรคตนั้น พระองค์ก็ยังคงทรงเป็นเจ้านายชั้นหน้าพระพุทธรเจ้าพระองค์ใหญ่อยู่ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมิได้สถาปนาผู้ใดให้เป็นพระมหากษัตริย์ ทำให้พระราชโอรสและพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชอิสริยยศเป็นเพียง “พระองค์เจ้า” หากได้มีพระองค์ใดเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าไม่ ดังนั้นความชอบธรรมตามฐานันดรศักดิ์ของเจ้าฟ้ามงกุฎตามกฎหมายเถียรบาลจึงมีอยู่อย่างสมบูรณ์

1.1.2 ความชอบธรรมทางกฎหมายตามจารีตประเพณี

ความชอบธรรมทางกฎหมายตามจารีตประเพณี คือความถูกต้องและการยอมรับว่าผู้ปกครองได้รับอำนาจการปกครองตามครรลองที่สืบทอดปฏิบัติกันมา ซึ่งอาจจะไม่มีลายลักษณ์อักษรเป็นเครื่องกำหนดให้ปฏิบัติ แต่หากต้องปฏิบัติเพื่อความถูกต้อง ซึ่งกฎหมายแบบจารีตประเพณีนี้ มีตัวอย่างที่เห็นเด่นชัดในประเทศอังกฤษที่ระเบียบข้อบังคับที่ปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาและกลายเป็นกฎหมายโดยที่ไม่ได้เขียนเป็นลายลักษณ์อักษรไว้

ในกรณีของประเทศสยามตั้งแต่โบราณมา “พระราชพิธีบรมราชาภิเษก” ถือว่าเป็นพระราชพิธีที่สำคัญที่สุดพระราชพิธีหนึ่ง โดยอาจกล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการทางกฎหมายแบบจารีตประเพณีในการรับรองผู้ปกครองให้เป็นพระมหากษัตริย์โดยสมบูรณ์ โดยพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์จะต้องได้รับการบรมราชาภิเษกเสียก่อน จึงจะถือว่าเป็นพระมหากษัตริย์อย่างเป็นทางการและโดยสมบูรณ์ (นภาพร เล้าสินวัฒนา 2549: 10)

จากคดีเกี่ยวกับ เทวราชา ที่เชื่อว่าผู้ปกครองหรือพระมหากษัตริย์ทรงได้รับสิทธิในการปกครองในฐานะที่ทรงเป็นเทพเจ้าบนพื้นดิน ทรงเป็นองค์อวตารของเทพเจ้าลงมาเพื่อปกครองมนุษย์ อำนาจการปกครองอันชอบธรรมจึงเป็นของเทพเจ้า ผู้ที่สามารถใช้อำนาจนั้นได้จะต้องได้รับการยืนยันหรือการรับรองจากเทพเจ้าผ่านพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ซึ่งหากผู้ปกครองในระบอบกษัตริย์ยังไม่ได้ผ่านพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ถือว่าเป็นเพียงผู้ที่ได้อำนาจปกครองเท่านั้นยังไม่ถือว่าเป็นกษัตริย์ ทรงเป็นแต่เพียง “ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน” เท่านั้น ดังนั้นพระราชพิธีบรมราชาภิเษกจึงเป็นพระราชพิธีสำคัญเปรียบเสมือนพระราชพิธีที่สถาปนาให้ “มนุษย์” กลายเป็น “เทพ” เป็นพระราชพิธีในการสถาปนาให้พระองค์เป็นราชาธิบดีของราชอาณาจักรโดยสมบูรณ์ ซึ่งพระราชพิธีนี้จะจัดขึ้นในวโรกาสที่พระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่เสด็จขึ้นครองราชย์เท่านั้น (นภาพร เล้าสินวัฒนา 2549: 11) หลังจากผ่านพระราชพิธีนี้แล้วจะทำให้พระมหากษัตริย์ทรงมีความชอบธรรมทั้งทางกฎหมาย และทางการเมืองอย่างเต็มที่ หากเปรียบเทียบกับผู้ปกครองในสมัยประชาธิปไตยในปัจจุบันอาจเปรียบได้กับนายกรัฐมนตรีผู้ใช้อำนาจบริหาร ประธานรัฐสภาหัวหน้าฝ่ายนิติบัญญัติ และประธานศาลฎีกาหัวหน้าฝ่ายตุลาการ ก่อนที่จะปฏิบัติงานในหน้าที่ของตนจะต้องได้รับพระบรมราชโองการแต่งตั้งเป็นการรับรองจากพระมหากษัตริย์เสียก่อนจึงจะสามารถปฏิบัติงาน และใช้อำนาจได้อย่างเต็มที่ตามกฎหมายบัญญัติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผ่านพระราชพิธีนี้ตามขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี (ส. พลายน้อย 2544: 111-119) จึงถือได้ว่าพระองค์ทรงมีความชอบธรรมในฐานะพระมหากษัตริย์อย่างสมบูรณ์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสื่อสารเพื่อแสดงความชอบธรรมของพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่สมบูรณ์ผ่านการให้ความหมาย อธิบาย เน้นย้ำความสำคัญของพระราชพิธี โดยในวันพระราชพิธีบรมราชาภิเษกนั้น พระองค์ทรงโปรดให้ชาวต่างชาติ เช่น ชาวอังกฤษ อเมริกัน ฮอลันดา โปรตุเกส และ แคนนาดา ซึ่งเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ในกรุงเทพมหานครเข้าเฝ้าฯ ในงานพระราชพิธี ซึ่งแต่ก่อนไม่เคยมีธรรมเนียมให้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในพระราชพิธีเช่นนี้ (ส. พลายน้อย 2544: 111) พระองค์ทรงมีพระประสงค์ที่จะสื่อสารให้ชาวต่างชาติต่างภาษาได้รับรู้ถึงกระบวนการในการได้รับอำนาจปกครอง ซึ่งถือว่าเป็นอำนาจของเทพเจ้าอันศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนี้พระองค์ยังพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระองค์เป็นภาษาอังกฤษส่งไปพระราชทานนายบัตเตอร์เวิร์ธ

(William John Butterworth Esq Governor of Penang Singapore and Malaca) เพื่อเป็นการบอกเล่ารายละเอียดแห่งพระราชพิธีนั้น (ส. พลายน้อย 2544: 112) ถือเป็นการสื่อสารเพื่อแสดงความชอบธรรมของพระองค์ผ่านพระราชพิธีสำคัญที่สุดนั่นเอง

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดให้มีพระราชพิธีที่ยิ่งใหญ่ มีกระบวนการพยุหยาตราเสียบพระนครทั้งสถลมารคและชลมารค เป็นการทักขิณาวรรตรอบพระนคร เป็นครั้งแรกและครั้งสุดท้ายที่ยิ่งใหญ่ที่สุดตามหลักฐานที่ได้จารึกไว้ ซึ่งพระราชพิธีบรมราชาภิเษกนี้ เป็นพระราชประเพณีที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์ในการสถาปนามนุษย์ให้เป็นเทพเจ้า และเป็นการถวายพระราชอาณาเขต และแสดงความยอมรับในพระราชอำนาจขององค์พระมหากษัตริย์ (นภาพร เล้าสินวัฒนา 2549: 10-15) ถือเป็นการสื่อสารในคติความเชื่อแบบเทวราชาอย่างแท้จริง อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเพิ่มเติมรายละเอียดของพระราชพิธีโดยทรงเพิ่มเติมให้มีพิธีพุทธทศกัณฐ์เข้าไปด้วย (ส. พลายน้อย 2544: 111) ถือเป็นการยอมรับคติความเชื่อเรื่อง “พุทธราชา” ผู้มาปราบทุกข์ยากให้แก่มวลราษฎรเข้าไปด้วยอีกประการหนึ่ง

1.2 ความชอบธรรมทางการเมือง

ความชอบธรรมทางการเมืองของผู้ปกครอง คือการได้รับการยอมรับจากผู้ใต้ปกครอง โดยที่การยอมรับนั้น หมายถึง ผู้ใต้ปกครองมีทัศนคติต่อผู้ปกครองว่ามีความเหมาะสมทั้งในเชิงโครงสร้าง (ระบบการเมือง) และความเหมาะสมเฉพาะตน เช่น ความสามารถและสติปัญญา ซึ่งการยอมรับของผู้ใต้ปกครองที่มีต่อผู้ปกครองนั้น จะทำให้ผู้ปกครองสามารถสร้างเสถียรภาพทางการเมืองต่อตนเอง และต่อระบบการเมือง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อสารเพื่อแสดงให้เห็นถึงความชอบธรรมทางการเมืองของพระองค์ใน 3 ลักษณะ คือ ความชอบธรรมทางการเมืองในฐานะที่ทรงได้รับการยอมรับและถูกคัดเลือกโดยผู้ใต้ปกครอง ความชอบธรรมทางการเมืองในฐานะที่ทรงเป็นธรรมราชา และความชอบธรรมทางการเมืองในฐานะผู้ปกครองที่ผดุงความยุติธรรม

1.2.1 ความชอบธรรมทางการเมืองในฐานะที่ทรงได้รับการยอมรับและถูกคัดเลือกโดยผู้ใต้ปกครอง

โดยในสังคมไทยตั้งแต่โบราณกาลนานมา คุณธรรมที่สำคัญที่หากผู้ใดมีคุณธรรมนี้แล้ว ก็จะได้รับการยอมรับและสรรเสริญจากบุคคลทั่วไป คือ ความกตัญญูต่อบุพการีผู้มีพระคุณ และความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งพระมหากษัตริย์ในวัฒนธรรมไทยก็คือผู้มีพระคุณของบรรดาราชฎาที่พระองค์ทรงคอยปกป้องคุ้มครองภัย ดังคำที่แสดงออกอยู่เสมอว่า “ปกเกล้าปกกระหม่อม” ดังนั้นหากผู้ใดแสดงความกตัญญูรู้คุณบิดามารดาและสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์แล้ว ก็จะได้รับการสรรเสริญและได้รับการอวยพรให้ประสบแต่สิ่งที่ดี ๆ ในชีวิต

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นเมื่อยังไม่ได้ขึ้นครองราชย์ ทรงแสดงออกถึงความกตัญญูต่อพระชนนีของพระองค์ และความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งถึงแม้ว่าพระองค์จะทรงพลาดจากราชสมบัติเมื่อคราวพระราชบิดาสวรรคต แต่พระองค์ก็ทรงแสดงออกให้เห็นเนื่อง ๆ ว่าทรงมีความจงรักภักดีต่อพระเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสมอ มิได้ทรงแสดงพระราชดำริว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นคู่แข่งทางการเมืองที่ทรงได้รับพระราชสมบัติแทนพระองค์ ทั้งๆที่พระองค์ทรงเป็น “เจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่” ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งการปฏิบัติพระองค์ดังกล่าวย่อมได้รับการสรรเสริญจากผู้ที่ได้พบเห็นหรือรับทราบ พระองค์ทรงสื่อสารเพื่อแสดงให้เห็นคุณธรรมดังกล่าวของพระองค์ ดังพระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงวงษาธิราชสนิทตอนหนึ่งว่า

“ฉันคิดไปถึงการครั้งเมื่อฉันบวชอยู่นั้น เมื่อไปเที่ยวไกลๆ ถึงเมืองเหนือ ฤกลางทะเลห่างกรุงหลายวัน จะวิตกถึงสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์เมื่อท่านยังอยู่ ฤหาบนแลลูกเต้าของตัว ฤคิยานุศิษย์ ที่อยู่ทีกินของตัวนั้นน้อยไม่ใคร่มี คิดถึงแต่ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแลมากกว่าผู้อื่นสิ่งอื่น เป็นความสัตย์จริงเพราะท่านเป็นหัวใจแผ่นดิน ท่านเป็นสุขสบายพระไทยอยู่แล้ว พวกพ้องแลที่อยู่อาศัยของฉัน ที่อยู่ในแผ่นดินของท่านก็จะเป็นปกติอยู่หมด” (พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2521: 51)

ความจงรักภักดีต่อพระบรมเชษฐาธิราชของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทำให้เกิดภาพลักษณ์ทางการเมืองที่ดีต่อพระองค์ และได้รับการยอมรับจากบรรดาขุนนางและราษฎร ผิดกับกรณีของกรมหลวงรักษัรณเรศหรือหม่อมไกรสร ที่มีภาพลักษณ์ในเชิงลบจากการกระทำในลักษณะสร้างบารมีเกินตัว จนกระทั่งถูกพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสำเร็จโทษ (ส. พลายน้อย 2553: 95) ดังนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว ความชอบธรรมทางการเมืองหรือการยอมรับของบรรดาขุนนางและราษฎรต่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎในฐานะที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ที่จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์จึงมีอย่างสูงยิ่ง ซึ่งคุณลักษณะแห่งการจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์นั้น ถือเป็นคุณลักษณะสำคัญต่อการได้ยอมรับจากผู้ได้ปกครองเห็นได้จากกรณีที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ตอนหนึ่งว่า

“ว่าถึงท่านที่ได้ราชาภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดิน แลครอบครองแผ่นดินมาแล้ว คนทั้งปวงที่อยู่ในพระราชอาณาจักรเวลานั้น ก็ยอมเป็นข้าอยู่ในใต้กฎหมายแลบังคับบัญชาสิ้น...เพราะฉะนั้นท่านผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ถ้าไม่มีความคิดต่อราชทัณฑ์จนเหลือขนาดก็ควรคนทั้งปวง...ก็ควรคิดพระเดชพระคุณไม่ว่างวาย ไม่ควรลบหลู่ทำลายพระเดชพระคุณเสียเลย” (ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2554: 6)

พระบรมราชาธิบายข้างต้นแสดงให้เห็นว่าการจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์โดยชอบธรรมโดยการได้รับราชาภิเษก และมีได้มีความผิดมหันต์นั้น เป็นคุณธรรมที่ผู้ได้ปกครองควรยึดถือ และในทำนองเดียวกัน ก็แสดงให้เห็นว่าผู้ที่ละทิ้งราชสมบัติต่อไปก็ต้องมีคุณธรรมข้อนี้เช่นเดียวกัน

ความชอบธรรมทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในฐานะที่ทรงได้รับการเลือกสรรยอมรับจากผู้ได้ปกครอง ยังถูกตีออกมาในคราวที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวใกล้จะสวรรคต โดยพระองค์ทรงเรียกขุนนางผู้ใหญ่เข้าเฝ้าฯ แล้วตรัสว่า พระองค์ไม่ทรงปรารถนาจะแต่งตั้งใครให้ขึ้นครองราชย์เนื่องจากเกรงจะขัดต่อความต้องการของบรรดาขุนนางและจะเกิดเหตุเภทภัยต่อแผ่นดิน ทรงปรารถนาให้ผู้ที่จะขึ้นครองราชย์สืบต่อจากพระองค์เป็นผู้มีความฉลาดและเหมาะสม สามารถเข้าได้กับทุกฝ่าย ทรงขอร้องให้คณะเสนาบดีพิจารณาตกลงกันเองว่าจะทูลเชิญเจ้านายพระองค์ใดในการขึ้นครองราชย์ (เวลดำ 2517: 19) จากนั้นบรรดาขุนนางก็ได้อัญเชิญพระวชิรญาณภิกขุ เจ้าฟ้ามงกุฎ ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสตอบรับขึ้นครองราชย์ตอนหนึ่งว่า “พระวงษานุวงษ मुखอำมาตย์พร้อมใจกันเชิญเสด็จโดยความซื่อสัตย์สุจริต ครั้นจะไม่รับปฤกษาอันเชิญขึ้นครอบครองราชสมบัติก็จะเกิดการอุปโยชนตราย” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ 2547: 4) และเมื่อทรงขึ้นครองราชย์แล้ว ทรงสื่อสารเพื่อแสดงให้เห็นความชอบธรรมในฐานะที่ทรงได้รับการเลือกสรรจากผู้ได้ปกครองผ่านสรีอัยพระนามของพระองค์ที่จารึกในพระสุพรรณบัฏตอนหนึ่งว่า “มหาชนนิกรสโสมรสสมมติ” ซึ่งหมายความว่า ทรงได้รับการยินยอมจากมหาชนในการขึ้นครองราชย์

1.2.2 ความชอบธรรมทางการเมืองในฐานะที่ทรงเป็นธรรมราชา

บริบทการเมืองการปกครองในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการปกครองแบบราชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจนิติบัญญัติ บริหาร และตุลาการ พระองค์เดียวโดยสมบูรณ์ โดยที่การปกครองแบบราชาธิปไตยดังกล่าว มีพื้นฐานความเชื่อมาจากแนวคิดเรื่องเทวราชา หรือความเป็นสมมติเทพที่ผู้ปกครองได้รับโองการ และได้รับ

มอบหมายภาระในการปกครองมาจากเทพเจ้าเพื่อมาปราบยุคเข็ญให้กับมวลมนุษย์ (สุรพงษ์ โสธนะเสถียร 2545: 144-145) ผู้ปกครองมีอำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาดในฐานะองค์อวตาร แต่ในขณะเดียวกัน สังคมการเมืองไทยกลับยังมีความกลมกลืนและแยกไม่ออกกับความเชื่อเรื่อง “ธรรมราชา” ตามคติทางพระพุทธศาสนาที่เชื่อว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้มีบุญบารมี ทรงเป็นผู้มีคุณธรรม พระมหากษัตริย์จะต้องยึดถือแนวปฏิบัติตามแนวทางพระพุทธศาสนา คือ จะต้องปกครองประเทศโดยยึดหลักทศพิธราชธรรม หลักราชสังคหวัตถุ หลักจักรวรรดิวัตร 12 ประการ และหลัก 10 ประการของพญามหาจักรพรรดิราช (คณัย ไชยโยธา 2548: 117-112) โดยการปกครองของพระมหากษัตริย์ที่ดำเนินตามคำสอนของพระพุทธศาสนานั้น ก็เพื่อนำพาประชาชนข้ามโสมงสารสู่นิพพานอันเป็นธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์ (ชเนศ อภรณ์สุวรรณ 2549: 4-5)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสื่อสารเพื่อแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงเป็นธรรมราชาเพื่อเป็นการเสริมสร้างความชอบธรรมทางการเมือง หรือการได้รับการยอมรับต่อตัวพระองค์ โดยทรงมีพระราชดำรัสตอนหนึ่งเพื่อแสดงให้เห็นว่าทรงยึดถือพระราชภารกิจในการทำนุบำรุงพระศาสนาเป็นเรื่องใหญ่โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความผาสุกต่อพสกนิกรของพระองค์ ดังความตอนหนึ่งในประกาศของพระองค์ว่า

“ทุกวันนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเศกแล้ว ตั้งพระทัยจะทรงทำนุบำรุงพระบวรพระพุทธศาสนาไว้ซึ่ง เจตจำนงเสมอมาแลอาณาประชาราษฎร์ไปพร้าเข้าแผ่นดินให้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วไป” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 1 2528: 10)

จากคติเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์แบบธรรมราชา ทำให้เกิดมโนทัศน์ที่ว่า กษัตริย์ที่มีความชอบธรรมในการปกครอง จะต้องประกอบไปด้วยธรรมะทางพระพุทธศาสนา ดังที่กล่าวไปข้างต้น และในทางกลับกันหากพระมหากษัตริย์ไม่ประกอบไปด้วยคุณธรรมดังกล่าว ก็จะไม่ได้รับความศรัทธา และไม่ได้รับการสนับสนุนจากผู้ได้ปกครอง ความเป็นธรรมราชา จึงเป็นคุณลักษณะที่ส่งเสริมความชอบธรรมทางการเมืองของผู้ปกครองที่สำคัญประการหนึ่ง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงให้เห็นทั้งก่อนที่จะขึ้นครองราชย์และหลังจากที่ครองราชย์แล้วว่า พระองค์ประกอบไปด้วยคุณธรรมแห่งองค์ธรรมราชา โดยก่อนขึ้นครองราชย์พระองค์ก็ทรงอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ทรงศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎกจนแตกฉาน ทรงเป็นผู้ก่อตั้งคณะธรรมยุติกนิกายเพื่อสร้างแบบแผนการศึกษาและการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาที่เคร่งครัดที่เน้นทั้งทางคันถธุระ และ วิปัสสนาธุระ (ภูธร ภูมะธน 2554, 8 ธันวาคม) ทรงเทศนาสั่งสอนให้ประชาชนเข้าถึงหลักธรรมทาง

พระพุทธศาสนาโดยยึดหลักเหตุผลมากกว่ายึดตามความเชื่อที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาโดยเน้นให้เห็นความสำคัญของชีวิตโลกนี้มากกว่าโลกหน้าซึ่งไม่อาจพิสูจน์ด้วยเหตุผล (ชาตรี ประภิตนทการ 2550: 36) และหลังจากที่ทรงลาสิกขาบทและขึ้นครองราชย์แล้ว พระองค์ก็แสดงตนเป็นพระมหากษัตริย์ที่ยึดหลักพระพุทธศาสนาในการปกครอง (คณัย ไชโยธา 2548: 187-198) จึงกล่าวได้ว่าความชอบธรรม ของพระองค์ในฐานะธรรมราชาได้ถูกสื่อสารผ่านการปฏิบัติพระองค์ดังที่กล่าวไปข้างต้นนั่นเอง

1.2.3 ความชอบธรรมทางการเมืองในฐานะผู้ปกครองที่ผดุงความยุติธรรม

ดังที่กล่าวไปแล้วว่าตามคติความเชื่อเกี่ยวกับผู้ปกครองแบบพุทธศาสนานั้น ผู้ปกครองคือผู้มีบุญลงมาเกิดเพื่อขจัดความทุกข์และนำพาเหล่ามวลมนุษย์ข้ามพ้นวัฏสงสาร ดังนั้นผู้ปกครองในนัยนี้จึงเป็นผู้ปกครองที่มีคุณธรรม และสามารถสร้างความเที่ยงธรรมและความผาสุกให้เกิดขึ้นได้ในสังคม

ความชอบธรรมในประเด็นของผู้ปกครองที่ผดุงความยุติธรรมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนขึ้นครองราชย์ยังไม่เด่นชัดนัก เนื่องจากพระองค์ยังไม่ทรงมีบทบาทในการปกครอง แต่ภายหลังขึ้นครองราชย์แล้วพระองค์ทรงแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงใส่พระทัยในเรื่องความผดุงยุติธรรม โดยทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับการถวายฎีกาตอนหนึ่งว่า

“ใครๆ มีคดีขัดขวางในโรงศาลใดๆ ก็ให้ทำเรื่องราวเขียนในใบกระดาษทับเป็นใบๆ อย่าให้ม้วนยาวให้ทรงยากต้องคลี่ยืดยาวไป แลเขียนแต่ข้อความที่จริง อย่าเอาความเท็จใส่ให้ต้องชำระลำบากไป....ถ้ามีตำแหน่งเผ้าก็ให้กราบทูลหรือยกถวายเองหน้าพระที่นั่ง ถ้าไม่มีตำแหน่งก็จงฝากเรื่องราวนั้นแก่ข้าราชการฝ่ายในผู้หนึ่งผู้ใดซึ่งเป็นญาติพี่น้องเจ้าขุนมูลนาย เป็นนายหน้านำเรื่องราวทูลเกล้าฯถวายในที่ใดที่หนึ่ง เวลาใดเวลาหนึ่งก็ไม่ได้ห้าม...ถ้าไพร่ไม่มีใครจะอนุเคราะห์ถวายเรื่องราวให้ ก็ให้คอยหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์.....จะให้ตีกลองวินิจฉัยเกร็เรียกคนมาถวายฎีกา.....ผู้ถวายฎีกาหน้าพระที่นั่งนั้นก็จะทรงพระราชทานเงินคนละสองสลึงทุกคนเป็นค่ากระดาษดินสอดค่าจ้างเขียน (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 2528: 23-24)

พระราชดำริข้างต้น แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงรับเอาเรื่องฎีการ้องทุกข์ของราษฎรเป็นธุระสำคัญของพระองค์ โดยทรงจงใจให้ราษฎรเข้ามาถวายฎีกาต่อพระองค์และลดข้อจำกัดทางพิธีการเพื่อให้ราษฎรเข้าถึงพระองค์ได้สะดวกมากยิ่งขึ้น จึงกล่าวได้ว่าพระองค์ทรงมีความชอบธรรมในฐานะที่ทรงเป็นผู้ผดุงความยุติธรรมเป็นอย่างยิ่ง

ในทรนสนะของกลุ่มตัวอย่าง ฎุทธ ฎุมะชน (2554, 8 ธันวาคม) เห็นว่าการดำเนินนโยบายและการปฏิบัติของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อพระวชิรญาณภิกขุ นั้น ทำให้เกิดอิทธิพลต่อแนวพระราชดำริทางการเมืองของพระวชิรญาณภิกขุ โดยทำให้พระองค์ทรงตระหนักในสิทธิธรรมอันชอบธรรมในฐานะองค์รัชทายาท อีกทั้งเป็นการส่งเสริมสถานะของพระวชิรญาณภิกขุในฐานะที่ทรงเป็นเจ้านายชั้นสูงที่ทรงอิทธิพลและเข้าข่ายที่เป็นคู่แข่งทางการเมืองที่สำคัญ ทั้งก่อนที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงได้รับการสืบราชสมบัติต่อจากรัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และหลังจากที่ทรงได้ครองราชย์แล้ว การดำเนินนโยบายดังกล่าว เช่น การห้ามมิให้พระวชิรญาณภิกขุติดต่อกับมิชชันนารีที่อยู่ภายนอกราชอาณาจักร เป็นการสะท้อนให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงระแวงว่าพระวชิรญาณภิกขุจะทรงสร้างบารมีทางการเมืองโดยใช้ชาวต่างชาติเป็นฐาน หรือการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนิมนต์พระวชิรญาณภิกขุมาครองวัดบวรนิเวศ โดยทรงให้มีกระบวนแห่อย่างพระมหากษัตริย์ ก็เป็นการตอกย้ำให้พระวชิรญาณภิกขุทรงตระหนักในสถานภาพของพระองค์ ดังนั้นเมื่อทรงขึ้นครองราชย์ต่อจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว พระองค์จึงได้สื่อสารเพื่อแสดงความชอบธรรมทางการเมืองของพระองค์ให้เด่นชัดขึ้น

ปรีดี พิศณุวิถิ (2554, 31 ตุลาคม) หนึ่งในกลุ่มตัวอย่างเห็นว่า เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสวรรคตนั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงตระหนักถึงสิทธิธรรมของพระองค์ในการสืบต่อพระราชสมบัติจากพระราชบิดาในระดับหนึ่ง ดังที่เห็นได้จากการที่ทรงปรึกษาพระบรมวงศานุวงศ์เช่นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และพระองค์อื่นๆ ว่าควรที่จะแสดงสิทธิหรือทวงสิทธิในราชสมบัติหรือไม่ และครั้งเมื่อทรงขึ้นครองราชย์จึงทรงแสดงความชอบธรรมอื่นๆ เช่น ทรงโปรดให้มีการพระบรมราชาภิเษกที่ยิ่งใหญ่ ทรงสถาปนาพระบรมวงศานุวงศ์ พระอัครมเหสี พระราชกณะ ตลอดจนออกประกาศอื่นๆ เป็นต้น

จากหลักฐานที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสื่อสารประกอบกับความเห็นของกลุ่มตัวอย่าง จึงสรุปได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบถึงสิทธิในการสืบราชสมบัติต่อพระราชบิดาตั้งแต่ที่พระราชบิดาสวรรคตเรื่อยมา ซึ่งการตระหนักในสิทธิธรรมในราชสมบัติของพระองค์นั้นยังสืบทอดต่อมาถึงช่วงระยะเวลาที่พระองค์ทรงอยู่ในสมณเพศด้วย และเมื่อพระเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต และพระองค์ได้ทรงสืบราชสมบัติต่อ พระองค์จึงทรงแสดงสิทธิธรรมหรือความชอบธรรมของพระองค์ ทั้งความชอบธรรมทางกฎหมายและความชอบธรรมทางการเมืองผ่านวิธีการต่าง ๆ อาทิเช่น การสื่อสารเพื่ออธิบายพระราชสถานะของพระองค์ การแสดงคุณลักษณะแห่งรัชทายาทอันชอบธรรม การได้รับการคัดสรรและยินยอมจากผู้ได้ปกครองในการได้รับราชสมบัติ

และการดำรงพระองค์ในพระราชสถานะพระมหากษัตริย์ที่อยู่ภายใต้กรอบแห่งคุณธรรมจริยธรรม และจารีตอันสืบทอดมาแต่โบราณทั้งตามคติแห่งเทวราชา และธรรมราชา เป็นต้น

2. การสื่อสารเพื่อแสดงแนวพระราชดำริทางการเมืองเกี่ยวกับสถานะของพระมหากษัตริย์

แนวคิดทางการเมือง คือ ทศนคติ ความเชื่อ ค่านิยม เกี่ยวกับเรื่องทางการเมือง ของปัจเจกบุคคลอันเป็นผลจากการอบรมหล่อมเกลตาทางการเมืองและสังคมหรือเกิดจาก ประสบการณ์ และการศึกษาที่ได้รับจากสังคม

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อสารเพื่อแสดงให้เห็นถึงแนวพระราชดำริทางการเมืองของพระองค์ เกี่ยวกับสถานะของพระมหากษัตริย์ใน 3 รูปแบบ คือ แนวพระราชดำริเกี่ยวกับสถานะของพระมหากษัตริย์ที่เกี่ยวข้องกับเทพเจ้า แนวพระราชดำริทางการเมืองแบบธรรมราชา และ แนวพระราชดำริเกี่ยวกับสถานะพระมหากษัตริย์แบบบุคคลสามัญทั่วไป

2.1 แนวพระราชดำริเกี่ยวกับสถานะของพระมหากษัตริย์ที่เกี่ยวข้องกับเทพเจ้า

แนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในปรัชญาตะวันออก เชื่อว่าพระมหากษัตริย์เป็นส่วนหนึ่งของเทพเจ้าหรือสืบเชื้อสายมาจากเทพเจ้า เช่น ในคติพราหมณ์เชื่อว่าพระมหากษัตริย์เป็นองค์อวตารของพระเจ้า ในคติของจีนเชื่อว่าจักรพรรดิ คือ โอรสแห่งสวรรค์ และในคติของญี่ปุ่นเชื่อว่าจักรพรรดิถือกำเนิดจากพระอาทิตย์ (วิชัย ดันศิริ 2548: 41) ส่วนไทยได้รับคติความเชื่อของพราหมณ์ผ่านอาณาจักรขอมโบราณ ที่เชื่อว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์อวตารของเทพเจ้าลงมาจุติในโลกมนุษย์ เพื่อมาปกครองและปราบยุคเข็ญให้แก่มวลมนุษย์ เรียกการปกครองดังกล่าวว่า “การปกครองแบบเทวราชา” ส่วนกษัตริย์ในปรัชญาตะวันตก หรือปรัชญาคริสต์ มีความเชื่อที่ว่าอำนาจการปกครองเป็นของพระเจ้า พระเจ้าทรงมอบหมายหน้าที่ในการปกครองแก่กษัตริย์มาปกครองมนุษย์ แต่กษัตริย์มิใช่ส่วนหนึ่งของเทพเจ้า เรียกการปกครองเช่นนี้ว่า “เทวสิทธิ์” คือ สิทธิ์ในการปกครองเป็นของเทพเจ้า

คติความเชื่อของผู้ปกครองแบบเทวราชา ซึ่งมีความชัดเจนอย่างเด่นชัดในสมัยอยุธยา คติความเชื่อเช่นนี้ได้ถูกส่งต่อเป็นแบบแผน หรือกระบวนทัศน์ทางการเมืองการปกครองเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความเป็นเทวราชาในองค์พระมหากษัตริย์มิได้แตกต่างไปจากพระมหากษัตริย์ในรัชสมัยก่อนพระองค์เท่าใดนัก เพียงแต่พระองค์ได้ทรงสื่อสารให้เห็นถึงแนวพระราชดำริทางการเมืองเกี่ยวกับสถานะของพระมหากษัตริย์ที่เกี่ยวข้องกับเทพเจ้าในมิติที่หลากหลาย โดยสามารถจำแนกได้เป็น 3 รูปแบบ คือ รูปแบบเทวราชา

ดั้งเดิมตามคติพราหมณ์ รูปแบบกษัตริย์ตามลัทธิเทวสิทธิ์แบบตะวันตก และ พระมหากษัตริย์ในคติเทวราชาแบบพราหมณ์และเทวราชาแบบพุทธผสมผสานกัน

2.1.1 พระราชดำริทางการเมืองแบบเทวราชาดั้งเดิมตามคติพราหมณ์

การสื่อสารของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อแสดงให้เห็นถึงแนวพระราชดำริเกี่ยวกับสถานะของพระมหากษัตริย์แบบเทวราชาแบบดั้งเดิม ถูกสื่อออกมาโดยที่พระองค์ทรงแสดงให้เห็นว่า พระราชสถานะของพระมหากษัตริย์นั้น เป็นสถานะอันสูงส่งและมีลักษณะ “ต้องห้าม” เพื่อแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่าง “เทพ” กับ “มนุษย์” ดังที่ปรากฏมาตั้งแต่สมัยโบราณ เช่น การสร้างที่ประทับของพระมหากษัตริย์ก็จำลองมาจากที่สถิตของเทพเจ้าในคติของพราหมณ์ หรือความเชื่อเรื่องจักรวาลวิทยาของพราหมณ์และจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิที่บรรยายเกี่ยวกับสภาพของจักรวาลอันเป็นที่สถิตของบรรดาเทวดาและที่อยู่ของมนุษย์ (ชาติปริทัศน์นทการ 2550: 39-40) ปราสาท ราชวัง สถานที่ประทับจึงมีลักษณะใหญ่โต พระมหากษัตริย์ทรงประทับในมหาปราสาทที่เปรียบดั่งแกนกลางของเขาไกรลาสซึ่งเป็นที่สถิตของพระศิวะเป็นเจ้าในคติพราหมณ์ และเป็นที่สถิตของพระอินทร์ในคติพุทธ (ไตรภูมิ) พื้นที่รอบบริเวณเขาไกรลาส มีเทือกเขา 7 ลูก เรียกว่าสัตบริภัณฑ์ เป็นที่อยู่ของบรรดาเทวดานางฟ้าที่มีศักดิ์ต่ำลงมา จากนั้นก็มีป่าหิมพานต์เป็นที่อยู่ของบรรดาคนธรรพ์และสัตว์ในป่าหิมพานต์ทั้งหลาย (กฎมณเฑียรบาล 2554, 8 ธันวาคม) เปรียบดั่งพระราชวังที่แบ่งเป็นเขตพระราชฐานชั้นใน พระราชฐานชั้นกลาง และพระราชฐานชั้นนอก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อสารเพื่อแสดงให้เห็นถึง “ข้อห้าม” ระหว่างเทพและมนุษย์ ดังที่ทรงมีพระราชดำริ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 1 2528: 91) ความตอนหนึ่งว่า

“ประกาศมาให้ทราบทั่วกันทุกหมู่ทุกกรมทั้งพระนครว่า คนทั้งปวงรู้หรือไม่ในพระราชวังห้ามมิให้ใครๆ ไปบนหลังม้า และจูงม้ามาเลี้ยงในพระราชวัง...ม้าข้าราชการที่ต้องเกณฑ์นำเสด็จตามเสด็จในกระบวนแต่งเครื่องแล้วจะเข้ามาในพระราชวังชั้นในก็ได้ แต่ม้าเปล่าไม่ได้แต่งเครื่องของเจ้านายและข้าราชการที่ไม่ได้ต้องเกณฑ์เข้าในกระบวน ห้ามมิให้เข้ามาในพระราชวังชั้นใน” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 2528: 31-32)

ยิ่งไปกว่านั้น ทรงมีพระราชดำริอีกตอนหนึ่ง เกี่ยวกับความแตกต่างระหว่างสถานะของพระมหากษัตริย์และคนธรรมดาสามัญทั่วไปใน “ประกาศห้ามไม่ให้ทำช้างเล่นละครเป็นช้างเผือก” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 1 2528: 90) ความว่า

“...ห้ามมิให้พระองค์เจ้ามีกรรม ยังไม่ได้ตั้งกรรม แลข้าทูลละอองธุลี พระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย แลราษฎรที่บรรดาเล่น โขนเล่นละครหากิน อยู่ทั้งปวงให้รู้ทั่วกันว่า ห้ามมิให้เขียนเป็นหัวข้างสี่เผือก สีประหลาด ให้ใช้ได้หัวข้างดำ”

จากพระราชดำริดังกล่าว ทรงสื่อให้เห็นว่าทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับ ความเป็นเทวราชา โดยทรงแสดงให้เห็น “สิ่งต้องห้าม” คือ ข้างสี่เผือกเป็นของกุ่มบุญของ พระมหากษัตริย์ และ เป็นสีของข้างเอราวัณซึ่งเป็นข้างพาหนะของพระอินทร์ คนธรรมดา สามัญนอกจะมีข้างสี่เผือกไว้เป็นพาหนะไม่ได้แล้ว ยังไม่สามารถนำมาเล่นได้อีกด้วย

2.1.2 พระราชดำริทางการเมืองแบบกษัตริย์ตามลัทธิเทวสิทธิ์แบบตะวันตก

ผู้ปกครองตามลัทธิเทวสิทธิ์นั้นมิได้เป็นองค์อวตารของพระเจ้า หากแต่ ได้รับสิทธิในการปกครองมาจากพระเจ้าเท่านั้น โดยลัทธิเทวสิทธิ์มีต้นกำเนิดมาจากความเชื่อ ในศาสนาคริสต์ที่เชื่อว่ากษัตริย์คือผู้ที่พระเจ้ามอบหมายให้มาดูแลอาณาประชาราษฎร์ในโลกมนุษย์ (วิชัย ดันศิริ 2548: 41) โดยคติความเชื่อเรื่องเทวสิทธิ์ดังกล่าวมีความรุ่งเรืองมากในสมัยกลาง (Middle Age) ของยุโรป ซึ่งอยู่ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 5-15 โดยที่ศาสนจักรมีอิทธิพลเหนืออาณาจักร กล่าวคือกษัตริย์ต้องได้รับการยินยอมจากผู้นำทางศาสนา คือพระสันตปาปา (Pope) เสียก่อนถึงจะเป็นกษัตริย์ได้โดยสมบูรณ์ (Lawrence, 2001: 10-17) ถึงแม้ว่ากษัตริย์ตามคตินี้มิได้ เป็นส่วนหนึ่งของเทพเจ้าดังเช่นคติของพราหมณ์ แต่กระนั้นก็มีความเกี่ยวข้องกับ “เทพเจ้า” ในฐานะที่ได้รับมอบอำนาจการปกครองอันชอบธรรมจากพระเจ้าผ่านตัวแทนพระเจ้า คือ ศาสนจักร นั้นเอง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อสารให้เห็นถึงแนวพระ ราชดำริเกี่ยวกับสถานะพระมหากษัตริย์ในคติความเชื่อแบบเทวสิทธิ์ ดังข้อความปรากฏใน พระราชสาส์นที่ทรงมีไปถึงพระสันตปาปาที่ 9 ซึ่งเป็นองค์พระประมุขของศาสนาคริสต์ ซึ่ง เนื้อความในพระราชสาส์นดังกล่าวสามารถตีความได้ว่า สถานะพระมหากษัตริย์ของพระองค์นั้น ทรงมีสถานะเช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์ในภาคพื้นยุโรปที่ความชอบธรรมในการปกครองมาจาก การได้รับเทวสิทธิ์มาจากพระเจ้า ความในพระราชสาส์น (พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2521: 649) ดังกล่าวมีเนื้อความตอนหนึ่งว่า

“พระราชสาส์นสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ ฯลฯ พระจอมเกล้า เจ้ากรุงสยามผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ซึ่งด้วยอำนาจทิพยมหิทธิฤทธา- นุภาพของต้นเหตุใหญ่ ซึ่งเป็นประธานแก่สิ่งทั้งปวงในโลกและชน ในโลกที่ถือลัทธิต่างๆ ย่อมสำคัญรู้จักเข้า โดยนามและอาการต่างๆ

ตามที่ได้สั่งเสพย์และศึกษานั้น มาอวยพรประทับประคอง
ทำนุบำรุงให้ได้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ มีอำนาจในแผ่นดินที่ควรจะเรียกว่า
สยามทั้งปากใต้ ฝ่ายเหนือและเมืองขึ้นอื่นๆใกล้เคียง คือลาวเฉียง
ลาวแกว ข่ากะเหรี่ยงและเมืองกัมพูชา และ เมืองมาลายูหลายเมือง
อื่นๆ...”

จากพระราชดำรัสในพระราชสาสน์ข้างต้น จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงฐานะของพระองค์ในฐานะที่ได้รับ “สิทธิ” ในการปกครองมาจาก “ทิพยมหิทธิฤทธานุภาพ” ของ “ประธานของสิ่งทั้งปวงในโลก” ซึ่งหมายถึง “พระเจ้า” นั่นเอง ซึ่งหากพิจารณาถึงแนวพระราชดำริทางการเมืองของพระองค์เกี่ยวกับความเป็นทวารวดีตามคติ คริสต์แล้วกลับไม่ปรากฏในที่อื่นอีกเลย พระองค์ทรงนำที่จะตั้งพระทัยสื่อสารกับตัวแทนของ ศาสนจักร คือ พระสันตปาปา เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นถึงพระราชดำริเกี่ยวกับสถาบัน พระมหากษัตริย์ของพระองค์ที่มีความสอดคล้องกับความคติความเชื่อเกี่ยวกับผู้ปกครองในยุโรปที่ ยึดถือลัทธิเทวสิทธิ์ อันจะทำให้ภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์สยามของพระองค์มีความใกล้เคียง กับพระมหากษัตริย์ในประเทศต่างๆของยุโรปซึ่งเป็นประเทศที่มีความเจริญและมีอำนาจเหนือกว่า สยาม จึงถือว่าการสื่อสารเพื่อแสดงสถานะพระมหากษัตริย์ของพระองค์เพื่อประโยชน์ใน การดำเนินนโยบายทางการเมืองต่อประเทศมหาอำนาจในยุโรปนั่นเอง

2.1.3 พระราชดำริทางการเมืองแบบผสมผสานระหว่างเทวราชาของพราหมณ์ และเทวราชาแบบพุทธ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อสารเพื่อแสดงแนว พระราชดำริเกี่ยวกับสถานะของพระมหากษัตริย์ตามคติเทวราชาแบบพราหมณ์ผสมผสานกับ เทวราชาของพุทธ โดยที่เทวราชาตามพระพุทธศาสนานั้น หมายถึง กษัตริย์ที่มีสถานะเป็นเทวดา แต่หากเป็นเทวดาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีความเกี่ยวข้องในเชิงอุปถัมภ์ค้ำชู พระพุทธศาสนา นั่นคือ “พระอินทร์” โดยที่พระอินทร์เป็นเทวดาที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธประวัติ หลายตอนด้วยกัน ตัวอย่างของการปรับเปลี่ยนความเป็นเทวราชาแบบพราหมณ์มาผสมผสาน กับพุทธนั้น ปรากฏให้เห็นตั้งแต่ต้นราชวงศ์จักรี (ชาติรี ประภิตนนทการ 2550: 50) ดังที่เห็น ได้จากการตั้งชื่อเมืองหลวง คือ กรุงเทพมหานคร “อมรรัตนโกสินทร์” หมายถึงเมืองแก้วฟ้าอมร ของพระอินทร์ หรือชื่อสมัย คือ “สมัยรัตนโกสินทร์” หมายถึง “แก้วมณีของพระอินทร์” แต่กระนั้น ความเป็นเทวราชาแบบพราหมณ์ก็ยังปรากฏอยู่ และมีได้จางหายไปเช่นกัน เช่น ชื่อ ราชวงศ์ “จักรี” คือราชวงศ์ของพระนารายณ์ผู้มีจักรเป็นเทวอาวุธ เป็นต้น พระองค์ได้ทรงแสดง ให้เห็นถึงแนวพระราชดำริเกี่ยวกับสถานะของพระมหากษัตริย์ดังกล่าว ผ่านการประกาศ การสร้างคำ การให้ความหมาย และการสืบสานขนบธรรมเนียมราชประเพณีราชสำนักที่เกี่ยวข้องกับ

พระมหากษัตริย์ไว้ พระราชประเพณีที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อให้เห็นว่า พระองค์ทรงมีแนวพระราชดำริทรงการเมืองแบบเทวราชาดั้งเดิมผสมผสานกับแนวคิดแบบ พระพุทธศาสนา คือ พระราชพิธีบรมราชาภิเษก โดยเริ่มตั้งแต่เมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ได้ ทรงผ่านพระราชพิธีบรมราชาภิเษกตามคติของพราหมณ์ ซึ่งจะต้องมีการเสด็จเทียบพระนครทั้ง ทางสถลมารคและชลมารคเพื่อแสดงแสนยานุภาพของพระองค์ แต่นอกเหนือจากการแสดง แสนยานุภาพขององค์พระมหากษัตริย์แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้มีการนมัสการพระพุทธรูป และเสด็จเยี่ยมพระอารามหลวงต่างๆพร้อมกันอีกด้วย (ส. พลายน้อย 2553: 115) แสดงให้เห็นถึงการได้รับอิทธิพลทางคติของพุทธมาผสมผสานกับพระราชพิธีของ พราหมณ์

พระราชพิธีที่สำคัญอีกพระราชพิธีหนึ่งคือ พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ที่แสดงให้เห็นถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่แผ่ไปในภาคพื้นต่างๆ ในบทสวด ของพราหมณ์ในราชพิธี แสดงให้เห็นถึงทิวภาวะขององค์พระมหากษัตริย์ที่ผู้ใดก็ล่วงเกินมิได้ หากผู้ใดคิดคดทรยศต่อพระมหากษัตริย์ก็จะพบกับความเป็นไปต่างๆนาๆ ต้องตายด้วยคมหอก คมดาบ ศาตราวุธต่างๆ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงให้ ความสำคัญกับพระราชพิธีนี้ในพระราชหัตถเลขาถึงคณะทูตานุทูตรวมกัน (พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2521: 494) ความว่า

...“วันอังคารแรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๐ เป็นวันถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เจ้านายทุกพระองค์ ขุนนางทุกตำแหน่ง ทั้งพระบรมมหาราชวัง พระบวรราชวัง ทั้งภรรยาข้าราชการทั้งปวงที่เคยมาก็มาประชุม พร้อมกับรับน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ตามอย่างซึ่งเคยมาแต่ก่อนไม่มีเหตุ อะไร...แลการถือน้ำนี้ทำได้แต่ในแขวงเมืองที่เรียกว่า เมือง น้ำพระพิพัฒน์สัตยาเท่านั้น จะทำจะถือในเขตแดนท่านผู้อื่น คือ เมืองประเทศราชขึ้นไทยก็ดี ไม่ได้ขึ้นก็ดี นั้นไม่ได้ห้ามอยู่ เพราะถ้า ไปถือในแขวงอื่นก็เป็นถือน้ำของเจ้าของแขวงไป เพราะฉะนั้นทูต อย่างหลงชวนกันถือน้ำในเรือก็ดีแผ่นดินก็ดี ของเจ้าอื่นนายอื่นเลย...”

กระนั้นก็ตามพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงสื่อให้เห็นว่า สถานะของพระมหากษัตริย์ของพระองค์ มีความเป็นเทวราชาที่มีความใกล้ชิดมนุษย่มากขึ้น โดยพระองค์ทรงมีพระราชดำริที่จะทรงเสวยน้ำพระพิพัฒน์สัตยาร่วมกับข้าราชการด้วย (แน่นน้อย สักดิ์ศรี, ม.ร.ว. 2549: 42)

ลักษณะของความเป็นเทวราชาที่ใกล้ชิดมนุษย์เช่นนี้ มีให้เห็นในประวัติของ มาคมานพ ในวรรณกรรมทางพุทธศาสนาเรื่อง “ไตรภูมิพระร่วง” ซึ่งภายหลังมาคมานพสิ้นชีพไป ก็ได้ไปบังเกิดเป็นพระอินทร์เนื่องจากทำคุณงามความดีเอาไว้มากสมัยเมื่อเป็นมนุษย์ (เสฐียร โกเศศ 2518) แสดงให้เห็นว่า สถานะของเทพเจ้านั้น มิได้มาจากการอวดคารของเทพเจ้าทางศาสนาพราหมณ์ เพียงอย่างเดียว แต่หากเกิดขึ้นได้จากการสะสมบุญบารมีตามคติพุทธอีกด้วย ซึ่งพระมหากษัตริย์ ในรูปแบบนี้เริ่มปรากฏร่องรอยแห่งการปฏิบัติมาตั้งแต่ยุคการเริ่มต้นของราชวงศ์จักรีแล้ว แต่มีความโดดเด่น และเด่นชัดมากยิ่งขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นผลจากการที่พระองค์ทรงได้รับการศึกษา และอยู่ในสมณเพศเป็นระยะเวลาอันยาวนาน อย่างไรก็ตาม แนวความคิดเทวราชาแบบดั้งเดิมก็มิได้จางหายไป อันเป็นผลมาจากกระบวนการเมือง การปกครองของไทยที่สืบทอดยาวนานมาตั้งแต่สมัยโบราณ

2.2 แนวพระราชดำริทางการเมืองแบบธรรมราชา

พระมหากษัตริย์ที่ยึดหลักธรรมพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการปกครอง เรียกว่า “ธรรมราชา” โดยทรงปกครองประชาราษฎร์ให้ร่มเย็นเป็นสุข บ้านเมืองมีความอุดมสมบูรณ์และเจริญรุ่งเรือง โดยพระองค์จะต้องยึดหลักทศพิธราชธรรม 10 ประการ หลักจักรวรรดิวัตร 12 ประการ และหลักธรรมะที่พญาจักรพรรดิทรงสั่งสอนท้าวพระยามหากษัตริย์ทั้งหลาย เพื่อให้เป็นหลักการปกครอง (พัต ลวางกูร 2551: 38)

พระมหากษัตริย์ในประเทศไทยซึ่งพระพุทธศาสนามีบทบาทในชีวิตของราษฎร ในทุกๆด้านนั้น จำเป็นจะต้องแสดงให้เห็นถึงคุณธรรมตามคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาหรือแสดงให้เห็นถึงความป็นธรรมราชาของพระองค์ เพื่อเป็นรากฐานแห่งความชอบธรรม และสร้างเสถียรภาพในการปกครอง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีคุณลักษณะแห่งความเป็นธรรมราชาที่เด่นชัด เนื่องจากพระองค์ทรงอยู่ในสมณเพศถึง 27 พรรษา และพระองค์ยังทรงเป็นเจ้าของสำนักการศึกษาทางพุทธศาสนาอันลือชื่อในสมัยนั้น คือ ธรรมยุติกนิกาย พระองค์ทรงเป็นปราชญ์ที่มีความรอบรู้ในพระไตรปิฎกอย่างลึกซึ้ง ทรงศึกษาหลักธรรมต่างๆจากคัมภีร์พระไตรปิฎกด้วยพระองค์เอง ครั้นเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาต่างๆ ก็มีอิทธิพลต่อแนวพระราชดำริทางการเมืองของพระองค์ด้วย ซึ่งพระองค์ทรงได้สื่อสารเพื่อแสดงความเป็นธรรมราชาของพระองค์ในลักษณะต่างๆ เช่น ทรงมีพระราชดำริที่จะแสดงพระธรรมเทศนาในวันธรรมสวนะที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โปรดต่อเหล่าบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการบริพารเสมือนดังพระองค์ยังทรงอยู่ในสมณเพศอยู่ (พลาดิษฐ์ สิทธิชัยกิจ 2550: 130) เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงมีพระกรุณาต่อปวงสัตว์เนืองๆ ไม่ว่าพระองค์จะทรงอยู่ในพระราชสถานะใด ทรงมุ่งหวังสร้างปัญญาให้แก่ผู้ได้ปกครอง เพื่อเป็นเครื่องกำจัดกิเลส

เครื่องเสร้าหมอง และเป็นไปเพื่อพ้นจากกองทุกข์ แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงมิได้ละความเป็น “พุทธโคตร” ในตัวพระองค์เลย

ความเป็นธรรมราชาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังถูกสื่อสารในอารัมภบทในประกาศของพระองค์หลายฉบับ ดังข้อความที่ว่า “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงวิริยปรีชาญาณทศพิชราชธรรมอันมหาประเสริฐ” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 1 2528: 8) เป็นต้น

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงสื่อสารความเป็นธรรมราชาของพระองค์ผ่านเป็นนโยบายสาธารณะ เพื่อที่จะให้ทราบว่าจะทรงปกครองประเทศให้เป็นไปในทิศทางใด ดังเช่นพระราชดำรัสเป็นภาษาบาลีในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ความว่า “จะทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาในพระราชอาณาจักร” (ส. พลายน้อย 2544: 11) และพระราชดำรัสในประกาศเรื่องค่าชากรรมเนียม ในปี จุลศักราช 1213 (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 1 2528: 10) ความว่า

“ทุกวันนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษกแล้ว ตั้งพระทัยจะทรงทำนุบำรุงพระบวรพระพุทธศาสนารักษาไว้ซึ่งเขตแดนทศมาแลอาณาประชาราษฎร์ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วไป”

จากพระบรมราชโองการและพระราชดำรัส ที่พระองค์ทรงได้สื่อสารกับผู้ใต้ปกครอง จะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงตั้งพระทัยไว้ว่าพระองค์จะทรงเป็นกษัตริย์แบบธรรมราชา โดยสื่อออกมาเป็นดังสัญญาประชาคม จากนั้นพระองค์ก็ทรงปฏิบัติพระองค์ และดำเนินการปกครองที่ตั้งอยู่บนหลักการของธรรมะในพระพุทธศาสนาให้บรรดาผู้ใต้ปกครองได้ประจักษ์ในความตั้งพระทัยของพระองค์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสื่อสารเพื่อแสดงความเป็นธรรมราชา โดยทรงสื่อให้เห็นถึงความสำคัญของพระพุทธศาสนาในวิถีทางการดำเนินชีวิตของราษฎร พระองค์ได้ทรงดำเนินนโยบายบางเรื่อง โดยนำพระพุทธศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เช่น นโยบายเลิกเก็บอากรตลาด ดังที่มีพระราชดำรัสในประกาศเรื่อง “พระราชกระแสเลิกเก็บอากรตลาดเปลี่ยนเป็นเก็บภาษีโรงร้านเรือนแพ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 2528: 38) ความว่า

“มีพระราชโองการดำรัสตามชาวบ้านที่ขายของเล็กน้อยอยู่ที่นั่น ว่าเสียค่าตลาดอยู่เท่าใด เสียเป็นรายเดือนหรือรายวัน ชาวตลาดกราบทูลว่า เสียวันละสองร้อยเบี้ย...จะใคร่ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลิกอากรตลาดเสียทั้งสิ้น แต่เมื่อถึงวันพระแปดค่ำ สิบห้าค่ำ ต้องพระราช

ประสงค์จะให้ชาวตลาดมีอุตสาหกรรมดอกไม้รูปเทียนไปนมัสการพระ
พุทธปฏิมากรแก้ว ณ วัดพระศรีรัตนศาสดารามทุกวันพระ”

อีกตัวอย่างหนึ่งของแนวพระราชดำรินำเอาพระพุทธศาสนามาเกี่ยวข้องกับ
นโยบายสาธารณะ คือ นโยบายการจัดการป่าไร่และลูกหนี้ที่ไม่มีนายประกัน ซึ่งปรากฏอยู่ใน
ประกาศ “ประกาศในพระบรมมหาราชวังถ้าจะช่วยคนหรือการกู้หนี้ให้มีนายประกัน” (ประชุม
ประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 2528: 40)” ความว่า

“ป่าไร่แลลูกหนี้ของผู้ใดไม่มีประกันเลื่อนลอย หลบหลีกหนีไปอยู่
ที่ซัดขวางต้องว่าความยากเพราะไม่มีประกัน ในหลวงต้องลำบากแล้ว
เงินที่ได้มานั้นจะหักถวายในวัดพระศรีรัตนศาสดารามส่วนหนึ่ง จะให้เบีย
นายเงินไปสองส่วน ส่วนที่ถวายวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น ให้เจ้าเบีย
นายเงินอนุโมทนาเอาแต่ส่วนบุญนั้นเถิด”

นอกจากนี้แนวพระราชดำริทางการเมืองแบบธรรมราชาของพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังถูกสื่อสารผ่านเป็นพระราโชบายทางการเมืองของพระองค์ เช่น กรณีที่
ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยในคดีที่ผู้ร้องกล่าวโทษต่อพระยาไชยา ภายหลังสอบสวนแล้ว ความผิด
ของพระยาไชยามีโทษถึงประหารชีวิต แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนัก
ถึงบทบาทของพระพุทธศาสนาที่มีต่อระบบทางการเมืองและสังคม โดยเฉพาะบทบาทของ
พระมหากษัตริย์ที่ต้องตั้งอยู่ในธรรมิกโอวาทของสมณะ พระองค์จึงทรงลดโทษให้พระยาไชยา
ดังรายละเอียดในพระบรมราชวินิจฉัย (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 2528: 49-53) ความว่า

“...ภายหลังมีผู้มาฟ้องกล่าวโทษพระยาไชยาหลายข้อ...ท่านเสนาบดีปรึกษา
เห็นพร้อมกัน...ก็ขอพระราชทานให้ทรงอนุญาตให้เสนาบดีมีท้องตรา
บังคับให้ประหารชีวิตใช้ทุกข์แก่ราษฎร จึงทรงพระราชดำริว่าความคิด
ของท่านเสนาบดีว่าดังนี้ก็ชอบด้วยทางราชการหนักหนาแล้ว แต่ทรง
พระราชดำริว่าจะให้มีท้องตราออกไปให้ประหารชีวิตเสียตามคำท่าน
เสนาบดี ญาติพี่น้องของอ้ายกลับพระยาไชยาที่มีอยู่ในกรุงบ้างก็จะ
อ่อนวอนพระสงฆ์ให้มาทูลขอ ครั้นจะไม่พระราชทานพระสงฆ์ก็จะ
คิดเตียนว่าไม่ทรงทำตามธรรมิกโอวาทของสมณพราหมณ์ จะพระราชทาน
เล่าบุญคุณความดีก็จะตกอยู่แก่พระสงฆ์ฝ่ายเดียว ดูเหมือนพระเจ้าแผ่นดิน
ไม่มีพระราชหฤทัยเมตตากรุณาแก่สัตว์เลย ..จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่สมุหพระกลาโหมออกไปลงพระราชอาญาเขียน
อ้ายกลับพระยาไชยาสามยก แล้วตะเวนบกสามวัน...”

จากพระบรมราชวินิจฉัยข้างต้น แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงตระหนักถึงบทบาท และอิทธิพลของพระพุทธศาสนาในทางการเมือง พระองค์จึงทรงสื่อสารให้เห็นว่า พระองค์ทรงเป็น ธรรมราชา มีพระเมตตาต่อสัตว์โลก ถึงแม้สมณชีพราหมณ์มิได้ร้องขอประทานชีวิต พระองค์ ก็ทรงมีพระราชดำริที่จะโปรดสัตว์อยู่แล้ว มิต้องให้ฝ่ายศาสนจักรมาคอยกระตุ้นเตือนพระองค์ ให้ระลึกถึงคุณธรรมขององค์ธรรมราชา

คุณธรรมขององค์ธรรมราชานั้น มีหลักการสำคัญอยู่ที่การนำพาให้หมู่มวลสัตว์ โลกทั้งหลายข้ามพ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวง ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงดำเนินการขจัดปัดเป่าทุกข์ทั้งหลายต่อปวงราษฎร โดยการเปิดให้ราษฎรทั้งหลายได้มีโอกาสถวาย ฎีการ้องทุกข์ต่อพระองค์ได้โดยตรง พระองค์ทรงพระทัยใฝ่อย่างจริงจังกกับการรับฎีการ้องทุกข์ เป็นการสื่อให้เห็นถึงความเป็นธรรมราชาในตัวพระองค์ ดังที่ทรงมีพระราชดำริว่า (ประชุมประกาศ รัชกาลที่ 4 เล่ม 1 2528: 130-131)

“...แต่ก่อนได้มีหมายประกาศกำหนดวันเสด็จพระราชดำเนินออก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ทรงรับฎีกาของราษฎรเดือนหนึ่ง ๔ ครั้ง ครั้น นานมา มีราชการอื่นๆขึ้น เมื่อถึงวันที่กำหนดไว้ก็ไม่ได้เสด็จพระราช ดำเนินออกไปข้างซึ่งจะกำหนดเป็นแน่ตามหมายประกาศเดิมนั้นไม่ได้ การที่ราษฎรจะคอยถวายฎีกาจึงคลาดวันเนิ่นช้าไป จึงโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ถ้าราษฎรมีทุกข์เดือดร้อนด้วยข้อคดีใดๆ จะคอยถวายฎีกาเห็นจะเนิ่นช้า จะให้ญาติพี่น้องหรือพวกพ้องซึ่งเป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาทที่มี ตำแหน่งเฝ้า ให้เข้ามาถวายฎีกาแทนตัวในที่เสด็จออกทรงประทับ แห่งใด ๆ ในพระบรมมหาราชวังเป็นเวลาว่างราชการก็ได้ ไม่ให้มีความผิดแก่ผู้มาถวาย...แลการซึ่งทรงรับฎีกาเป็นความเปลืองทุกข์ ของราษฎรนี้ทรงยินดีว่าได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอันใหญ่อยู่อย่างหนึ่ง จึงโปรดเกล้าฯว่าถ้าผู้ใดมาทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา จะพระราชทานเงินคนละ สลึงเป็นบำเหน็จก่อน เมื่อชำระได้ความจริง ผู้ถวายฎีกาจะตามเรื่องราว ในฎีกาของผู้นั้นแล้ว จะพระราชทานเงินเพิ่มให้อีกสลึงหนึ่งเป็นรางวัล”

การออกรับฎีกาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์ถือว่าเป็น การสร้างพระราชกุศลอันยิ่งใหญ่ ซึ่งการบำเพ็ญกุศลนี้เป็นการที่พระองค์ทรงสะสมเมตตาบารมี ซึ่งเป็นหนึ่งในทศบารมี หรือบารมี 10 ประการ ของพระโพธิสัตว์ ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เมตตาบารมีดังกล่าวคือความที่พระองค์ทรงปรารถนาให้พสกนิกรของพระองค์มีความสุข โดยพระองค์เป็นผู้กำจัดทุกข์ และเพทภัยต่างๆให้ จึงกล่าวได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัวทรงสื่อสารให้เห็นความเป็นธรรมราชาของพระองค์ผ่านการเสริมสร้างความเป็นธรรมให้แก่ประชาชน โดยที่พระองค์ทรงดำรงพระราชสถานะเป็นดัง “พระโพธิสัตว์” เพื่อบำเพ็ญบารมีนั่นเอง

2.3 แนวพระราชดำริเกี่ยวกับสถานะพระมหากษัตริย์แบบบุคคลสามัญทั่วไป

มโนทัศน์เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา มีความเกี่ยวข้องกับเทพเจ้ามาโดยตลอด พระราชสถานะของพระมหากษัตริย์ทรงเป็นบุคคลพิเศษ ทั้งที่เป็นผู้สืบเชื้อสายมาจากเทพเจ้า และเป็นผู้มีบุญมาเกิด ดังนั้นจึงมีการสร้างความแตกต่างระหว่างสถานะของพระมหากษัตริย์ กับสามัญชนไว้อย่างชัดเจน นอกจากผู้ปกครองสมัยสุโขทัยตอนต้นที่มีรูปแบบการปกครองแบบพ่อปกครองลูกแล้ว ก็ไม่ปรากฏว่าจะมีพระมหากษัตริย์ในสมัยใดที่จะสื่อให้เห็นถึงสถานะของพระองค์เป็นเช่นดังสามัญชนดังพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสื่อสารให้ผู้ใต้ปกครองได้ประจักษ์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้เข้าพระทัยโลกอย่างแจ่มแจ้ง ทรงเข้าพระทัยในกฎพระไตรลักษณ์ คือ ความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และ อนัตตา หรือ สิ่งใดที่เกิดขึ้นเป็นธรรมดา ย่อมเสื่อมและดับไปเป็นธรรมดา หากได้มีสิ่งใดอยู่เป็นนิรันดร์ได้ สรรพสัตว์ในโลกล้วนอยู่ภายใต้กฎพระไตรลักษณ์ รวมทั้งพระมหากษัตริย์ไม่ว่าจะอยู่ในสถานะที่สูงส่งปานใด ก็หนีไม่พ้นกฎพระไตรลักษณ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสื่อสารให้เห็นถึงความเข้าพระทัยในธรรมชาติดังกล่าว ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงแนวพระราชดำริเกี่ยวกับสถานะของพระมหากษัตริย์ที่เป็นบุคคลที่อยู่ภายใต้กฎดังกล่าว โดยพระองค์ทรงมีพระราชดำรัส เกี่ยวกับสถานะของพระมหากษัตริย์ ความว่า

“...ด้วยพระเจ้าแผ่นดินก็เป็นมนุษย์ แลไม่เป็นเช่นไม้กอหญ้าเลย เหมือนกันทุกพระองค์ ไม่มีพระองค์ใดเป็นไม้แก่นแลเป็นทองเหลืองทองแดงของแผ่นดิน เมื่อแผ่นดินยังตั้งอยู่ก็เป็นเช่นของอยู่ในแผ่นดินเดียว จะให้เปลี่ยนไปอย่างเปลี่ยนพระวงศ์ก็ดี พระองค์ก็ดี ของพระเจ้าแผ่นดิน แลเปลี่ยนตำแหน่งขุนนางนั้นไม่ได้ ขุนนางในแผ่นดินเมื่อเปลี่ยนแผ่นดินไปแล้ว ก็ยังคงบรรดาศักดิ์แลตำแหน่งอยู่ฉนั้นใดสิ่งของบังเกิดขึ้นตามพระราชบัญญัติทั้งปวง ก็จะต้องคงเป็นพระราชบัญญัติอยู่ จะทำลายล้างเลิกถอนไม่ได้” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 3 2534: 53)

พระราชดำรัสข้างต้นสื่อให้เห็นถึง สถานะของพระมหากษัตริย์ ในฐานะที่เป็นตำแหน่งทางการปกครอง ที่มีความไม่แน่นอนในตัวเอง จะเปลี่ยนแปลง เสื่อมลงเมื่อไรก็ได้ ไม่มี

ผู้ปกครองคนใดที่สามารถปกครองประเทศได้ชั่วนิรันดร์ เนื่องจากพระมหากษัตริย์ก็คือมนุษย์ มีการเกิดดับไปตามเหตุปัจจัย แต่ผลจากการปกครองโดย “สถาบันพระมหากษัตริย์” ต่างหากที่มีความต่อเนื่องยาวนานต่อไปตราบเท่าที่สังคมยังมีการปกครองโดยสถาบันดังกล่าว และสถาบันการปกครองดังกล่าวยังได้รับความชอบธรรมในการปกครอง

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงสื่อสารเพื่อแสดงให้เห็นถึงสถานะของพระมหากษัตริย์ ในสถานะที่เป็น บิดา มารดา ที่คอยปกป้อง คุ้มครอง และบำบัดทุกข์ให้แก่บรรดาบุตร ธิดา โดยที่ผู้ปกครองมีความรับผิดชอบต่อผู้ใต้ปกครองบนพื้นฐานของสัมพันธภาพเชิงครอบครัว หากใช้ความสัมพันธ์ระหว่าง “เทพ” กับ “มนุษย์” ดังมีพระราชดำรัสว่า

“พระเจ้าแผ่นดินคนทั้งปวงยกย่องตั้งไว้เป็นที่พึ่ง ใครมีทุกข์ร้อน ถ้อยความประการใด ก็ยอมมาร้องให้ช่วย ดังหนึ่งทารกเมื่อมีเหตุแล้ว ก็มาร้องหาบิดามารดา เพราะฉะนั้นพระเจ้าแผ่นดินชื่อว่าคนทั้งปวงยกย่องให้เป็นบิดามารดาของตัว แล้วก็มี ความกรุณาแก่คนทั้งปวง ดังหนึ่งบิดามารดากรุณาแก่บุตร โดยสุจริต (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 2528: 206)

สถานะของพระมหากษัตริย์ในมิติของบิดาปกครองบุตรนั้น มีปรากฏให้เห็นในศิลาจารึกหลักที่ 1 ที่กล่าวถึงการปกครองในรัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชพระมหากษัตริย์ในสมัยสุโขทัยตอนต้น ซึ่งหลักศิลาจารึกดังกล่าวถูกค้นพบโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งพระองค์ทรงผนวช ได้เสด็จชุกงค์ไปยังสุโขทัย แล้วได้พบแท่งศิลาจารึก พระองค์ได้ทรงแปลอักษรในหลักศิลาดังกล่าว และได้เผยแพร่จารึกที่ปรากฏในหลักศิลา โดยที่พระองค์ได้ทรงส่งสำเนาการแปลไปยังเซอร์ จอห์น เบาว์ริง พระสหายของพระองค์ด้วย (พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2 2506: 18-19)

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสนพระทัยข้อความในหลักศิลาจารึกหลักที่ 1 ถึงกับทรงแปลพระราชทานไปยังพระสหายของพระองค์นั้น เป็นการสื่อให้เห็นว่า ข้อความในหลักศิลาจารึกนั้น มีความต้องกับพระราชดำริของพระองค์ และเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระองค์ทรงแสดงแนวพระราชดำริทางการเมืองเกี่ยวกับสถานะพระมหากษัตริย์แบบพ่อปกครองลูกในโอกาสต่อมา เพื่อแสดงให้เห็นว่าสภาพการเมืองและสังคมที่สงบสุขในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ของอาณาจักรสุโขทัยก็สามารถเกิดขึ้นได้ในรัชสมัยของพระองค์ ซึ่งพระองค์ก็ทรงมีแนวพระราชดำริทางการเมืองแบบพ่อปกครองลูกเช่นเดียวกันกับพ่อขุนรามคำแหงมหาราช

พุทธ ภูมิชน (2554, 8 ธันวาคม) กลุ่มตัวอย่างเห็นว่าการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่ในสมณเพศถึง 27 ปี ทำให้พระองค์ทรงเห็นสังขารแห่งชีวิต จึงทำให้ทรงมีพระราชดำริทางการเมืองเกี่ยวกับสถานะของพระมหากษัตริย์แบบผสมผสาน คือ ทรงมองว่ากษัตริย์เป็นเทวราชาแบบจาริตที่ยึดถือกันมาแต่โบราณ แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นเพียงบุคคลธรรมดาสามัญ ที่มีเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นธรรมดา ดังนั้น พระองค์จึงทรงไม่ยึดติดอยู่กับสถานะดังกล่าวมากนัก ทำให้ทรงมีปฏิสัมพันธ์กับราษฎรใกล้ชิดมากยิ่งขึ้นในฐานะที่ทรงเป็นมนุษย์เช่นกัน

โดยสรุปแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้สื่อสารให้เห็นถึงแนวพระราชดำริเกี่ยวกับสถานะของพระมหากษัตริย์ ในมิติของปฏิกิริยาธรรมดามีการเกิดดับเป็นธรรมดา พระองค์ยังทรงสื่อให้เห็นถึงสถานะของพระมหากษัตริย์ที่ไม่ได้เป็นเทพเจ้า หากเป็นคหบดีคหบดีที่มีการผูกพันในการบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่บุตรของตน ซึ่งคหบดีคหบดีก็เป็นคนธรรมดาสามัญเช่นกัน มิได้มีความแตกต่างกับบุตรของตนเลย แนวพระราชดำริทางการเมืองดังกล่าวของพระองค์ ได้เน้นย้ำผ่านการให้ความสำคัญกับเนื้อหาในศิลาจารึกหลักที่ 1 ซึ่งแสดง ให้เห็นรูปแบบการปกครองแบบพ่อปกครองลูกในสมัยสุโขทัย โดยถือว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ทำให้แนวคิดเรื่องการปกครองแบบ “พ่อปกครองลูก” ได้รับความรู้ในสังคมการเมืองไทย

3. การสื่อสารเพื่อส่งเสริมเสรีภาพ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงเปิดโลกทัศน์ใหม่ในสังคมการเมืองแบบราชาธิปไตยในมิติของการเปิดเสรีภาพให้แก่ราษฎรผู้อยู่ใต้ปกครอง โดยที่แต่เดิมนั้น ลักษณะทางสังคมและการเมืองไม่เอื้ออำนวยต่อการมีเสรีภาพในหมู่ประชากรราษฎร เนื่องจากเป็นสังคมการเมืองในลักษณะปิด คือศูนย์รวมแห่งอำนาจมาจากส่วนบนที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทพ โดยที่ราษฎรไม่มีสิทธิในการเรียกร้องใดๆทั้งสิ้น พระมหากษัตริย์ทรงเป็น “เจ้าชีวิต” ที่กำหนดชะตาชีวิตของประชาชนในทุกด้าน อย่างไรก็ตามในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงได้ริเริ่มพระราชทานเสรีภาพบางประการแก่ราษฎรของพระองค์ ถือเป็นจุดเริ่มต้นการพัฒนาด้านสิทธิเสรีภาพในเวลาต่อมา โดยที่พระองค์ทรงได้สื่อสารเพื่อส่งเสริมเสรีภาพ ใน 2 ประเด็น คือ เสรีภาพสตรี และเสรีภาพในการเข้าถึงผู้ปกครอง

3.1 เสรีภาพสตรี

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริที่ก้าวหน้าเกี่ยวกับเรื่องสิทธิสตรีเป็นอย่างมาก เนื่องจากปทัสถานทางสังคมเกี่ยวกับสตรีเพศในรัชสมัยของพระองค์และสมัยโบราณ ไม่เคยมีปรากฏการณ์มาก่อนว่า ผู้ปกครองจะให้สิทธิสตรีได้มากเท่ากับที่พระองค์

พระราชทานให้ ถึงแม้ว่าในบางยุคบางสมัยสตรีจะเข้ามามีบทบาททางการเมืองอยู่บ้าง เช่น บทบาทของสมเด็จพระศรีสุริโยทัยต่อกรณีเข้าร่วมรบกับกองทัพพม่าในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ บทบาทของแม่เจ้าอยู่หัวศรีสุดาจันทร์ในรัชสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช บทบาทของคุณหญิงโมต่อการต่อต้านกบฏเจ้าอนุวงศ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ 2554: 5) หรือแม้กระทั่งบทบาทของท้าวเทพสตรี ท้าวศรีสุนทรในครั้งสงครามเก้าทัพสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช แต่สตรีที่กล่าวนามไป ล้วนแต่เป็นส่วนน้อยในสังคม สาเหตุที่มีพื้นที่ในประวัติศาสตร์ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาก็เนื่องจากเหตุผลสองประการ คือ เป็นผู้มีบทบาทในทางการเมือง คือบุคคลที่มีอิทธิพลต่อความเป็นไปของบ้านเมือง และอีกประการหนึ่งคือเป็นสตรีที่มีสถานภาพทางสังคมสูง คือเป็นผู้ที่อยู่ในแวดวงชนชั้นนำ แต่สำหรับสตรีสามัญชน จำพวกไพร่ และทาส หาได้มีบทบาทใด ๆ ในพื้นที่ประวัติศาสตร์ หากแต่เป็นกลุ่มบุคคลที่โดนเอารัดเอาเปรียบในสังคม สถานภาพของสตรีในอดีตก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นสถานภาพที่ไร้ความเป็นธรรมเป็นอย่างมาก ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับความเหลื่อมล้ำทางสังคมของสตรีว่า “ดูเหมือนผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคนไป หายุดิษฐรมไม่” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 3: 280)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้ปกครองพระองค์แรกที่ทรงเปิดโลกทัศน์เกี่ยวกับสตรีเสียใหม่ ถือเป็นจุดเริ่มต้นแห่งพัฒนาการทางด้านสิทธิสตรีในประเทศไทย พระองค์ทรงสื่อสารในเรื่องเกี่ยวกับสิทธิสตรีใน 2 ประเด็น คือ ประเด็นเกี่ยวกับการส่งเสริมสิทธิในการเลือกคู่ครอง และประเด็นเกี่ยวกับสิทธิในชีวิตของตน

3.1.1 สิทธิในการเลือกคู่ครอง

เป็นที่แน่นอนว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำรงพระราชสถานะเป็นดังเทพเจ้า ทรงเป็นสมมติเทพ เครื่องราชูปโภคต่างๆของพระมหากษัตริย์ล้วนแต่อยู่ในสถานะต้องห้ามของบรรดาสาสามัญชนคนทั่วไป เครื่องราชูปโภคของพระองค์รวมไปถึงบรรดาพระสนมกำนัล นางบำเรอของพระองค์ เป็นสิ่งต้องห้ามเช่นเดียวกัน แต่กระนั้นพระองค์ก็ทรงมีน้ำพระทัยอันกว้างขวาง ทรงไม่ยึดติดกับธรรมเนียมโบราณที่ล้าสมัยในเรื่องเกี่ยวกับคู่ครอง พระองค์ทรงให้เสรีภาพแก่บรรดาเจ้าจอมอยู่งาน นางสนมกำนัล ให้ลาออกจากราชการ แล้วไปหาคู่ครองตามความสมัครใจได้ ดังที่พระองค์ทรงมีประกาศ เรื่อง “ทรงอนุญาตข้าราชการฝ่ายในลาออก” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 1 2528: 85) ความว่า

“ มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกาศปฏิญาณไว้เป็นความจริงแก่เจ้าจอมอยู่งานชั้นใน ชั้นกลาง ชั้นนอกทั้งปวง...ด้วยบัดนี้ไม่ทรงหวงแหนท่านผู้ใดผู้หนึ่ง ไว้ในราชการด้วยการข่มกักขังดอก ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงตามสมควร และเห็นแต่ตระกูลความชอบของท่านทั้งปวงจึงทรงพระกรุณา ชุบเลี้ยง พระราชทานเบี้ยหวัดผ้าป่าแลเครื่องยศบรรดาศักดิ์ โดยสมควร บัดนี้ท่านทั้งปวงก็ทำราชการมานาน ใครๆไม่สบายใคร่ กราบถวายบังคมลาออกนอกราชการ ไปอยู่วังเจ้าบ้านขุนนาง บ้านบิดามารดาจะมีลูกมีผิวให้สบายประการใดก็อย่าให้กลัวความผิด เลย ให้กราบทูลถวายบังคมลา”

แต่เนื่องจากที่จาริตประเพณีโบราณไม่เคยปรากฏมาก่อนว่าพระมหากษัตริย์ จะทรงมีพระทัยกว้างถึงกับยอมให้เจ้าจอมอยู่งาน และนางบำเรอทั้งหลาย สามารถลาออกจากราชการ เพื่อกลับไปอยู่บ้าน และสามารถหาคู่ครองใหม่ได้ บรรดาศักดิ์สมัยนั้นก็ยังไม่แน่ใจ ในพระราชดำริอันกว้างหน้าของพระองค์ พระองค์จึงสื่อสารเพื่อตอกย้ำความตั้งพระทัยของพระองค์ อีก ดังใน “ประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้าจอมอยู่งานถวายบังคมลาออกได้ แล้ว เจ้าจอมมารดา และหม่อมห้ามที่มีหม่อมเจ้ามีผิว” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 2528: 74-75) ความว่า

...“พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกาศปฏิญาณไว้ เป็นความจริง แต่เจ้าจอมอยู่งานชั้นใน ชั้นกลาง ชั้นนอก ทั้งปวง เว้นแต่เจ้าจอมมารดาในพระเจ้าลูกยาเธอ แลหม่อมพนักงาน ทุกตำแหน่ง แลเจ้าจอมเอ้าแก่ และท่านเอ้าแก่ แลนางบำเรอทั้งปวง ทุกคน ด้วยบัดนี้ไม่ได้ทรงหวงแหนท่านผู้ใดผู้หนึ่งไว้ในราชการ ด้วยการข่มกักขังดอก...ใครๆ ไม่สบายจะใคร่กราบถวายบังคม ลาออก นอกราชการ ไปอยู่วังเจ้าบ้าน ขุนนาง บ้านบิดามารดา จะมี ลูกมีผิวให้สบายประการใด ก็อย่าให้กลัวความผิดเลย ให้กราบทูล ถวายบังคมลาโดยตรงแล้วก็จะโปรดให้ไปตามปรารถนาโดยสะดวก ไม่กักขังไว้...แลพระราชดำรินั้นเป็นความจริงความตรง ให้ท่าน ทั้งปวงรับคำประกาศนี้ไว้เป็นสำคัญ ถ้ากาลข้างหน้ามิได้เป็นจริง ดังนี้ ก็ควรที่ท่านทั้งปวงแล เทพยคานมนุษย์จะครหาตีเถียน ”

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งพระทัยว่าจะทำสิทธิพื้นฐานในการเลือกคู่ครองของสตรีเป็นราชธรรมเนียมสืบทอดต่อไปภายหน้า (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2: 79) โดยพระองค์ทรงเริ่มปฏิรูปราชธรรมเนียมจากส่วนบน คือ ภายในราชสำนักก่อน เพื่อจะได้ทำให้แนวพระราชดำริแพร่หลายไปสู่ส่วนล่างคือในหมู่ประชาราษฎร์ โดยที่พระองค์ทรงมีประกาศเกี่ยวกับเรื่องสิทธิสตรีอีกฉบับหนึ่ง ที่สะท้อนให้เห็นพระราชดำริของพระองค์อย่างดีคือ ประกาศเกี่ยวกับลักษณะลักพา ซึ่งมีภูมิลำเนาจากฎีกาของหญิงชาวบ้านผู้หนึ่ง ชื่อ อำแดงเหมือน ฎีกาฉบับนี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นการให้สิทธิสตรีในหมู่สามัญชนก็ว่าได้ โดยเรื่องราวในฎีกาฉบับดังกล่าวโดยสังเขปคือ อำแดงเหมือนมีอายุ 21 ปี ชอบพอกับนายริด โดยที่บิดามารดาของอำแดงเหมือนไม่ทราบ ต่อมาบิดามารดาของอำแดงเหมือน จัดการบังคับเธอแต่งงานกับนายภู โดยที่เธอไม่สมัครใจ บิดามารดาของอำแดงเหมือนได้ทุบตีและบีบบังคับให้แต่งงานกับนายภู และได้สมคบกับนายภูให้ลุดคร้ออำแดงเหมือนไปไว้ในที่บ้านถึงสองครั้ง แต่อำแดงเหมือนก็ดิ้นรนและยืนกรานไม่ยอมเข้าไปในเรือนของนายภูและหลบหนีกลับมาบ้าน เมื่อมาถึงบ้านบิดามารดาก็ทุบตี และข่มขู่จะฆ่า ในที่สุดอำแดงเหมือนจึงหลบหนีไปอยู่บ้านนายริด หลังจากนั้นบิดามารดาของอำแดงเหมือน บอกให้นายริดนำผู้ใหญ่ไปลู่ขอและขมาโทษที่บ้านกำนัน เมื่อนายริดและญาติผู้ใหญ่ไปถึงพบนายภู นายภูจัดการกักตัวญาติผู้ใหญ่ของนายริดไว้ที่บ้าน ในที่สุดอำแดงเหมือนจึงได้หนีมาถวายหนังสือฎีกาแก่พระเจ้าอยู่หัว หลังจากที่ได้ทรงสืบสวนเรื่องราวแล้วได้ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยในฎีกาฉบับนี้ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 3: 279) ความว่า

“ฎีกานี้ทรงแล้วจึงทรงพระราชหัดเลขาสดกหลังฎีกา ลงถ้ำความเรื่อง ที่กล่าวในฎีกานี้ไม่ผิดไกลจากการที่เป็นจริงนัก ใ้ห้มีนราษามาตย์ กับนายรอดมอญ มหาคเล็ก ขึ้นไปจัดการตัดสินให้หญิงผู้ร้องฎีกาดกเป็นภรรยาชายชู้เดิมตามสมัคร เพราะหญิงนั้นอายุก็มากถึง ๒๐ ปีเศษแล้ว ควรจะเลือกหาผัวตามชอบใจได้ แต่ให้ชายชู้เดิมเสียเบี่ยละเมิดให้บิดามารดาหญิงชั่งหนึ่ง ให้ชายผู้ที่ได้หญิงนั้นด้วย บิดามารดาขอมยกให้สิบตำลึง รวมเป็นเงินสามสิบตำลึง ค่าฤชาธรรมเนียมให้ชายชู้เดิมเสียแทนบิดามารดาหญิง แลชายที่ว่าเป็นเจ้าของหญิงนั้นด้วย ให้ความเป็นเลิกแล้วต่อกันทั้งเรื่อง ”

จากพระบรมราชวินิจฉัยดังกล่าว ซึ่งมีสถานะพระราชบัญญัติ เป็นกฎหมาย ถือเป็นการรับรองสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐาน และสิทธิสตรีฉบับแรกของประเทศไทย

3.1.2 สิทธิในชีวิตของตน

สถานะสตรีสามัญในสมัยโบราณได้ถูกกคจี เอารัดเอาเปรียบจากผู้ชาย เป็นอย่างมาก ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า “ตามลัทธิผู้ชาย ในบ้านเมืองทุกวันนี้ พอใจถือว่ามีหญิงคนใด ชายได้พาเข้าไปในที่ลับจับต้องถึงตัวแล้ว ก็พอใจถือตัวว่าเป็นเจ้าผัว ความก็ว่าอย่างนั้น ผู้ตัดสินก็ว่าอย่างนั้น แล้วตัดสินให้ผัวเป็นเจ้าของ แลให้เมียเป็น ดังสัตว์เดียรัจฉาน ” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 3: 281) พระราชดำริดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า ในสังคมสมัยโบราณ กฎหมายไม่ได้เปิดช่องให้สตรีมีเสรีภาพในชีวิตของตน ในทางกลับกัน สตรียังถูกเอารัดเอาเปรียบได้อย่างง่ายดาย ทั้งจากค่านิยมทางสังคม และมีติของกฎหมาย สตรีโบราณยังมีสถานภาพดั่งเช่นสิ่งของที่บิดามารดา หรือของสามี จะกระทำการอันใดก็ได้ อาทิ การขายไปเป็นทาส เป็นต้น จวบจนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระบรมวินิจฉัยเกี่ยวกับเรื่องนี้ และออกเป็นพระราชบัญญัติรับรองสิทธิในชีวิตของสตรี กำหนดว่าห้าม บิดามารดาขายบุตรของตนหากบุตรไม่ยินยอม ดังความในประกาศว่า

“ให้ตัดสินว่าบิดามารดาไม่ได้เป็นเจ้าของบุตรชายบุตรหญิง ดังหนึ่งคน เป็นเจ้าของโคกระบือช้างม้า จะตั้งราคาขายตามชอบใจได้หรือ คังนายเงินเป็นเจ้าของทาสที่มีค่าตัว จนจะขายทาสนั้นตามค่าตัวเดิมได้ เมื่อบิดามารดาจนจะขายบุตร ต่อบุตรยอมให้ขายจึงขายได้ ถ้าไม่ยอมให้ขายก็ขายไม่ได้ หรือยอมให้ขาย ถ้าบุตรยอมรับหนี้ค่าตัวเพียงเท่าไร ก็ขายได้เพียงเท่านั้น กฎหมายเก่าอย่างไรผิดไปจากนี้อย่าเอา เพราะฉะนั้นในความจริงนี้ ถ้าบิดามารดาเอาชื่อหญิงนั้นไปขายให้แก่ชายที่มามูลค่าเท่าไร ก็ให้บิดามารดาใช้เงินตัวเอง อย่าให้ชายชู้เดิมแลตัวหญิงต้องใช้ เพราะเห็นชัดว่าตัวหญิงไม่ยอมให้ขาย” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 3: 280)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแสดงพระราชดำริอันเป็นการส่งเสริมสิทธิของสตรีอีกในประกาศฉบับเดียวกัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าพระองค์ทรงตระหนักในปัญหาสิทธิสตรี และทรงต้องการที่จะแก้ไข และส่งเสริมให้สตรีได้รับความเป็นธรรมมากขึ้น ดังความที่ปรากฏว่า

“เพราะลัทธิอย่างนั้นแล จึงได้ตัดสินในเวลาหนึ่ง ให้เลิกกฎหมายเก่าว่า หญิงหย่าชายหย่าได้นั้น ให้ยกกฎหมายนั้นต้องยุติธรรมอยู่ให้เอาเป็นประมาณ ความเรื่องนี้ที่เปรียบเทียบพิจารณาว่าเป็นเมียว่าไม่ได้เป็นเมียให้ยกเสีย เอาแต่ตามใจหญิงที่สมัครไม่สมัครเป็น

ประมาณ หลิงไคมีชายมาขอ บิดามารดาขอให้ ตัวยอมไปอยู่ด้วยกัน มี ผู้รู้เห็นด้วยกันมากกว่าสองคน เป็นผิวเมียกัน ร่วมสุขทุกข์ ร้อน เดียวกันอยู่นานหลายวันหลายเดือนประจักษ์แจ้งแก่คนรอบบ้านรอบ เมือง ไม่มีใครขัดใครเถียง จึงควรตัดสินว่าเป็นผิวเมียกัน ในความ เรื่องนี้จะให้เป็นถึงอย่างนั้นจะไม่ได้ จึงต้องให้เป็นไปตามใจหญิง สมักร” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 3: 281)

ความในประกาศดังกล่าว เป็นการสื่อสารของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว เพื่อสร้างพื้นฐาน และเปลี่ยนแปลงค่านิยมเกี่ยวกับสิทธิการเป็นมนุษย์ขั้นพื้นฐาน ถึงแม้ว่า บุคคลจะมีสถานะเป็นบิดามารดา แต่ก็หาได้มีสิทธิในชีวิตของบุตรอย่างเด็ดขาดจะขายดังเช่น ผัก ปลา และสิ่งของ แก่ผู้อื่นก็ไม่ได้หากเจ้าของชีวิตไม่ยินยอม อีกทั้งความเหลื่อมล้ำทางเพศไม่ควรที่จะ เกิดขึ้น ควรที่จะเปลี่ยนจารีตความเชื่อเกี่ยวกับสตรีเสียใหม่ เพื่อส่งเสริมให้สตรีได้รับความเป็นธรรม ในสังคมมากขึ้น สิ่งที่พระองค์ทรงสื่อสารมานั้นเป็นการบ่งบอกว่าผู้ปกครองมีนโยบายเกี่ยวกับ สิทธิมนุษยชนอย่างไร จริงอยู่ที่ธรรมเนียมและค่านิยมทางสังคมโบราณเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ ยาก พระองค์ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงค่านิยมและความเชื่อได้ในระยะเวลาอันสั้น แต่พระองค์ก็ทรง วางรากฐานในการพัฒนาสิทธิเสรีภาพของสตรีในอนาคตต่อไป

3.2 เสรีภาพในการเข้าถึงผู้ปกครอง

ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า สถานะของพระมหากษัตริย์เป็นสถานะอันสูงส่ง และมีความเป็น “ต้องห้าม” อย่างสูงยิ่ง เพื่อส่งเสริมความศักดิ์สิทธิ์ในสถานะของพระองค์ ที่เป็นดังเทพเจ้า ดังนั้น จึงมีข้อห้ามอันมากมายที่เกี่ยวข้องกับพระองค์ ข้อห้ามเหล่านี้เองที่เป็น กำแพงกั้นระหว่างสัมพันธภาพระหว่างพระองค์กับพสกนิกร อีกทั้งเป็นการลดทอนเสรีภาพ ของความเป็นมนุษย์ของพสกนิกรอีกด้วย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง “สถานะความเป็นเทพ ปิดกั้น เสรีภาพของความเป็นมนุษย์” การปิดกั้นดังกล่าวแสดงออกมาทางขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ เช่น จารีตที่ไม่ใช้สิ่งของเลียนแบบพระมหากษัตริย์ จารีต การไม่สร้างที่พักอาศัยให้เหมือนที่ประทับของพระมหากษัตริย์ และรวมไปถึงจารีตที่ห้ามการ มองพระพักตร์ของพระองค์ เป็นต้น ในกฎหมายเก่าแต่ครั้งโบราณ ถ้าพระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จ พระราชดำเนินไปทางบก ก็จะมีม้าเร็วตรวจทางไปก่อน มีกระสุน มีธนู มีหอกซัดเสียบไปบนหลังม้า แล้วถึงกระบวนองครักษ์ถือหวายถือหอกซัดกระบี่เป็นมาลำดับจนถึงพระราชยาน ถ้ำราษฎรเดินขึ้น เยี่ยมหน้าต่างประตูใกล้ทางเสด็จก็จะ โคนพนักงานยิง (ชงทอง จันทรางศุ 2553: 41) เป็นต้น จารีต ประการท้ายสุดที่ยกตัวอย่างมานั้น เป็นจารีตที่เป็นการปิดกั้นเสรีภาพของประชาชนในการเข้าถึง ผู้ปกครองของตน

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริที่จะเปิดโอกาสให้ประชาชนมีความใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์มากยิ่งขึ้น นอกจากจะพระราชทานวโรกาสให้ประชาชนสามารถถวายฎีกาต่อพระองค์ได้โดยตรงแล้ว พระองค์ยังทรงแก้ไขธรรมเนียมการปิดกั้นประชาชน โดยทรงยกเลิกธรรมเนียมการไต่ราษฎรออกจากทางเสด็จ โดยทรงสื่อสารเพื่อให้ทราบพระราชดำริดังกล่าวในประกาศเรื่อง “ยกเลิกการยิงกระสุนแลอนุญาตให้ราษฎรเฝ้าได้ในทางเสด็จพระราชดำเนิน” โดยมีความตอนหนึ่งว่า

“...จึงโปรดให้มีประกาศห้ามว่าตั้งแต่บัดนี้สืบไปเมื่อนำ ถ้าเสด็จพระราชดำเนินไปทางสถลมารคทางชลมารค ก็อย่าให้กรมเมืองนายอำเภอ แลกรมไพร่หลวงที่ไปนั่งกองจุกช่องล้อมวงไต่ราษฎรชาวบ้านไปไกลเลย แลอย่าให้ปิดประตูบ้านแลประตูโรงประตูร้านประตูเรือนแลประตูหน้าต่างเสียดังแต่ก่อน ให้ราษฎรเจ้าของบ้านเป็นผู้ใหญ่ในบ้านในเรือน ออกมาคอยเฝ้ารับเสด็จถวายบังคมให้ทอดพระเนตรเห็น ถ้าทรงรู้จักจะได้ทรงทักทายปราศรัยบ้างตามสมควรให้ได้ความยินดี” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 1 2528: 196)

พระราชกำหนดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดังกล่าวเป็นการเริ่มต้นของการส่งเสริมเสรีภาพของประชาชน อันมีผลต่อการสร้างสัมพันธภาพระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง ทำให้ผู้ปกครองมีความใกล้ชิดกับผู้ถูกปกครองได้มากยิ่งขึ้น อันจะส่งผลดีต่อคุณภาพการปกครอง เนื่องจากผู้ปกครองจะได้รับทราบถึงสภาพปัญหาโดยตรงจากผู้ถูกปกครอง สาเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริทางการเมืองในการส่งเสริมเสรีภาพให้แก่หมู่ประชาชนของพระองค์ ก็เนื่องมาจากการที่พระองค์ทรงได้ผนวชเป็นระยะเวลายาวนาน สถานภาพของการเป็นสมณะทำให้พระองค์มีโอกาสใกล้ชิดกับสามัญชน เนื่องจากพระสงฆ์และประชาชนมีความใกล้ชิดในลักษณะเกื้อกูลกัน คือประชาชนทำนุบำรุงศาสนา ในขณะที่ศาสนาให้ปัญญาและชี้ทางพ้นทุกข์ให้แก่ประชาชน ด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีความเข้าพระทัยสภาพความเป็นมนุษย์ในฐานะปวงชนคนธรรมดา และเป็นส่วนหนึ่งของสังคม และทำให้พระองค์ได้ทรงรับรู้รับทราบสภาพปัญหาทางสังคมอย่างแท้จริง

กูธร ภูมธน (2554, 8 ธันวาคม) กลุ่มตัวอย่างเห็นว่า การศึกษาทั้งทางคันถธุระ และวิปัสสนาธุระของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นระยะเวลา

อันยาวนาน ประกอบกับการคลุกคลีใกล้ชิดกับราษฎรในฐานะพระสงฆ์ซึ่งทำให้พระองค์ทรงเห็นสภาพที่แท้จริงของสังคม ทำให้ทรงตระหนักถึงความทุกข์ยากของสัตว์ทั้งหลายที่ต้องเป็นไปตามกงล้อแห่งวัฏสงสาร ดังนั้นเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วพระองค์จึงทรงมีโอกาที่จะขจัดปัดเป่าความทุกข์ให้แก่ราษฎร จึงทรงมีพระราชดำริริเริ่มในเรื่องขจัดความเหลื่อมล้ำและความไม่เท่าเทียมกันในสังคม เป็นจุดเริ่มต้นแห่งการส่งเสริมเสรีภาพนั่นเอง

โดยสรุปแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ทรงตระหนักถึงเสรีภาพของความเป็นมนุษย์ ทรงสื่อสารโดยการออกพระราชกำหนดกฎหมาย เพื่อรับรองสิทธิมนุษยชนบางประการของพสกนิกรของพระองค์ เช่น การส่งเสริมเสรีภาพของสตรีในสังคม และการส่งเสริมสิทธิความเป็นมนุษย์ ทรงรับรองสิทธิในชีวิต เป็นต้น ถึงแม้ว่าประเด็นเกี่ยวกับเสรีภาพ เป็นปัญหาหลักในสังคมการเมืองแบบประชาธิปไตยที่จำเป็นต้องมี ในสภาพสังคมการเมืองก่อนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สิทธิความเป็นมนุษย์ไม่ได้รับการสนใจจากชนชั้นปกครองเนื่องจากสัมพันธภาพระหว่างผู้ปกครองมิได้เป็นลักษณะที่ “มนุษย์ ปกครอง มนุษย์” หากแต่เป็น “เทพ ปกครอง มนุษย์” แต่หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรงริเริ่มในการส่งเสริมเสรีภาพของราษฎรของพระองค์ เนื่องจากพระองค์ทรงมีประสบการณ์ในการเข้าถึงประชาชนในช่วงระยะเวลาที่พระองค์ทรงดำรงสมณเพศอยู่ ถึงแม้ว่ามโนทัศน์เกี่ยวกับเสรีภาพจะไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างทันด่วน แต่ก็ถือเป็นก้าวแรกแห่งการพัฒนาเสรีภาพของประชาชนในสังคมไทย

4. การสื่อสารเพื่อการอบรมกล่อมเกลาทางการเมือง

การอบรมกล่อมเกลาทางการเมืองเป็นกระบวนการหนึ่งในกระบวนการกล่อมเกลาทางสังคม เพื่อฝึกฝน หรือโน้มน้าวให้ประชาชนในสังคมมีทัศนคติ ความเชื่อ และปทัสถาน ที่เกี่ยวข้องกับการเมืองในทิศทางต่างๆ โดยที่สถาบันทางสังคมมีบทบาทอย่างมากต่อการอบรมกล่อมเกลาทางการเมือง ไม่ว่าจะเป็นสถาบันครอบครัว สถาบันทางการปกครอง และสถาบันอื่น ๆ ที่ก่อตั้งขึ้นมาทั้งในระดับปฐมภูมิ และทุติยภูมิ (เรื่องวิทย์ เกษสุวรรณ 2548: 236)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นตัวแทนของสถาบันพระมหากษัตริย์อันเป็นสถาบันทางการปกครองซึ่งพระองค์ได้ทรงทำหน้าที่ในการอบรมกล่อมเกลาทางการเมืองต่อประชาชนผ่านการสื่อสาร โดยที่พระองค์ได้ทรงแสดงบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนขบวนการ

อบรมกล่อมเกลாதองการเมืองในระดับมหภาค กล่าวคือ ทรงเป็นผู้นำทางความคิด ทรงมีอิทธิพลในการชี้นำทิศทางการเมืองและสังคม เนื่องจากทรงมีพระสถานะของผู้ปกครองในระบอบราชาธิปไตยที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์กลางทางการเมืองการปกครอง และศูนย์กลางทางจิตใจของผู้คนในประเทศ ทำให้การสื่อสารเพื่อการอบรมกล่อมเกลาทองการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีประสิทธิภาพและบรรลุเป้าหมาย พระองค์ทรงมีบทบาทในการอบรมกล่อมเกล้าผู้ใต้ปกครองโดยมีทรงมีจุดมุ่งหมายใน 5 ประเด็น คือ 1) อบรมกล่อมเกล้าให้ยึดถือระบบการควบคุมทางสังคมแบบสังคมไพร่ 2) อบรมกล่อมเกล้าเพื่อสร้างชาตินิยม 3) อบรมกล่อมเกล้าเพื่อสืบสานพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นสถาบันที่มีอิทธิพลทางสังคมและการเมืองการปกครอง 4) อบรมกล่อมเกล้าเพื่อสืบทอดแนวคิดของผู้ปกครองแบบผู้มีบุญ และประเด็นสุดท้ายคือ 5) การอบรมกล่อมเกล้าเพื่อสร้างสังคมแบบเหตุผลนิยม

4.1 อบรมกล่อมเกล้าให้ยึดถือระบบการควบคุมทางสังคมแบบสังคมไพร่

ลักษณะทางสังคมไทยสมัยโบราณมีลักษณะที่แบ่งชนชั้นวรรณะทางสังคมอย่างชัดเจนผ่านการจัดระเบียบทางสังคมแบบ “สังคมศักดินา” โดยแบ่งชนชั้นออกเป็น ทาส ไพร่ ชุนนาง และ เจ้า (จิตร ภูมิศักดิ์ 2548: 131-138) โดยมีจำนวน “ที่นา” เป็นตัวกำหนดระดับชนชั้นไพร่ คือ ผู้คนกลุ่มใหญ่ที่สุดของสังคม แบ่งออกเป็นไพร่หลวง และไพร่สม ลักษณะการปกครองโดยระบบศักดินาโดยมีไพร่เป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศนี้เอง ทำให้ลักษณะทางการเมืองการปกครองของไทยสมัยโบราณมีลักษณะแบบกระจายอำนาจ โดยพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำในส่วนกลางโดยมีจำนวนไพร่หลวงเป็นฐานกำลังสำคัญ ในขณะที่หัวเมืองต่างๆ ก็มีผู้ปกครอง ซึ่งมีจำนวนไพร่ในสังกัดเป็นของตัวเอง ในส่วนภูมิภาคก็มีอัครมหาเสนาบดี และเสนาบดี เป็นผู้กำกับควบคุม โดยขุนนางเหล่านี้จะมีไพร่สมเป็นฐานกำลังสำคัญ ลักษณะการจัดโครงสร้างทางการเมืองและสังคมแบบนี้เองที่ทำให้พระมหากษัตริย์ไทยสมัยโบราณ ก่อนรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีลักษณะเป็น “ราชาธิปไตย” คือ พระมหากษัตริย์ทรงมิได้มีอำนาจสิทธิ์เด็ดขาดดังเช่นพระมหากษัตริย์แบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เนื่องจากพระมหากษัตริย์ในลักษณะแบบหลัง มีการรวบอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ทำให้ทรงมีพระราชอำนาจที่เข้มแข็ง และเด็ดขาด (ชาติรี ประทีปนทการ 2550: 155-158)

อย่างไรก็ตามลักษณะทางสังคมแบบศักดินา โดยมีจำนวนไพร่เป็นฐานกำลังหลักทางการเมืองมีมาเป็นระยะยาวนานตั้งแต่สมัยอยุธยาและถูกสืบทอดต่อมายังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สภาพสังคมก็ยังคงเป็นลักษณะสังคมไพร่ และยังมีความสำคัญต่อระบบการเมืองอยู่ เนื่องจากก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ยังไม่มีการจัดตั้งกองกำลังทหารตามแบบแผนตะวันตก แต่จะใช้การเกณฑ์ “ไพร่พล” ในการศึกสงคราม ดังนั้นการจัดการระบบควบคุมไพร่ให้มีประสิทธิภาพจึงมี

ความสำคัญต่อระบบการเมืองการปกครอง ทั้งในมิติของความมั่นคงของราชอาณาจักร และมิติของความมั่นคงทางการเมืองของผู้ปกครองเอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักในความสำคัญของการบริหารจัดการไพร่ให้มีประสิทธิภาพ จึงได้สื่อสารเพื่ออบรมกล่อมเกล่าให้ประชาชนตระหนักในความสำคัญของระบบไพร่ โดยที่พระองค์ทรงได้สื่อสารให้ผู้ได้ปกครองทราบว่า พลเมืองที่ดีนั้นจะต้องช่วยกันรักษาซึ่งระบบไพร่เอาไว้ เป็นการจรรงักัดดีต่อบ้านเมือง ดังความในประกาศว่า

“ไพร่หลวงไทยลาวสมข้าเจ้าบ่าวราชการในกรุงเทพมหานครแลหัวเมืองทั้งปวง จะคบคิดปลอมสักหลังมือเหมือนไพร่หลวงลาวอาสาเมืองสุพรรณบุรี ก็คงจะมีอยู่ยังหาสิ้นเชิงไม่ เพราะฉะนั้นจึงให้หมายประกาศว่า แต่นี้สืบไปให้ข้าหลวง แลผู้สำเร็จราชการเมือง กรมการนายบ้านนายอำเภอค่านคอยทุกตำบล และราษฎรที่จงรักภักดีเห็นแก่แผ่นดิน ตรวจตราสืบสวนดู ถ้ารู้ว่าไพร่หลวงสมกำลังพวกใด ณ บ้านเมืองใดคบคิดกันปลอมสักหลังมือตามอำเภอใจ ไม่เข้ามาสัก ณ กรุงเทพมหานครและหัวเมืองที่มีกองออกไปสักดังนี้ ก็ให้นำความมาร้องฟ้องต่อข้าหลวง แลผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการนายบ้านนายอำเภอ” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 2528: 26-27)

พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดังกล่าว เป็นการสื่อสารเพื่อให้ประชาชนในสังคมช่วยกันทำนุบำรุงรักษาไว้ซึ่งระบบทางสังคมซึ่งเป็นการอบรมกล่อมเกล่าให้ประชาชนตระหนักในหน้าที่ของราษฎรที่ดี พระองค์ทรงได้ทำหน้าที่ในการสืบทอด และสร้างทัศนคติต่อผู้ได้ปกครองให้ยึดมั่นในระบบทางสังคมดังกล่าว

4.2 อบรมกล่อมเกล่าเพื่อสร้างชาตินิยม

การสร้างความรู้รักชาตินิยม (Nationalism) เป็นพื้นฐานการสร้างรัฐชาติ (Nation State) โดยความเป็นรัฐชาตินั้นก็คือการสร้างความรู้สึกว่าเป็นคนชาติเดียวกัน มีภาษา วัฒนธรรมที่เหมือนกันอันจะส่งผลต่อความมั่นคงของประเทศ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสื่อสารเพื่ออบรมกล่อมเกล่าให้ราษฎรมีความรู้รักของความเป็นชาติเดียวกัน โดยได้ทรงแสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของประเทศในฐานะที่เป็นประเทศที่มีอาณานิคม หรือมีประเทศราชภายใต้พระราชอำนาจ ซึ่งธรรมดาแล้วประเทศราชหรือประเทศที่ด้อยกว่าย่อมต้องรับเอาวัฒนธรรม หรือต้องลอกเลียนแบบแผนทางวัฒนธรรมเอาไปสู่ประเทศของตน และประเทศที่มีอิทธิพลเหนือประเทศราชก็จะแผ่อำนาจของตนผ่านการทำให้แบบแผนทางวัฒนธรรม ดังเช่นในยุคที่เขมรโบราณมีความรุ่งเรือง ก็ส่งออกแบบแผนทางการปกครอง และศิลปะไปยังภูมิภาคต่างๆ เห็นได้จากปราสาทศิลปะเขมรกระจายไปทั่วในดินแดนที่เคยอยู่ภายใต้อิทธิพลของเขมร (กูธร ภูมะธ 2554: 8 ธันวาคม) เป็นต้น

ในสมัยโบราณความแตกต่างทางชาติพันธุ์ ไม่ได้ได้รับการสนใจจากผู้ปกครองนัก ความรู้สึกว่าตนเองเป็นคนไทย หรือคนลาว ก็ไม่มีความแตกต่างมากนัก เนื่องจากระบบการทำสงครามในสมัยโบราณไม่ได้มีความมุ่งหมายเอาพื้นที่ทางภูมิศาสตร์แต่มุ่งหมายที่จะกวาดต้อนผู้คนเป็นหลัก ดังนั้นเมื่อชนะสงครามแล้วก็จะมีการกวาดต้อนผู้คนและปล่อยเมืองให้ร้างหรือแต่งตั้งผู้ปกครองคนใหม่ที่เป็นฝ่ายตนเป็นผู้ปกครองแทน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อสารเพื่อแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างทางชาติพันธุ์ เพื่อสร้างความเป็นชาตินิยมในฐานะที่ราชอาณาจักรสยามมีอิทธิพลเหนือประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียง โดยได้ทรงสื่อสารในประกาศเกี่ยวกับการเล่นลาวแคน ซึ่งเป็นการเล่นของคนลาว (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 3 2534: 269) ความว่า

“...ก็การบัดนี้เห็นแปลกไปนัก ชาวไททั้งปวงละทิ้งการเล่นสำหรับ เมืองตัวคือ ปี่พาทย์มโหรีเสภาเครื่องท่อน พรบไก่ สักรวา เพลงไก่ป่า เกี่ยวข้าว แลละครร้องเสียมด พวกกันเล่นแต่ลาวแคนไปทุกหนทุกแห่ง ทุกตำบล ทั้งผู้ชายผู้หญิง...ทรงพระราชดำริเห็นว่าไม่สู้งามไม่สู้ควร ที่การเล่นอย่างลาวจะมาเป็นพื้นเมืองไท ลาวเป็นข้าของไทย ไทไม่เคยเป็นข้าลาว จะเอาลาวมาเป็นพื้นเมืองไทไม่สมควร...”

พระราชดำรัสในประกาศข้างต้น ทรงสื่อให้เห็นว่าผู้ที่ยิ่งใหญ่กว่าย่อมไม่รับเอาวัฒนธรรมของผู้ที่ด้อยกว่ามาใช้ ทรงอบรมกล่อมเกล้าให้ราษฎรไทยมีมโนคติที่แตกต่างทางเชื้อชาตินั่นเอง นอกจากนี้พระองค์ยังทรงมีพระราชดำรัสในประกาศเกี่ยวกับการสร้างกะแปะแทนเบี่ยงใช้โดยทรงแสดงให้เห็นว่ากรุงเทพมหานครมีความยิ่งใหญ่กว่าชาติอื่นๆ ความว่า

“การทำกะแปะที่ให้ราษฎรใช้แทนเบี่ยงเป็นการของบ้านใหญ่เมืองโตทุกทิศทุกประเทศ เมืองเขมรเขาเป็นเมืองขึ้นของกรุงเทพฯ เขาก็ยังริใช้ก่อนกรุงเทพฯ ... ที่เมืองสงขลา พระยาสงขลาเขาก็หล่อแผ่นดินบุก ตีตราให้ราษฎรใช้แทนเบี่ยงมานานแล้ว ก็ในกรุงเทพฯ นั้น มีผู้ริอ่านทำกะแปะแทนเบี่ยงขึ้นได้ใช้กันแล้ว ใครจะมาเป็นใหญ่เป็นโตจะให้เลิกละเสียดก็จะเป็นอันทำบ้านเมืองกรุงเทพฯ ให้ถีนกลับไปเป็นเหมือนเมืองลาว เมืองข่าเมืองป่าเมืองคง ใช้แต่หอยเบี่ยงกันไม่อายุเขาหรือ” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 3 2534: 52)

พระราชดำรัสข้างต้นเนื้อหาคือความเป็นปรารถนาดีให้ราษฎรรู้ว่าการทำกะแปะใช้แทนเบี้ยนั้นเกิดขึ้นในบ้านเมืองใหญ่โตทุกประเทศ เช่น เขมร และเมืองสงขลา แต่ไม่ได้ทรงหมายความว่าประเทศไทยดีกว่าประเทศที่มีกะแปะใช้ดังที่พระองค์ทรงยกตัวอย่าง กลับกันทรงสื่อให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของไทยผ่านการบอกกล่าวว่าเป็นเมืองขึ้นของไทย จุดมุ่งหมายหลักของประกาศฉบับนี้เพื่อให้ประชาชนมีความมั่นใจในกะแปะที่ใช้แทนเบี้ย แต่ผลที่ตามมาโดยที่พระองค์เองอาจจะไม่ทรงตั้งพระทัยในการสื่อสารคือการสร้างมโนคติแปลกแยกทางชาติพันธุ์ และสร้างความรู้สึกลัทธิชาตินิยมในหมู่ประชาชนในฐานะที่เป็นพลเมืองของประเทศที่ยิ่งใหญ่เหนือประเทศราชทั้งปวงโดยกระตุ้นความรู้สึกผ่านวาทกรรมที่ว่า “ไม่เอาเขาหรือ”

โดยสรุปแล้วพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักในความยิ่งใหญ่ของราชอาณาจักรของพระองค์ในภูมิภาคเดียวกันในฐานะที่เป็นประเทศเจ้าอาณานิคม ทรงสื่อสารทั้งทางตรงและทางอ้อมเพื่ออบรมกล่อมเกล้าให้ประชาชนมีความรู้สึกชาตินิยมโดยสร้างมโนคติที่แตกต่างทางชาติพันธุ์ ผลของการสร้างความรู้สึกลัทธิชาตินิยมของพระองค์ได้ตกทอดไปสู่ชนรุ่นหลังโดยปรากฏให้เห็นเด่นชัดในพระราชโอรสของพระองค์คือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงทำประเทศให้มีความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ (Modern State) และสมเด็จพระมหาพรตราชานุภาพผู้เป็นบิดาประวัติศาสตร์แนวชาตินิยม เป็นต้น

4.3 อบรมกล่อมเกล้าเพื่อสืบสานพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นสถาบันที่มีอิทธิพลทางสังคมและการเมืองการปกครอง

พระพุทธศาสนามีอิทธิพลอยู่คู่กับสถาบันทางการเมืองการปกครองมาช้านาน มีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก พระมหากษัตริย์หลายพระองค์ทรงใช้พระพุทธศาสนาทั้งในฐานะที่สร้างความชอบธรรมทางการเมืองการปกครองต่อตัวพระองค์เอง และในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบสังคมให้มีความสงบเรียบร้อย พระมหากษัตริย์ที่มีความชอบธรรมทางการเมืองสูงก็คือพระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็นธรรมราชา คือปกครองแผ่นดินโดยธรรมะของพระพุทธเจ้าเพื่อสร้างความผาสุกร่มเย็นให้แก่ปวงราษฎร

พระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบทางสังคม ให้มีความสงบสุขเรียบร้อยก็คือ การส่งเสริมให้พระพุทธศาสนามีบทบาทในวิถีชีวิตและแนวความคิดของราษฎร โดยการเน้นย้ำคำสอนเกี่ยวกับเรื่องผลของกรรม และการบำเพ็ญบุญบารมีเพื่อความหลุดพ้น คำสอนในเรื่องกฎแห่งกรรมเป็นคำสอนที่ทำให้ประชาชนเกรงกลัวผลของการทำชั่วโดยไม่ต้องใช้กฎหมาย หรือกฎหมายบ้านเมืองบังคับ เป็นการควบคุมให้ประชาชนประพฤติดีทั้งในที่ลับและที่แจ้ง โดยมีกรอบคำสอนเป็นเครื่องกำกับ ส่วนการบำเพ็ญบุญบารมีเพื่อความหลุดพ้น ทำให้ประชาชนมีความเอื้ออาทรช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และพึงพอใจในสถานภาพของตน โดยไม่ต้อง

แก่งแย่ง หรือเรียกร้องอะไรจากผู้ปกครอง พระพุทธศาสนาจึงสร้างความร่วมมือและความสงบสุขต่อผู้คนในสังคม ดังนั้นการส่งเสริมให้พระพุทธศาสนามีอิทธิพลและมีความมั่นคงในสังคมจึงมีความสำคัญต่อผู้ปกครอง เพื่อประโยชน์ต่อผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองดังได้กล่าวมาแล้ว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความชอบธรรมทางการเมืองการปกครองสูงเนื่องจากพระองค์ทรงเป็นธรรมราชา ทรงมีความกระจ่างในคำสอนของพระพุทธเจ้า ทรงมีความแตกฉานรู้ในพระธรรมวินัย การที่พระองค์สร้างธรรมยุติกนิกายขึ้น ก็เพื่อปฏิรูปพระพุทธศาสนาให้มีความมั่นคงและได้รับการยอมรับมากยิ่งขึ้น เมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว พระองค์ทรงมีพระราชอำนาจในฐานะผู้นำทางราชอาณาจักร และในขณะเดียวกันก็ทรงตระหนักว่าพระองค์ทรงเป็นผู้นำทางพุทธศาสนาด้วย ดังที่เห็นได้จากการที่พระองค์ทรงไม่แต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชในรัชสมัยของพระองค์ ก็เนื่องด้วยพระองค์ทรงถือว่าพระองค์ทรงเป็นปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาในราชอาณาจักรมีความรอบรู้เป็นอย่างดี พระองค์จึงเป็น “พระราชสมภารเจ้า” ทั้งทางนิตินัยและพฤตินัย ดังนั้นด้วยพระราชอำนาจของพระองค์แล้ว พระองค์จะสามารถสืบสานสร้างพระพุทธศาสนาให้มีความมั่นคงได้กว่ารัชสมัยใดๆ จึงได้ทรงมีประกาศหลายฉบับเพื่อทำให้พระพุทธศาสนาดีขึ้น อันจะเป็นผลทำให้ประชาชนเกิดความเลื่อมใสศรัทธา และเกิดความรู้สึกอันดี และน้อมนำเอาคำสอนไปเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต ดังประกาศที่เป็นพระราชบัญญัติต่าง ๆ ดังนี้

พระราชบัญญัติพระสงฆ์สามเณร (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 2528: 108-116) ประกาศว่าด้วยทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 2528: 127-131) ประกาศพระราชบัญญัติให้ภิกษุสามเณร แลศิษย์วัดเมื่อประพฤตินาจารแล้วให้มาลูแก่โทษเสียจะยกโทษให้ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 2528: 170-172) ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องพระสงฆ์สามเณรลักเพศ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 2528: 199-200)

พระราชบัญญัติและประกาศต่างๆที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศขึ้นมีจุดมุ่งหมายคือการแก้ไขและปรับปรุงข้อบกพร่อง และสร้างกฎระเบียบให้บุคคลที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาให้ปฏิบัติตาม เพื่อรักษาให้พระศาสนามีความมั่นคงและมีความน่าเชื่อถือ ผลทางตรงแห่งการสื่อสารผ่านการออกพระราชบัญญัติและประกาศต่างๆของพระองค์นั้นก็คือมีข้อกำหนดชัดเจนเป็นแนวทางปฏิบัติต่อผู้ที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ส่วนผลทางอ้อมนั้นก็คือเป็นการอบรมกล่อมเกล่าให้ประชาชนเห็นถึงความสำคัญในการช่วยกันรักษาพระพุทธศาสนาเอาไว้โดยช่วยกันเป็นหูเป็นตาสอดส่องดูแลพระพุทธศาสนา อันเป็นการสร้างมโนคติร่วมกันในการธำรงรักษาพระพุทธศาสนา ในฐานะที่เป็นส่วนสำคัญ

ในวิถีชีวิต และเป็นที่น่าอนว่าย่อมมีผลทางอ้อมต่อระบบการเมืองการปกครอง ทั้งในฐานะที่สร้างความชอบธรรมให้แก่ตัวพระองค์เอง และการเน้นย้ำคำสอนของพระพุทธศาสนาเพื่อสร้างเสถียรภาพทางการเมืองการปกครองไปพร้อมกัน

4.4 อบรมกล่อมเกล้าเพื่อสืบทอดแนวคิดของผู้ปกครองแบบผู้มีบุญ

ผู้ปกครองในสังคมการเมืองไทยนอกจากจะมีคติความเชื่อว่าเป็นอวตารของเทพเจ้าแล้ว ยังถือคติผู้มีบุญลงมาเกิดตามคติพระพุทธศาสนา เป็นคติความเชื่อที่ปรากฏให้เห็นในไตรภูมิพระร่วง ซึ่งนิพนธ์โดยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (พญาลิไทย) ที่สั่งสอนให้ประชาชนเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม และผลแห่งการกระทำ (พัด ลวางกูร 2551: 30-40) คติความเชื่อเช่นนี้เองทำให้เกิดกรอบแนวคิดในชนชั้นปกครองว่า ผู้ปกครองเกิดมาปกครองได้ก็เนื่องจากสะสมบุญบารมีไว้มากแต่ชาติปางก่อน การที่บุคคลเกิดเป็นไพร่ หรือทาส ก็เป็นเพราะผลของการกระทำในชาติปางก่อนเช่นกัน ความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรมนี้มีอิทธิพลต่อมโนทัศน์การได้มาซึ่งอำนาจปกครองเป็นอย่างมาก ส่งผลให้ประชาชนผู้อยู่ใต้การปกครองไม่มีการขวนขวาย หรืออยากได้มีอำนาจในการปกครอง เนื่องจากเป็นเรื่องของผู้มีบุญ และกรรมได้กำหนดสถานะ และชะตาเอาไว้แล้ว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อสารเพื่อสืบทอดกรอบแนวคิดเรื่องผู้มีบุญดังกล่าว โดยสื่อให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้ที่สั่งสมบุญบารมีไว้มาก และผู้มีบุญนี้เองจะได้รับการปกป้องรักษาจากเทวดา ดังนั้นพระองค์จึงให้ความสำคัญกับเทวดาเป็นอย่างมาก ดังที่มีพระราชดำริให้บูชาเทวดา โดยที่พระองค์ได้ทรงสร้างพระสยามเทวาธิราชขึ้นและการที่ได้เป็นพระมหากษัตริย์ก็เนื่องจากเทวดาช่วยอุดหนุนกำชู คอยแผ้วถางอุปสรรคเพื่อให้ได้ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ ดังที่มีพระราชหัตถเลขาถึง กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส ความตอนหนึ่งว่า

“...แต่ยังขอบใจพระสยามเทวาธิราช เทวดาใหญ่รักษาแผ่นดินไทย แลพระเถื่อเมืองทรงเมืองพระกาฬไชยศรีบรรดาที่มีชื่ออยู่ในคำประกาศน้ำพิพัฒน์สัตยานั้น ดูเหมือนยังเข้าด้วยในหลวงอยู่หาเข้าด้วยใครไม่ ในหลวงถึงมีตระกูลบิดามารดาเป็นผู้สูงศักดิ์มาแต่ก่อนก็สิ้นวาสนาเหมือนจมนินจมนตาย แต่บ่าวไพร่ของตัวก็ไม่ได้หมายความว่าจะได้เป็นโตเป็นใหญ่ก็ชรอยเทวดาจะช่วยคลุจผู้หลักผู้ใหญ่ให้ไปขุดคุ้ยเอามาตั้งเป็นพระเจ้าแผ่นดิน” (พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2521:124-203)

พระราชดำริข้างต้น ทรงสื่อให้เห็นว่าบุคคลที่จะเป็นพระมหากษัตริย์ได้นั้นก็เนื่องจากเป็นผู้มีบุญญาบารมี จึงมีเทวดาอารักษ์คอยปกป้องรักษาถึงแม้จะมีโชคชะตาวาสนาไม่ดีตามวิบากกรรมอย่างไรก็ตาม แต่เพราะเป็นผู้มีบุญ เทวดาก็จะช่วยโอบอุ้ม ช่วยเหลือให้ประสบ

กับวาสนาอันสูงส่งในภายหลัง การสร้างพระสยามเทวาธิราชโดยที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญว่าเป็น “เทวดาใหญ่รักษาแผ่นดิน” และสมควรแก่การกราบไหว้บูชา เป็นการอบรมกล่อมเกลาราชฎาให้มีความเชื่อเรื่องเทวดาผู้รักษาบ้านเมือง และส่งเสริมผู้มีบุญ และเป็นการเชื่อมโยงสัมพันธ์ภาพระหว่าง “เทวดา” กับ “ผู้มีบุญ” ว่าเป็นสิ่งคู่กัน และคอยเกื้อหนุนกันนั่นเอง พระองค์ยังทรงสื่อสารให้เห็นการช่วยเหลือของเทวดาต่อผู้มีบุญในพระราชหัตถเลขาอีกฉบับหนึ่ง ความว่า

“...ก็เป็นเหตุอะไรเล่าเมื่อยามจะถึงคราวแผ่นดินปัจจุบันนี้จะ ได้ตั้งก็พะเอิญให้พวกที่คิดขวางฆ่าฟันกันเอง และคิดอะไรไปก็ไม่สำเร็จ ผู้ที่จะคิดก็หลีกเลี่ยงไปเองๆ จนไม่มีคนคิดนี้จะว่าเป้นด้วยอะไรเล่า ก็มีต้องว่าเทวดามาช่วยแผ้วถางทางให้เถา ถ้าต้องว่าดังนี้ก็เพราะเหตุอะไรที่เป็นอันขาดแก่ราชบัญญัติก็มักบันดาลให้รู้เนืองๆ...” (พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2521:124-204)

พระราชหัตถเลขาข้างต้นสื่อให้เห็นว่า การได้เป็นพระมหากษัตริย์ของพระองค์นั้นเป็นเพราะชะตาลิขิต เป็นการเกื้อหนุนของเทวดา เป็นการอบรมกล่อมเกลาทงการเมืองต่อราชฎาให้มีทัศนคติเกี่ยวกับผู้ปกครองว่า การเป็นผู้ปกครองก็เนื่องด้วยโชคชะตา และบารมีเป็นตัวกำหนด การกล่อมเกลาดังกล่าวมีอิทธิพลต่อมโนทัศน์ในเรื่องของการได้อำนาจปกครองของชนชั้นปกครองเป็นอย่างมาก กล่าวคือ ทำให้ราชฎายอมรับอำนาจของผู้ปกครองโดยดี และไม่คิดที่จะแย่งอำนาจจากผู้ปกครอง เนื่องจากมีกรอบบุญบารมีเป็นมโนทัศน์ที่คอยปิดกั้นอยู่ หากมีผู้ใดคิดจะแย่งอำนาจปกครองจากกษัตริย์แล้ว ผู้นั้นจะต้องเป็นผู้มีบุญที่เทียบกับพระมหากษัตริย์ด้วย

กรณีการตั้งตัวขึ้นแย่งอำนาจบารมีกับผู้ปกครอง หรือพยายามต่อสู้เพื่อการได้มาซึ่งอำนาจการปกครองโดยอาศัยคติ “ผู้มีบุญ” มีปรากฏหลายครั้งในประวัติศาสตร์การเมืองไทย เช่น การตั้งตัวของกลุ่ม “เจ้าพระฝาง” ซึ่งเคยบวชเป็นพระในรัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ภายหลังที่กรุงศรีอยุธยาเสียให้แก่พม่าใน พ.ศ. 2310 พระฝางซึ่งได้รับความนิยมนับอย่างมาจากราชฎาภาคเหนือ เนื่องจากเชื่อว่าเป็นผู้มีบุญ เป็นผู้วิเศษ ได้ตั้งกลุ่มของตนขึ้นเพื่อที่จะรวบรวมอำนาจ ภายหลังที่กรุงศรีอยุธยาเสื่อมอำนาจลง (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ 2478) หรือในสมัยรัตนโกสินทร์ก็มีกบฏต่างๆ ที่แสดงให้เห็นถึงการใช้คติ “ผู้มีบุญ” ในการรวบรวมผู้คนเพื่อล้มล้างอำนาจรัฐ เช่น กบฏบุญกวาง พ.ศ. 2241 กบฏผู้มีบุญอีสาน พ.ศ. 2444 กบฏผู้มีบุญภาคใต้ พ.ศ. 2452-พ.ศ. 2454 กบฏเจ้าผู้มีบุญหนองหมากแก้ว พ.ศ. 2467 (ภูมิวัฒน์ นุกิจ 2555) เป็นต้น

โดยสรุปแล้วพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อสารเพื่ออบรมกล่อมเกลาให้ราชฎาของพระองค์เชื่อในเรื่องเทวดา ซึ่งมีความสัมพันธ์กับผู้มีบุญ ซึ่งก็คือผู้ปกครอง

สอดคล้องกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนาในเรื่องผลของกรรม คือบุคคลที่ทำความดีและสั่งสมบุญบารมีมาก ผลของกรรมก็จะนำไปสู่สถานะที่ดี ในทำนองเดียวกันผู้ที่สะสมบุญมาน้อย ผลของกรรมก็จะนำไปให้เกิดในสถานะที่ต่ำกว่า ความเชื่อที่ว่า “คนดีตกน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้” เป็นความเชื่อที่สะท้อนให้เห็นว่าผู้มีบุญจะได้รับการปกป้องรักษาจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สอดคล้องกับสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสื่อสาร คือ ผู้ปกครองย่อมได้รับการปกป้องรักษาจากเทวดา การให้ความสำคัญกับเทวดาจึงเป็นการตอกย้ำ โนคติเกี่ยวกับสถานะผู้ปกครองแบบผู้มีบุญ ซึ่งเป็นการอบรมกล่อมเกล้าทางการเมืองเพื่อสร้างความมั่นคงของผู้ปกครองนั่นเอง

4.5 อบรมกล่อมเกล้าให้ราษฎรเป็นผู้มีเหตุผล

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นนักปราชญ์ ทรงยึดหลักเหตุผลเป็นสำคัญ สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงการยึดหลักเหตุผลของพระองค์คือการสร้างธรรมยุติกนิกาย ซึ่งเป็นการปฏิรูประบบความเชื่อในเรื่องของศาสนา โดยการตีความคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าให้มีความเป็นวิทยาศาสตร์ สามารถพิสูจน์ได้และเห็นผลได้จริง ดังตัวอย่างแนวคำสอนในเรื่องนรกสวรรค์ในพระพุทธศาสนา ที่พระองค์ทรงให้ความหมายของนรกและสวรรค์ว่าเป็นสิ่งที่สามารถรับรู้ได้ และมีอยู่จริง โดยไม่ต้องรอชีวิตหลังความตาย โดยให้ความหมายของนรก และสวรรค์ในมิติของความรู้สึกทางจิตใจ ตรงกับคำสอนที่ว่า “สวรรค์อยู่ในอก นรกอยู่ในใจ” เมื่อบุคคลทำดี ก็จะได้รับความรู้สึกปิติ ยินดี มีความสุข ในขณะที่บุคคลที่ทำชั่วก็จะได้รับความรู้สึกไม่สบายใจ มีความทุกข์ คำสอนดังกล่าวเป็นการปฏิรูประบบความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่เชื่อถือตามๆกันมา โดยขาดการไตร่ตรอง ทำให้มีการตีความคำสอนของพระพุทธเจ้าผิดเพี้ยนไปดังความที่ปรากฏในประกาศฉบับหนึ่งของพระองค์ที่สะท้อนให้เห็นการเชื่อพระพุทธศาสนาอย่างมมายว่า

“..ผู้ปกครองแผ่นดินที่เป็นธรรม แลท่านเป็นคนฉลาดทั้งปวงไม่เห็นว่าเป็นความดีความชอบด้วยเลยแต่สักศาสนาหนึ่ง ก็การเผาตัวบูชาพระก็ดี เชือดเนื้อ รong โลहितใส่ตะเกียงตามบูชาพระก็ดี ตัดศรีษะบูชาพระก็ดี เห็นว่าไม่ใช่ทางของคนฉลาด เป็นหนทางของคนที่เสียดจริต ไม่ควรที่คนทั้งปวงจะเห็นว่าเป็นการบุญการกุศลในพระพุทธศาสนา นักปราชญ์ได้ค้นหาในพระคัมภีร์ ที่ควรเชื่อได้ว่าเป็นพระบาลี พุทธภาษิต หรือสาวกภาษิตในศาสนาที่ไม่พบเห็นเลยแต่สักแห่งหนึ่งว่าการทำอย่างนั้นเป็นบุญกุศล ถึงจะมีในหนังสือแปล ร้อยที่พระสงฆ์ชุ่มช้ำเทศนา ลวงสัปบุรุษที่โง่ๆ ตื้นๆ ให้นับถืออยู่บ้างก็ดี เมื่อพิเคราะห์ดูจริงๆก็เห็นว่าไม่ใช่สำนวนในพระศาสนา ชะรอยจะเป็นสำนวนของคนโง่ๆ ตื้นๆ ใกล้เคียงเสียดจริตแน่แล้ว อย่าให้ใครเชื่อฟังเอาเป็น

ตัวอย่างเลขเป็นอันขาด” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 2528: 90-91)

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อแนวคำสอนที่ยึดหลักตรรกะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือการที่พระองค์ทรงมีพระปรีชาในภาษาบาลี ทำให้ทรงมีความแตกฉานในพระไตรปิฎก ดังนั้นการตีความคำสอนของพระองค์ที่มีความเป็นตรรกะนิยม มีความเป็นวิทยาศาสตร์โดยอ้างอิงและตีความคำสอนของพระพุทธเจ้าจากข้อมูลปฐมภูมิโดยตรง โดยได้ปฏิเสธความเชื่อที่ถือตามกันมาโดยสิ้นเชิงทำให้ธรรมยุติกนิกายของพระองค์มีความโดดเด่นและแปลกใหม่จากพระพุทธศาสนาในสมัยนั้น (พลาคิษฐ์ สิทธิชัยกิจ 2550: 34 โอภาส เสวีกุล 2521: 224) ดังนั้นการสร้างธรรมยุติกนิกายจึงเป็นตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นพระราชดำริที่จะทรงสอนให้ราษฎรของพระองค์เชื่อโดยยึดหลักเหตุผลได้เป็นอย่างดี

ในมิติของการเมืองการปกครอง การอบรมกล่อมเกล่าให้ประชาชนเป็นผู้ที่ยึดหลักเหตุผล เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ส่งเสริมให้ระบบการเมืองมีความเสถียรภาพ กล่าวคือ เป็นการป้องกันมิให้ประชาชนหลงเชื่อกับข่าวลือ หรือข่าวที่สร้างขึ้น โดยมีจุดมุ่งหมายที่ไม่ดีต่อผู้ปกครองเอง อาทิเช่น ข่าวการชักชวนให้เชื่อในเรื่องผู้มีบุญคนใหม่เพื่อล้มล้างผู้ปกครองคนเดิม ข่าวการสร้างลัทธิความเชื่อใหม่ๆ ที่ขัดต่อความเรียบร้อยของบ้านเมือง ข่าวปรากฏการณ์ธรรมชาติที่สามารถโยงเป็นประเด็นทางการเมืองได้ ดังเช่นปรากฏการณ์ดาวหางที่มีความเชื่อว่า หากปรากฏขึ้นจะทำให้เกิดเหตุร้ายต่อบ้านเมือง หรือพระมหากษัตริย์อาจเสด็จสวรรคต ซึ่งหากราษฎรเชื่อตามความเชื่อดังกล่าวจะทำให้เกิดปัญหาต่อเสถียรภาพของบ้านเมืองและตัวพระมหากษัตริย์เอง กล่าวคือ อาจมีความระส่ำระสายในบ้านเมือง หรืออาจมีการชักชวนส่องซุ่มล้มล้างกษัตริย์โดยอ้างว่าผู้ปกครองหมดบุญก็เป็นได้ ดังความในประกาศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับปรากฏการณ์ดาวหางตอนหนึ่งว่า

“...แต่ฝ่ายราษฎรไทยจีนเป็นอันมากทั้งปวงนี้เป็นคนถือผีถือสาถึงมดถึงหมอดู คนกลัวอะไรมากอยากอะไรมาก คนทรงผีแลหมอดูก็พอใจเอาสิ่งนั้นมาว่าขูแยะให้คนตื่นไปต่างๆ เมื่อเห็นดาวหางครั้งก่อนมีมาก็พอใจเล่าลือกันว่าเจ้าจะตายนายจะล้ม ผู้มีบุญจะมาบ้านเมืองจะเป็นจลาจล ผู้คนจะเกิดรบพุ่งกันพอใจว่าดังนี้ จนตื่นกันไปเปล่าๆ เป็นนักเป็นหนาเหมือนอย่างครั้งปีมะเมียสัมฤทธิ์ศกนั้น เหตุเช่นนั้นก็ไม่ได้เป็นได้มีเลยเราเคยจับปดคนทรงผีแลหมอดูได้แล้วไม่ใช่หรือ...เพราะฉะนั้นขอให้ข้าราชการแลราษฎรทั้งปวงรักษาตัวรักษาใจรักษาเขี้ยวรักษาเรือน แลทรัพย์สินสมบัติอยู่โดยปกติอย่าเชื่อมดล่อหมอดูคนทรงผีว่าอย่างนี้ อย่างนั้น...” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 2528: 206-208)

จากพระราชดำรัสในประกาศข้างต้นนอกจากจะสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อในเรื่องปรากฏการณ์ธรรมชาติโดยปราศจากตรรกะรับรองแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของหมอดู ผู้คนที่นับถือสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งอาจก่อให้เกิดผลเสียต่อเสถียรภาพทางการเมือง ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงอบรมกล่อมเกล้าให้ราษฎรยึดหลักเหตุผลในการพิจารณาปรากฏการณ์ดังกล่าว และมีให้เชื่อหมอดูแต่ให้ใช้สติปัญญาและหลักเหตุผลในการเชื่อถือ เรื่องราวในปรากฏการณ์ดังกล่าว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักว่าความเชื่อของราษฎร ที่ขาดตรรกะ หรือขาดหลักเหตุผล จะส่งผลเสียต่อเสถียรภาพทางการเมือง อีกทั้งยังเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศ พระองค์จึงได้อบรมสั่งสอนให้ราษฎรของพระองค์ยึดหลักเหตุผลในการพิจารณาเรื่องราวต่างๆ โดยการสื่อสารผ่านประกาศ ดังที่ทรงมีประกาศให้ราษฎรไตร่ตรองก่อนที่จะเชื่อข่าวลือความว่า

...ลือกันว่าอังกฤษกับญวนกลมเกลียวเป็นอันเดียวกันนั้น ญวนเป็นพ่ออังกฤษเมื่อไร ทำบุญคุณกับฝรั่งอังกฤษเมื่อไร อย่าลือดังนั้นไม่ถูกเลย เหมือนเมื่อครั้งราชทูตไปเมืองอังกฤษ พระสงฆ์ สามเณรคนเถรๆ วัด ๆ และคนป่าๆ ลือกันว่าอังกฤษเอาทูตไทยไปขังให้ตายเสียบ้าง ว่าเอาไปขายให้ญวนบ้าง การนั้นจริงดังลือหรือ ถ้าจริงทำไมทูตจึงได้กลับมาโดยสุขสวัสดิ์เล่า เพราะฉะนั้นการเช่นนั้นอย่าลือกันผิดๆ ไป อย่าลือว่าเขาว่ากันมาก (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 2528: 58)

ประกาศข้างต้นสะท้อนให้เห็นจุดมุ่งหมายของการสื่อสารของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงมีพระราชประสงค์ในการเตือนสติราษฎรให้ยึดหลักเหตุผลในการเชื่อถือ นอกจากจะเพื่อสยบข่าวลืออันมีผลต่อเสถียรภาพของราชอาณาจักรแล้ว ประกาศดังกล่าว ยังเป็นการอบรมสั่งสอนให้ราษฎรใช้หลักเหตุผลในการตกลงเชื่อในเรื่องอื่นๆ อีกด้วย ดังประโยคที่ว่า “อย่าลือว่าเขาว่ากันมา”

การสื่อสารเพื่อให้ประชาชนยึดถือหลักเหตุผลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังปรากฏให้เห็นอีกในประกาศของพระองค์ที่มีไปถึงราษฎร โดยเนื้อความในประกาศฉบับหนึ่งทรงให้บรรดาอธิบายเพื่อสร้างความกระจ่างในข่าวลือ ดังความในประกาศว่า

“...ในเร็ว ๆ นี้ มีหนังสือคนหลอกต่อกัน อ้างว่าเป็นหนังสือพุทธทำนายแล หนังสือผู้มีบุญเป็นเจ้าชีวิตแล้วตายและไปต่างๆ แลมีผู้ตื่นกันอ่าน แลลอกไว้ แลเล่าลือกันไปเป็นอันมาก หนังสือนี้ความทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ทรงพระราชดำริเห็นว่าเป็นสำนวนเขมร ชะรอยจะเป็นหนังสือ

พวกอ้ายเขมรขบถแขวงเมืองเสียมราฐ...ก็หนังสือเช่นนี้มีมาแต่หลังเท่าไร ก็ครั้งเล่าจระลึกลุ ก็กรอย่างไรที่ทำนายทายทักไว้ในหนังสือนั้น การเป็น อย่างนั้นจริงหรือเปล่าไปหมดเห็นเป็นประจักษ์อยู่ จืดเสียบ้างเถิดอย่าตื่นกัน เชื้อถือลือเล่าไปนกละ คำอย่างนี้เป็นคำคนโง่งบ้างเบาๆ นึกอะไรได้ก็ว่าไป อย่างนั้น นิ่งอยู่ไม่ได้” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 3 2534: 196-199)

ประกาศข้างต้นดังกล่าว ดูเหมือนว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ ค่าของข่าวลือว่าเป็นเพียง “คำคน โง่งบ้าง เบา ๆ” และทรงอบรมให้ราษฎรให้ “จืดเสียบ้าง” คืออย่า ให้ความสำคัญกับข่าวลือมากนัก แต่หากพิจารณาถึงผลกระทบของข่าวลือดังกล่าวแล้ว มีผลกระทบ ต่อความมั่นคงของพระองค์ เนื่องจากเป็นข่าวลือของ “ผู้มีบุญ” ตามพุทธทำนาย อันถือว่าเป็นการ “แข่งบุญ” กับพระองค์ ดังที่พระองค์ทรงมีพระราชปรารภเกี่ยวกับผู้มีบุญกับความมั่นคง ความว่า

“...คือการที่แต่ก่อนบางทีเคยเป็นแต่ว่าห่างๆ คือเจ้าเมืองกรมการบางเมือง ที่ไกลๆ คิดเอาใจออกห่างไปสวามิภักดิ์แก่ไทต่างด้าวท้าวต่างแดน หรือตื่น นับถือผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งอ้างอวดผู้มีบุญมีฤทธิ์เดชหรือวิชาความรู้ทำให้ราษฎร ตื่นเล่าลือกัน แล้วมั่วสุมประชุมเข้านับถือจนจะเป็นขบถเจ้าก็ดี หรือเมืองใด เอาข่าวร้ายในกรุงเทพฯ ไปกล่าว แล้วก็เชิดชูชื่อเสียงเจ้านายอื่นนายใด นอกจากพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ที่ครองแผ่นดินอยู่แล้ว ก็เตรียมการหันเห จะเอาใจออกห่างจากพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ที่ครองแผ่นดินอยู่นั้นก็ดี การที่เป็น ดังว่ามานี้ ควรเห็นว่าหัวเมืองนั้นเป็นขบถ” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 3 2534: 134-138)

ดังนั้นหากพระองค์ไม่ทรงสยบข่าวลือ และปล่อยให้ข่าวลือกระจายไปในวงกว้าง และราษฎรของพระองค์เชื่อถือมากขึ้น ก็จะทำให้เกิดผลเสียต่อเสถียรภาพทางการเมืองของพระองค์ อย่างแน่นอน ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นการให้ค่าของข่าวลือว่าเป็นคำพูดของคนบ้า คนโง่งและการ ยกย่องขึ้นอธิบาย จึงเป็นการธำรงรักษาไว้ซึ่งความมั่นคงของพระองค์ผ่านการอบรมกล่อมเกล าประชาชนนั่นเอง

ถึงแม้ว่าจะมีประกาศบางฉบับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ไม่ได้ แสดงว่าพระองค์ต้องการสื่อสารเพื่อจุดมุ่งหมายการเมืองโดยตรง แต่อย่างน้อยที่สุดประกาศ ของพระองค์ก็ปลูกฝังแนวความคิดเรื่องตราบกนิมไปยังประชาชน ซึ่งการอบรมกล่อมเกล า ดังกล่าวย่อมซึมซับในระบบความคิดของราษฎรอันบังเกิดผลดีทั้งต่อด้านการเมืองการปกครอง และ วิธีการดำเนินชีวิตของราษฎร

ภุช ภูมธน (2554, 8 ธันวาคม) กลุ่มตัวอย่างเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นที่จะสื่อสารกับผู้ใต้ปกครองโดยมีจุดมุ่งหมายที่เฉพาะเจาะจงที่แน่นอน เช่น เพื่อเป็นการอบรมกล่อมเกลายให้ยึดถือและปฏิบัติตาม เพื่อเป็นการห้ามปราม เพื่อสร้างทัศนคติอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่ว่าจะมีจุดมุ่งหมายย่อยเช่นไร แต่แท้ที่จริงแล้วการสื่อสารทั้งหมดทั้งสิ้นเป็นการส่งเสริมความเข้มแข็งของสถานะของพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์ และความมั่นคงของพระราชอาณาจักรนั่นเอง

5. การสื่อสารเพื่อธรรมาภิบาล

ธรรมาภิบาล หรือ ธรรมรัฐ (Good Governance) หมายถึง การบริหารจัดการโดยใช้หลักความถูกต้องและมีความเป็นธรรม ซึ่งแนวคิดเรื่องธรรมาภิบาลนั้นมีความชัดเจนในสมัยปัจจุบันที่การปกครองแบบประชาธิปไตยเฟื่องฟู โดยมีนักวิชาการหลายท่านที่ให้ความหมายของธรรมาภิบาลโดยมีจุดประสงค์เพื่อสร้างเป็นกรอบวัดระดับคุณภาพของการบริหารจัดการภาครัฐ โดยมีหลักการสำคัญๆ ใน 6 ประเด็นคือ หลักนิติรัฐ หลักคุณธรรม หลักความโปร่งใส หลักการมีส่วนร่วม หลักความรับผิดชอบ และ หลักความคุ้มค่า

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แนวคิดธรรมาภิบาลยังไม่ได้มีการเสนอเป็นรูปธรรมที่มีความเด่นชัดมากนัก กล่าวคือ มีเพียงแนวคิดเกี่ยวกับการปกครองที่ดีในกรอบวัฒนธรรมทางการเมืองและสังคมไทย โดยที่พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชภารกิจหลักสำคัญ คือ การปกครองโดยใช้หลักธรรมของพุทธศาสนาเพื่อการสร้าง ความชอบธรรมในการใช้พระราชอำนาจของพระองค์ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ไพร่ฟ้าอาณาประชาราษฎร์ ในฐานะผู้ใต้ปกครองได้รับความเป็นธรรมจากการใช้พระราชอำนาจของพระองค์ (ณรงค์ พ่วงพิศ และวิวัฒน์ เอี่ยมไพรวิน 2550: 206) แนวคิดธรรมาภิบาลในสมัยการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพื้นฐานอยู่บนหลักจารีต และหลักธรรมอันดีงามที่ผู้ปกครองปฏิบัติแล้วสามารถสร้างความสงบสุข และการยอมรับจากทุกภาคส่วนในสังคมการเมือง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระปรีชาในการบริหารและการปกครองราชอาณาจักรของพระองค์ โดยทรงสร้างความสมดุลทางอำนาจโดยมีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อสร้างความเจริญและสร้างความผาสุกต่อพสกนิกรของพระองค์ ซึ่งแนวทางการปกครองและการบริหารของพระองค์นั้น สามารถนำเอากรอบแนวคิดเรื่องธรรมาภิบาลในปัจจุบันมาเป็นแนววิเคราะห์ได้ ซึ่งพระองค์ได้ทรงสื่อสารความเป็นธรรมาภิบาลใน 5 ประเด็น คือ หลักความโปร่งใส หลักความยุติธรรม หลักคุณธรรม หลักนิติรัฐ และ หลักการมีส่วนร่วม

5.1 หลักความโปร่งใส

หลักความโปร่งใส (Transparency) คือการมีความชัดเจนในการดำเนินการ เปิดโอกาสให้มีการเข้าถึงข้อมูล อยู่บนพื้นฐานของการไหลเวียนอย่างเสรีของข้อมูลข่าวสาร บุคคลที่มีความสนใจเกี่ยวข้องจะต้องสามารถเข้าถึงสถาบัน กระบวนการ และข้อมูลข่าวสารได้โดยตรง (สำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี 2554)

ถึงแม้ว่าโดยระบบการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อำนาจสิทธิขาดจะอยู่ที่พระองค์โดยมีจารีตประเพณีเป็นตัวกำหนดกั้นมิให้มีการก้าวล้ำก้าเกิน เข้าถึงการบริหารจัดการของพระมหากษัตริย์ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงตระหนักถึงหลักความโปร่งใสเพื่อมิให้เกิดข้อครหาต่อตัวพระองค์เอง โดยพระองค์ทรงเปิดโอกาสให้มีการตรวจสอบทรัพย์สินในท้องพระคลังเพื่อแสดงความโปร่งใสในการใช้จ่ายเงิน โดยทรงชี้แจงการใช้จ่ายใช้สอยเงินส่วนพระองค์ และการใช้จ่ายเงินท้องพระคลัง ดังมีประกาศความว่า

“...อนึ่งบันดาลให้ข้าพเจ้ามีทรัพย์สินสมบัติบริบูรณ์พอเลี้ยงบุตรภรรยาทำบุญ ทำทาน ได้มาก...ถ้าจะมีผู้โปรดให้ตามใจข้าพเจ้าไม่ข่มเหงข้าพเจ้าก็อยาก แต่จะแจกญาติพี่น้องบุตรหลานเหลนที่นับโดยวงศ์ใกล้เคียงบิดามารดาแล ตัวข้าพเจ้า แลบ่าวไพร่เดิมของบิดามารดาแลตัวข้าพเจ้าบ้าง แลท่านทั้งหลายที่มีอุปการะ แลบุตรหลานของท่านพวกนั้น บุตรภรรยาของข้าพเจ้า ที่ควรนับถือบ้าง ถ้าได้ดังนี้ข้าพเจ้ามีความยินดี...พระราชทรัพย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งอยู่ในที่ใดก็ดี ในพระคลังก็ดี ข้าพเจ้าไม่รับประทานเลย...ถ้าท่านผู้ใดสงสัยว่าข้าพเจ้ายกออกไปข้างไหน คือ พระสงฆ์ก็ดี เจ้านายขุนนางก็ดี ก็ให้เชิญมาตรวจเอาเถิดของยังเต็มอยู่หมด ข้าพเจ้าไม่ได้ยกยกเอามาใช้สอย” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 3 2534: 90-93)

ประกาศข้างต้นทรงสื่อสารเพื่อแสดงความโปร่งใสในการใช้ทรัพย์สินทั้งส่วนพระองค์และทรัพย์สินในท้องพระคลัง ถือเป็นมิติใหม่ที่พระมหากษัตริย์ในระบอบราชาธิปไตย ทรงมีพระราชอุตสาหะในการบอกกล่าวข้อมูลและเชิญชวนให้ผู้ที่ปกครองมาตรวจสอบการใช้จ่ายของพระองค์ ซึ่งจริงๆแล้วพระมหากษัตริย์ทรงไม่มีความจำเป็นใดๆที่จะมาบอกกล่าวกับผู้ปกครองในการใช้เงินของพระองค์ เพราะตามความเชื่อและธรรมเนียมแล้วถือว่าพระราชอาณาจักรเป็นของพระองค์ ทรงเป็น “พระเจ้าแผ่นดิน” ทรงมีสิทธิทุกประการในทรัพย์สิน ที่อยู่บนราชอาณาจักรของพระองค์ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงสร้างมิติใหม่ในการ

สื่อสารบอกแก่ผู้ใต้ปกครองโดยตรงยอมรับในการตรวจสอบถือว่าพระองค์ทรงสื่อสารให้เห็นถึงความโปร่งใสตามหลักธรรมาภิบาล

มากไปกว่าการเปิดโอกาสเพื่อการตรวจสอบแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงสื่อสารเพื่อแสดงถึงความโปร่งใสในระบบราชการ โดยทรงตระหนักว่าระบบการ “เดินเหิน” หรือปัจจุบันคือการ “วิ่งเต้น” เป็นปัญหาใหญ่ในระบบข้าราชการไทยมาช้านาน ซึ่งพระองค์ทรงตระหนักในปัญหานี้มาตั้งแต่ทรงขึ้นครองราชย์ ดังที่มีพระราชดำริว่า “เพราะเคยทรงเห็นมาแล้วแต่ครั้งแผ่นดินก่อนๆ” แสดงว่าปัญหาการวิ่งเต้นเพื่อได้ตำแหน่งทางราชการมีมาช้านาน อย่างน้อยก็แต่ครั้ง “แผ่นดินก่อนๆ” ซึ่งปัญหาดังกล่าวนี้มีผลกระทบต่อธรรมรัฐโดยตรง กล่าวคือผู้ที่วิ่งเต้นต้องใช้ต้นทุนในการวิ่งเต้น และมักถอนทุนคืนจากรายการ ทำให้รายการได้รับความเดือดร้อนเพราะโคจรวนเวียนจากราชการ การโคจรวนเวียนก่อให้เกิดปัญหาการโกงกิน ซึ่งเป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับ “ความโปร่งใส” ดังที่ทรงมีพระราชดำรัสตอนหนึ่งว่า

“...เพราะใครตะกุกตะกายขึ้นก็คงเดินเหินเสียสินบน 40 ชั่ง 50 ชั่งขึ้นไป เงินสินบนนั้นเอามาจากไหน ก็มีของตัวที่จะลงทุนของตัวมาเสียสินบน ถ้าไม่มีก็คงจะกู้ยืมเขามาเสียสินบน ต้องเสียดอกเบี้ยไปพลางต้นทุน แลดอกเบี้ยนั้นจะเอาที่ไหน ก็คงจะไปรีดเอาที่ไพร่บ้านพลเมืองแลลูกค้ำวานิช ...ทำให้รายการได้รับความเดือดร้อนยิ่งไปกว่าปกติแน่ ... ผู้ได้รับสินบนเดินเหินช่วยแก้ไขให้คนเช่นนั้น ได้ไปเป็นผู้สำเร็จราชการหัวเมือง จะได้บาปกรรมมากนัก เหมือนกับเอาเท้าไปปล่อยในบ้านในเมืองที่อยู่ของมนุษย์ขอเสียเถิดอย่าเอาเลย” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 3 2534: 140)

นอกจากนี้พระองค์ยังทรงมีพระราชดำรัสข้ายำในประกาศอีกฉบับหนึ่ง ความว่า

“...ผู้ใดที่เห็นแก่สินบนรับสินบน ช่วยเดินเหินว่ากล่าวเพ็ดทูลและไล่ให้ผู้นั้นๆ ได้เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองนั้น ถ้าได้เงินสินบนด้วยเหตุนี้ ก็ถือว่าผู้นั้นหากธรรมาแก่มนุษย์มิได้ ชื่อว่าคิดเอาเลือดเอาเนื้อราษฎรคนยากคนไร้ที่อยู่บ้านห่างเมืองไกลมาขายให้อ้ายยักษ์อ้ายผีเป็นผีโพงผีห้า ผู้ที่หากินอย่างนี้จะได้บาปมากหนักหนาทีเดียว ที่ว่าดังนี้ผู้ที่ซื่อๆ อยู่ในสัตย์ในธรรมคงเห็นจริงด้วยหมด...ถ้ามีผู้กราบทูลแนะนำขอร้องให้ผู้ใด มักทรงรังเกียจนัก ที่จะตั้งไปกลัวจะเป็นบาปกรรม กลัวจะเป็นเหมือนเอาผีห้าผีโพงไปปล่อยให้กินราษฎร เพราะเคยทรงเห็นมาแล้วแต่ครั้งแผ่นดินก่อน” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 3 2534: 146)

พระราชดำรัสข้างต้นทรงเปรียบผู้ที่วิ่งเต้นเพื่อได้ตำแหน่งทางราชการว่าเป็น “ผีห้าผีโหลง” เมื่อได้ตำแหน่งแล้วก็จะไปกินเลือดกินเนื้อราษฎร ซึ่งพระองค์ทรงรังเกียจนัก ดังนั้นพระองค์จึงทรงสื่อสารเพื่อให้บรรดาข้าราชการที่วิ่งเต้นเพื่อตำแหน่งได้รู้ถึงพระราชดำริเกี่ยวกับกรณีดังกล่าวเพื่อป้องกันกรวิ่งเต้นเพื่อแสวงหาประโยชน์จากตำแหน่งทางราชการ ซึ่งเป็นการสร้างความโปร่งใสในระบบการโยกย้ายข้าราชการ เพื่อสร้างความผาสุกแก่พสกนิกรของพระองค์ พระราชดำรัสที่ถูกสื่อผ่านประกาศดังกล่าวจึงเป็นการสื่อสารเพื่อแสดงถึงการปกครองที่ยึดหลักธรรมาภิบาลในประเด็นของการส่งเสริมให้มีการจัดการโดยยึดหลักความโปร่งใส

5.2 หลักความยุติธรรม

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปกครองประเทศโดยถือเอาความยุติธรรมเป็นที่ตั้ง โดยคำว่า “ยุติธรรม” นั้น หมายถึง การหาข้อยุติโดยการใช้ความเป็นธรรม แม้กระทั่งท้ายที่สุดแห่งพระชนม์ชีพก็ทรงห่วงเรื่องการการถวายฎีกาโดยให้พระมหากษัตริย์พระองค์ต่อไปถือเอาฐานะเรื่องฎีกาเป็นสำคัญเพื่อสร้างประโยชน์และความสุขต่อพสกนิกรของพระองค์ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงห่วงใยราษฎรและทรงมุ่งสร้างความยุติธรรมให้เกิดขึ้นในสังคม

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อสารให้เห็นถึงความมีธรรมาภิบาลในข้อของการมีหลักยุติธรรม โดยได้ทรงมีพระราชดำรัส มีประกาศเกี่ยวกับการถวายฎีกาอยู่เนืองๆ ดังเช่นความในประกาศ “การที่จะทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 2528: 23-24) ความว่า

“ใคร ๆ มีคดีขัดขวางในศาลใดๆ ก็ให้ทำเรื่องราวเขียนในใบกระดาษทับเป็นใบๆ อย่าให้มันยาวให้ทรงยากต้องคลี่ยืดยาวไป แลเขียนแต่ข้อความที่จริงอย่าเอาความเท็จใส่ให้ต้องชำระลำบากไป.....ถ้ามีตำแหน่งเฝ้าก็ให้ กราบทูลหรือยกถวายเองหน้าพระที่นั่ง ถ้าไม่มีตำแหน่งก็จงฝากเรื่องราวนั้นแก่ข้าราชการฝ่ายในผู้หนึ่งผู้ใดซึ่งเป็นญาติพี่น้องเจ้าขุนมูลนาย เป็นนายหน้านำเรื่องราวทูลเกล้าฯถวายในที่ใดที่หนึ่ง เวลาใดเวลาหนึ่งก็ไม่ได้ห้าม...ถ้าใครไม่มีใครจะอนุเคราะห์ถวายเรื่องราวให้ ก็ให้คอยหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์.....จะให้ติดกลองวินิจฉัยเกร็เรียกคนมาถวายฎีกา.....ผู้ถวายฎีกาหน้าพระที่นั่งนั้น ก็จะทรงพระราชทานเงินคนละสองสลึงทุกคนเป็นค่ากระดาษดินสอดเกล้าฯข้างเขียน”

และในประกาศอีกฉบับหนึ่งซึ่งทรงถือการออกรับพิจารณาฎีกาของราษฎรนั้นเป็นการบำเพ็ญพระราชกุศลอันยิ่งใหญ่ สื่อให้เห็นว่าการผดุงความยุติธรรมเป็นภารกิจหลักของพระองค์ ดังความในประกาศว่าด้วยการถวายฎีกา (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 1 2528: 130-131) ความว่า

“...แต่ก่อนได้มีหมายประกาศกำหนดวันเสด็จพระราชดำเนินออกพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ทรงรับฎีกาของราษฎรเดือนหนึ่ง ๔ ครั้ง ครั้นนานมา มีราชการอื่นๆขึ้น เมื่อถึงวันที่กำหนดไว้ก็ไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินออกไปข้างซึ่งจะกำหนดเป็นแน่ตามหมายประกาศเดิมนั้นไม่ได้ การที่ราษฎรจะคอยถวายฎีกาจึงคลาดวันเนิ่นช้าไป จึงโปรดเกล้าฯสั่งว่า ถ้าราษฎรมีทุกข์เดือดร้อนด้วยข้อคดีใด ๆ จะคอยถวายฎีกาเห็นจะเนิ่นช้า จะให้ญาติพี่น้องหรือพวกพ้อง ซึ่งเป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาทที่มีตำแหน่งเฝ้า ให้เข้ามาถวายฎีกาแทนตัวในที่เสด็จออกทรงประทับแห่งใด ๆ ในพระบรมมหาราชวัง เป็นเวลาว่างราชการก็ได้ ไม่ให้มีความผิดแก่ผู้มาถวาย...แต่การซึ่งทรงรับฎีกาเป็นความเปลื้องทุกข์ของราษฎรนี้ทรงยินดีว่าได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอันใหญ่อยู่อย่างหนึ่ง จึงโปรดเกล้าฯว่าถ้าผู้ใดมาทูลเกล้าฯถวายฎีกา จะพระราชทานเงินคนละสลึงเป็นบำเหน็จก่อน เมื่อชำระได้ความจริง ผู้ถวายฎีกาชนะตามเรื่องราวในฎีกาของผู้นั้นแล้ว จะพระราชทานเงินเพิ่มให้อีกสลึงหนึ่งเป็นรางวัล”

การรับเอาธุระเรื่องรับฎีกาของราษฎรนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถือเป็นพระราชมารการกิจที่สำคัญยิ่งตลอดรัชกาลจวบจนกระทั่งสุดท้ายของพระชนม์ชีพก็ยังทรงเป็นห่วงอาณาประชาราษฎรของพระองค์จะถูกทอดทิ้งและไม่ได้ความเป็นธรรม ถึงกลับมีพระราชดำรัสบอกกับขุนนางใกล้ชิดก่อนพระองค์สวรรคตให้เลิกพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่ที่รับเอาธุระเรื่องรับฎีการ้องทุกข์ของประชาชนดังที่พระองค์ทรงกระทำตลอดมา (ส. พลายน้อย 2553: 260)

นอกจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงถือเอาธุระเรื่องการถวายฎีกาเป็นเรื่องสำคัญ และเป็นพระราชมารการกิจที่พระองค์ทรงให้ความสำคัญแล้ว พระองค์ยังทรงสื่อสารให้ราษฎรและผู้ได้ปกครองของพระองค์ทรงแน่ใจว่าจะได้รับความเป็นธรรมไม่ว่าจะอยู่ในสถานะใดในสังคม คือไม่ว่าจะเป็นไพร่ ขุนนาง หรือ เจ้า จะได้รับความยุติธรรมจากการปกครองของพระองค์อย่างเท่าเทียมกัน มิใช่เพียงวาทกรรมที่พระองค์ทรงสร้างสรรค์ขึ้นเท่านั้น แต่ยังทรงถือปฏิบัติอย่างเข้มงวดให้เกิดผลเป็นที่ประจักษ์ ดังนั้นพระองค์จึงสื่อสารต่อผู้ได้ปกครองอยู่เนืองๆ เพื่อเป็นการบอกกล่าวไว้ในรัชสมัยของพระองค์จะไม่มีกรณีเลือกปฏิบัติทางชนชั้น ทุกชนชั้นจะได้รับความยุติธรรมเท่ากัน โดยเฉพาะราษฎรสามัญชนที่ระบบทางสังคมสมัยโบราณที่เป็นสังคมแบบศักดินา จารีต ธรรมเนียมไม่เอื้อต่อการมีสิทธิเรียกร้อง และไม่ค่อยมีช่องทางให้เรียกร้องความยุติธรรม หรือฟ้องร้องผู้ที่มีศักดิ์สูงกว่าโดยเฉพาะชนชั้นเจ้า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปณิธานที่จะสร้างความยุติธรรมอย่างจริงจังดังสารที่พระองค์ได้สื่อออกมา

ในประกาศ “ว่าด้วยบ่าวไพร่ของผู้มีอำนาจออกไปอยู่หัวเมือง” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 1 2528: 104-106) ความว่า

“มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ประกาศแก่เจ้าเมือง
กรมการแลอาณาประชาราษฎร์ให้รู้จงทั่วกัน ด้วยแต่ก่อนได้ทรงทราบ
ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า คนที่ถือเจ้าถือนายมักตั้งกองซ่องสุมสมคบโจร
ผู้ร้าย ลักพาข้าทาสแลลูกหนี้ชายหญิงแลช้าง ม้า โค กระบือของราษฎรไปไว้
ผู้ใดมาฟ้องร้องว่ากล่าวขัดแย้งต่อเจ้าเมืองกรมการถือเจ้าถือนายก็เคยมีมาก
ทุกๆ แผ่นดิน การเป็นดังนี้เพราะเจ้าเมืองกรมการอาณาประชาราษฎร์
หัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือพากันถือใจผิด ราษฎรมีคดีความเกี่ยวข้องจะ
ฟ้องร้องต่อเจ้าเมืองกรมการก็ไปเกรงกลัวเสียว่าเขาเป็นข้าอยู่ในเจ้าพระองค์
นั้นๆ ท่านขุนนางผู้นั้นๆ...พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
พระมหากรุณาภิเษกอาณาประชาราษฎร์เป็นอันมาก ถึงท่านผู้ใดจะมีบุญญา-
ธิการแหลมหลักสนธิชิตชมโปรดปราน เพ็ดทูลชักนำขัดขวางประการใด
ก็ทรงชักใช้สืบสวนไล่เลียงเอาแต่ที่จริงเป็นประธาน ทรงประพฤติการแต่ที่
ชอบที่ควร ด้วยการซึ่งเป็นอย่างใดแก่บ้านเมืองมาแต่หลัง ได้เคยทรงทราบมา
นานแล้วทุกประการ ตั้งพระราชหฤทัยว่าการสิ่งไร ที่เป็นที่ยึดข้องให้ราษฎร
ได้รับความเดือดร้อนนั้นจะมีให้มิต่อไป ตั้งแต่นี้สืบไปเมื่อหน้าถ้าราษฎร
เกี่ยวข้องคดีประการใดๆ ก็ให้มาร้องฟ้องต่อเจ้าเมืองกรมการ ให้เจ้าเมือง
กรมการเกาะเอาตัวมาชำระให้แต่ใน ๑๕ วัน...ถ้าพระองค์เจ้าหรือขุนนาง
ที่เป็นเจ้านายของผู้ต้องคดีได้หนังสือเจ้าเมืองกรมการที่คำนับชี้แจงข้อคดีของ
บ่าวข้าลงมาแล้ว กลับกับข้าว่ากล่าวโทษจึงเจ้าเมืองกรมการ คิดอ่าน
พยายาทคาดเวรต่อไป ทรงพระราชดำริเห็นว่า เจ้านายพระองค์นั้น ท่าน
ขุนนางผู้นั้นมิได้มีใจที่จะทำนุบำรุงแผ่นดินแลราษฎรให้อยู่เป็นสุขเลย
เป็นอันชพาลโดยแท้ ที่จะเป็นใหญ่ต่อไปข้างหน้าไม่ได้เป็นอันขาด”

พระราชดำรัสข้างต้นสื่อให้เห็นถึงความเอาพระจริงจังในการสร้างคุณธรรม
โดยทรงห่วงใยราษฎร ทรงตระหนักว่าความเหลื่อมล้ำทางสังคมเป็นอุปสรรคปิดกั้นไม่ให้ราษฎร
สามัญชนได้รับความยุติธรรม ดังนั้นพระองค์จึงทรงมีพระราชดำรัสสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจ
ในกระบวนการยุติธรรม และกระตุ้นเตือนให้ชนชั้นเจ้าที่มีอภิสิทธิ์เหนือกว่าชนชั้นไพร่ได้ตระหนัก
ถึงพระราชปณิธานในการสร้างคุณธรรม โดยที่พระองค์ทรงมีพระราชดำรัสเกี่ยวกับการสร้าง

ความยุติธรรมในทำนองเดียวกันนี้ในประกาศเรื่อง “ข้าเจ้าแจ้งข่าวนายแรงข่มแหงราษฎร” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 2528: 202-203) ความว่า

“คนทุกวันนี้พากันคุมสมัครพรรคพวกชวนกันเสพสุรามาแล้วถืออวดตัวต่าง ๆ ว่าเป็นมหาดเล็กหลวงตำรวจหลวง แลเป็นไพร่หลวงอยู่ในส่วนหลวงบ้าง ว่าเป็นข้าเจ้าแจ้งข่าวนายแรงบ้าง...แล้วก็อวดอ้างทำทนายว่าไม่กลัวใคร...แล้วก็เที่ยวทำข่มเหงชกตีฟันแทงแย่งชิงคนเดินทางบ้าง บุกรุกเข้าไปในบ้านในเรือนโรงร้าน ทบตีฟันแทงเจ้าของบ้าน เจ้าของเรือนเจ้าของโรง...การเป็นดังนี้เนื่องๆ ฝ่ายทวยราษฎรที่โง่เขลาที่รังเกียจไปว่าในหลวง แลข้าราชการคงจะเข้าด้วยคนหลวง ไม่ทำโทษกันนักหนาจะเป็นเวรอาฆาตไป...เพราะฉะนั้นประกาศไว้ว่าตั้งแต่นี้ไปเมื่อหน้า ถ้ามีใครคนใดเป็นคนหลวงข้าเจ้าข่าวนายก็ดี เมาสุราคุมสมัครพรรคพวกตั้งแต่ 5 คนขึ้นไป ทำข่มเหงราษฎรด้วยกลุ่มรวมชกตีฟันแทงขว้างทิ้งก็ดี บุกรุกเข้าไปในบ้าน ในเรือน โรงร้านก็ดี ด้วยการที่มีไชรบบังคับไปจากนายอำเภอ แลเจ้ากระทรวงกองจับผู้ผิดต่าง ๆ นั้นแล้ว ให้ผู้ต้องข่มเหงต้องพิพาททำเรื่องราวไปยื่นต่อกรมพระนครบาล...แต่ให้เอาแต่ความจริงที่ควรจะสืบพยานรังวัดสมได้มาทูลเกล้าฯถวายเมื่อเวลาเสด็จออกท้องสนามหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ในเร็วๆ”...

พระราชดำรัสดังกล่าวนอกจากแสดงให้เห็นถึงสภาพสังคมสมัยศักดินาที่ชนชั้นสูงมีอิทธิพลมาก เป็นชนชั้นประเภท “เจ้าแจ้ง นายแรง” ใช้อิทธิพลข่มขู่รังแกราษฎร และด้วยกรอบทางสังคมทำให้ราษฎรสามัญทั่วไปไม่กล้าที่จะเรียกร้องความยุติธรรม เนื่องจากเกรงกลัวอิทธิพลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักและทรงเข้าพระทัยในความยุติธรรมดังกล่าวดังที่มีพระราชดำรัสว่า “ตั้งแต่นี้สืบไปห้ามมิให้ผู้ทำเรื่องราวกราบบังคมทูลพระกรุณาแลร้องถวายฎีกาเก็บเอาความของผู้อื่นมาว่า แลเอาพระนามเจ้าตั้งกรมเจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม แลชื่อขุนนางไม่ได้เป็นแม่กองมากดขี่ขุนศาล ว่าได้เพ็ดทูลเจ้ากรมนั้น พระองค์นั้นได้ร้องกับขุนนางกรมนั้น” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 1 2528: 67) ซึ่งพระราชดำรัสดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำทางสังคม และอิทธิพลของผู้ใหญ่คนโตที่เป็นปัจจัยทำให้เกิดความยุติธรรมในสังคมศักดินา ดังนั้นประกาศข้างต้นจึงมีจุดมุ่งหมายทั้งเตือนผู้ที่ทำผิดให้รู้และสื่อถึงราษฎรให้ตระหนักถึงสิทธิในความยุติธรรม เป็นการสื่อสารที่แสดงให้เห็นถึงความตั้งพระทัยในการสร้างธรรมาภิบาลโดยการสร้างความยุติธรรมนั่นเอง

5.3 หลักคุณธรรม

หลักคุณธรรมคือหลักการของแนวทางการประพฤติปฏิบัติที่ประกอบไปด้วยธรรม หรือเปี่ยมไปด้วยธรรม สำหรับพระมหากษัตริย์ในสังคมการเมืองไทยแล้ว คุณธรรมที่สำคัญที่สุด ก็คือ หลักทศพิธราชธรรม หรือหลักธรรม 10 ประการของพระมหากษัตริย์ (คณัย ไชยโยธา 2548: 107-109) ซึ่งประกอบไปด้วย

- 1) ทาน การให้ปันช่วยเหลือ
- 2) สีล รักษาความสุจริต
- 3) ปริจาคะ บำเพ็ญกิจด้วยเสียสละ
- 4) อาชชวะ ปฏิบัติการโดยซื่อ
- 5) มัททวะ ทรงความอ่อนโยนเข้าถึง
- 6) ตปะ กำจัดความเกียจคร้านและความชั่ว
- 7) อักโกธะ ถือเหตุผลไม่ลุอำนาจความโกรธ คือ ไม่เกรี้ยวกราด ไม่วินิจฉัย ความและกระทำการต่างๆ ด้วยอำนาจโกรธ มีเมตตาประจําใจไว้ระงับ ความเคืองชุ่น วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันสุขุมราบเรียบ ตามธรรม
- 8) อวิหิงสา มีหิงสานำร่วมเย็น คือ ไม่หลงระเริงอำนาจ ไม่บีบบั่นกดขี่ เช่น เก็บภาษีขูดรีดหรือ เกณฑ์แรงงานเกินขนาด มีความเมตตา ไม่หาเหตุ เบียดเบียนลงโทษอาญาแก่ประชาราษฎรผู้ใดด้วยอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง
- 9) ชันติ ชำระเจ็ญด้วยขันติ คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ
- 10) อวิโรธนะ ดำริไม่ขัดราษฎร ปฏิบัติไม่คลาดธรรม คือ ถือประโยชน์สุข ความดีงามของรัฐ และราษฎรเป็นที่ตั้ง เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงปกครอง โดยยึดหลักทศพิธราชธรรม ดังเช่นผลของการปกครองของพระองค์มุ่งต่อประโยชน์ของราษฎร เป็นที่ตั้ง ในส่วนของการบริหารกิจการภายในราชสำนักนั้น พระองค์ทรงสื่อสารเพื่อแสดงถึง ความมีธรรมาภิบาลในการบริหารโดยทรงยึดหลัก “อโกธะ” คือ ทรงถือนุเหตุผลไม่ลุอำนาจความ โกรธ ไม่วินิจฉัยความและกระทำการต่างๆ ด้วยอำนาจโกรธ ทรงมีเมตตาระงับความเคืองชุ่น วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันสุขุมราบเรียบตามธรรม ดังที่พระองค์ทรงสื่อสารในพระ ราชหัตถเลข่า ถึงพระยาวิชิตชลธี ทรงอธิบายความเป็นมาของการแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการเมืองตาก (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2 2506: 44-48) ความว่า

“...เขาจะเอาความชอบแต่ตัวให้มากจะได้เป็นที่พระยาดาก จะฟ้องแต่พระยาดากแล้วจะได้ความชอบน้อยไป เขาเห็นข้าพเจ้าเป็นคนชื่อโตชื่อใหญ่ ครั้งนั้นชาวบ้านชาวเมืองเล่าลือว่ากิดพระเนตรพระกรรมพระเจ้าอยู่หัว เขาจะเอาความชอบให้มาก เขาจึงเอาชื่อข้าพเจ้าใส่เข้าว่าสมคบกับพระยาดากเกิด...เมื่อชำระความแล้วเข้าด้วยข้อคดีที่กล่าวฟ้องหากันนั้น พระยาดากก็แพ้แก่คดีหลายข้อ ควรที่จะถอดออกจากพระยาดากเกิดออกเสียแล้วตั้งพระพลสงครามลาวให้เป็นพระยาดากให้ต้องตามความประสงค์ แต่ครั้งจะทำดั่งนั้นข้าพเจ้านึกพระพลสงครามลาวจะสำคัญว่า การซึ่งฟ้องข้าพเจ้าเป็นข้อความใหญ่โตนั้น ข้าพเจ้าเป็นคนงมงายไม่รู้ตัวเลย จึงยกขอขอให้พระพลสงครามนั้นเป็นพระยาดาก พระพลสงครามจะกำเริบไปนัก... พระพลสงครามนั้นครั้งจะไม่เดือนที่ให้มียศขึ้น ไปสมแก่ใจประสงค์บ้าง ก็จะเป็นที่เสียใจ เห็นไปว่าข้าพเจ้าอาฆาตพยาบาทของเวรเพราะเรื่องที่ฟ้องพระยาดากเกิดคนเก่าเอาชื่อข้าพเจ้าใส่เข้าไปด้วยนั้น ข้าพเจ้าจึงได้เดือนที่ตั้งให้เป็นพระยาสยามสิมานุรักษ์มีบรรดาศักดิ์สูงขึ้น...

พระราชดำรัสข้างต้น นอกจากจะเป็นการอธิบายชี้แจงการทรงแต่งตั้งพระพลสงคราม เป็นพระยาสยามสิมานุรักษ์ ถึงแม้ว่าก่อนขึ้นครองราชย์จะถูกพระพลสงครามฟ้องร้อง ด้วยต้องการเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองตาก ซึ่งตามจริงแล้วพระองค์ทรงไม่มีความจำเป็นใดๆที่จะต้องมาอธิบายบอกกล่าวต่อผู้ใต้ปกครองถึงสาเหตุแห่งการโยกย้ายแต่งตั้ง แต่พระองค์ก็ทรงทำเพื่อสร้างความเข้าใจ สร้างความโปร่งใสในการบริหารของพระองค์ และอีกทั้งยังเป็นการสื่อสารที่แสดงถึงคุณธรรมในตัวพระองค์ที่แสดงให้เห็นว่าทรงไม่ยึดเรื่องราวบาดหมางเมื่อครั้งก่อนขึ้นครองราชย์มาพยาบาทของเวร กลับกันพระองค์ยังทรงคำนึงถึงผลงานของขุนนางเป็นหลัก และทรงนึกถึงน้ำใจของผู้ใต้ปกครองโดยทรงยังเลื่อนคุณกรณีพิพาทของพระองค์ให้มีตำแหน่งสูงขึ้นอีก

อีกกรณีหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อให้เห็นถึงคุณธรรมของพระองค์ที่ไม่คิดพยาบาทของเวร แต่ทรงใช้หลักเมตตา และทรงพิจารณาด้วยความเป็นธรรมดังพระราชอรรถาธิบายเกี่ยวกับการแต่งตั้งพระยาไชยา (กลับ) (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 2528: 49-50) ความว่า

“..... มีผู้มาฟ้องกล่าวโทษพระบริรักษ์ภูธร (กลับ) คนนี้ว่าเจรจาหยาบช้าต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความที่ว่านั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงจำได้ว่าเป็นโวหารถ้อยคำหยาบช้าตามคำหม่อมไกรสร ซึ่งเป็นชาติเวรต่อพระเดชพระคุณมาแต่ก่อนเป็นแน่ เพราะ

คำนั้นไม่เป็นวิสัยคนโปรดผู้เป็นโจทก์ และพระบริรักษ์ภูธร (กลับ) คนนี้แต่ก่อนก็ได้ประจบประแจงอยู่กับหม่อมไกรสรและสมคบกับเจ้าฟ้าอาภรณ์เมื่อกำลังฝากตัวเข้าเป็นหลานสนิทของหม่อมไกรสร...มีผู้มาฟ้องกล่าวโทษพระบริรักษ์ภูธร (กลับ) คนนี้ว่าเจรจาหยาบซ้ำต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว....พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้ยกเสียดพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเห็นชอบด้วย ทรงอนุโมทนาด้วย....แลทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯตั้งให้พระบริรักษ์ภูธร (กลับ) ไปเป็นที่พระยาไชยา”

พระราชอรรถาธิบายการแต่งตั้งพระยาไชยาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงใช้หลักเหตุผลเป็นที่ตั้ง ไม่ผูกพระทัยเจ็บกับเรื่องราวพิพาทแต่หนหลังก่อนที่พระองค์จะเสด็จขึ้นครองราชย์ สมัยเป็นพระภิกษุที่โคนศตวรรษทางการเมืองของพระองค์คลื่นแกล้งและให้ร้าย และเมื่อพระองค์ทรงมีอำนาจแล้วก็ทรงใช้อำนาจอย่างเป็นธรรม ไม่ทรงลุแก่อำนาจ ไม่ผูกพระทัยเจ็บคิดแก้แค้น เป็นการสื่อให้เห็นถึงการบริหารที่ยึดหลักคุณธรรมของพระองค์ได้เป็นอย่างดี

5.4 หลักนิติรัฐ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์แล้ว พระองค์ทรงตระหนักถึงความเท่าเทียมกันทางกฎหมาย ทรงปกครองประเทศอยู่บนพื้นฐานของนิติรัฐ กล่าวคือไม่ทรงเลือกปฏิบัติทางกฎหมายกับผู้หนึ่งผู้ใด หรือกลุ่มบุคคลใดบุคคลหนึ่ง พระราชบัญญัติหรือกฎที่ทรงตราออกมามีความลักษณะเป็นกฎหมาย เนื่องจากพระองค์ในฐานะที่เป็นองค์อธิปัตย์มีพระราชอำนาจในการออกกฎหมายได้โดยชอบธรรม พระองค์ทรงสื่อสารกับผู้ใต้ปกครองเนื่อง ๆ เพื่อแสดงให้เห็นว่ากฎหมายต่างๆที่ออกมา มิได้เลือกปฏิบัติแก่ผู้ใด และผู้ใดจะมาอ้างว่าไม่รู้กฎหมายมิได้ดังความในประกาศว่า

“...ให้กรมสุรัสวดีหมายประกาศข้าราชการทั้งปวงให้มาลอกพระราชบัญญัติในหอหลวง ลงเส้นหมึกไว้ทุกคนจงได้ นานไปเบื้องหน้า ถ้าใครไม่รู้พระราชบัญญัติอันนี้ แลทำให้ผิดพระราชบัญญัติประการใด ๆ แล้ว จะแก้ตัวว่าไม่รู้นั้น ไม่ได้เลยเป็นอันขาดทีเดียว จะลงพระราชอาญาเจ้าพนักงาน”

(ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 1 2528: 14)

เพื่อทำให้กฎหมายของพระองค์มีประสิทธิภาพในการบังคับใช้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงสร้างหนังสือราชกิจจานุเบกษาขึ้นเพื่อสื่อสารกับผู้ใต้ปกครองเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับประกาศและกฎหมายที่เที่ยงตรง ถูกต้อง และป้องกันการกล่าวอ้างพระราชกระแสรับสั่งที่ผิดๆ ซึ่งถือว่าเป็นนวัตกรรมทางด้านการสื่อสารทางกฎหมายในสมัยโบราณที่

พระมหากษัตริย์ทรงมีพระประสงค์ที่ป้องกันการสื่อสารทางการเมืองที่คลาดเคลื่อนอันมีผลต่อประสิทธิภาพในการปกครอง

นอกจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงตระหนักถึงความจำเป็นของการสื่อสารในระเบียบ กฎหมาย ที่ชัดเจนต่อผู้ปกครองแล้ว พระองค์ยังทรงตระหนักถึงการบังคับใช้กฎหมายอย่างเท่าเทียมกันเพื่อสร้างนิติรัฐ โดยทรงตระหนักดีว่าระบบทางสังคมแบบศักดินาที่มีระบบอุปถัมภ์เป็นตัวขับเคลื่อนสำคัญ การสร้างมโนทัศน์ใหม่ในการบังคับใช้กฎหมายต่อชนชั้นศักดินาเป็นเรื่องที่ยาก แต่ด้วยความที่พระองค์ทรงคลุกคลีอยู่กับสามัญชนเป็นระยะเวลายาวนานในช่วงที่ทรงผนวชอยู่ทำให้ทรงเห็นความยากลำบากของราษฎรที่ไม่ได้รับความเป็นธรรมจากระบบชนชั้น ดังนั้นเมื่อพระองค์ทรงครองราชย์แล้ว การสร้างนิติรัฐ หรือการปกครองโดยยึดความเท่าเทียมกันทางกฎหมายจึงมีความสำคัญยิ่ง พระองค์ทรงสื่อให้เห็นถึงความตั้งพระทัยของพระองค์ในการบังคับใช้กฎหมายอย่างเท่าเทียมกันดังที่ทรงมีประกาศความว่า

“แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้ามีผู้ใดร้องฟ้องกล่าวโทษเจ้าต่างกรม พระองค์เจ้า ยังไม่ได้ตั้งกรมแลหม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ ที่คนโดยมากเรียกว่าเจ้า แลเจ้าจอมข้างในพระบรมมหาราชวังแลพระบวรราชวังก็ดี ถ้าความมีผู้มา ฟ้องแล้วถูกขุนแล ขุนศรีธรรมราชจำศาล แลผู้รักษาเมืองกรมการพนักงาน รับฟ้อง จะใช้คำตอบอย่างเก่าว่าเป็นความเจ้านายแลข้างในพระราชวัง จนใจรับไม่ได้ดังนี้ อย่าให้มีเลยเป็นอันขาดทีเดียว...ถ้ามีความอย่างนี้ให้รับ ให้โทษให้การต่างฟ้องถ่วงถ่วง แล้วคุมตัวโทษไว้อย่าให้ใครเอาตัวไป แลอย่าให้หนีไปแล้ว...ถ้าความช้าไปถึง 15 วัน หรือเดือนหนึ่งให้พวกโทษ ร้องถวายฎีกาเอาเถิด” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 3 2534: 106-107)

พระราชดำรัสดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำทางชนชั้น ที่ชนชั้นเจ้า มักจะได้รับสิทธิพิเศษ ระบบอุปถัมภ์เป็นตัวกั้นมิให้ขบวนการบังคับใช้กฎหมายเข้าถึงได้ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงถือเป็นพระราชธุระดังกล่าวในประกาศข้างต้น

สารที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้สื่อออกมาแสดงให้เห็นถึงความตั้งพระทัยในการบังคับใช้กฎหมายอย่างจริงจังแบบ “ไม่ทรงเกรงใจเกรงหน้า” ถูกสื่อออกมาในประกาศความว่า

“...ว่าทุกวันนี้มีที่หลายแห่ง คือวังเจ้าบ้านขุนนางใหญ่ๆ ที่คนเล่าลือเป็นที่ ย่าเกรงขาม เมื่อผู้คนบ่าวไพร่ลูกหนี้ของคนบรรดาศักดิ์น้อยแลราษฎร สามัญหนีเข้าไป แอบอิงอาศัยอยู่ เจ้าหม่อมขุนนางถึงรู้จะไปติดตามไม่ได้ จะว่าเป็นดังที่ช่องที่เขาวงกตก็คล้ายกัน บัดนี้มีพระราชบัญญัติ ห้ามอย่า

ให้คนข้างหน้าข้างในอยู่ในสถานที่เช่นนั้น ถือว่าเจ้าวังแข็ง เจ้าบ้านแรง แล้วแลกำเรียบมารับรอง หรือแต่งคนมาเกลี้ยกล่อม...ในหลวงทรงทราบแล้ว ในหลวงไม่ทรงเกรงใจเกรงหน้า” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 2528:42-43)

โดยสรุปแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสื่อสารถึงพระราชปณิธานอันแน่วแน่ที่จะสร้างนิติรัฐหรือรัฐที่มีการบังคับใช้กฎหมายโดยเท่าเทียม โดยที่พระองค์ทรงยึดหลักความเสมอภาคในการบังคับใช้กฎหมาย ทรงสื่อสารผ่านประกาศหลายฉบับเพื่อแสดงพระราชประสงค์ดังกล่าว จึงถือว่าพระองค์ทรงยึดหลักธรรมมาภิบาลในข้อ “นิติรัฐ” อย่างสมบูรณ์

5.5 หลักการมีส่วนร่วม

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกในระบอบราชาธิปไตยที่เปิดมิติใหม่ๆ ในการปกครองหลายด้าน หนึ่งในมิตินั้นคือทรงเปิดโอกาสให้ผู้ได้ปกครองมีส่วนร่วมในการปกครองซึ่งเป็นหลักประการหนึ่งของรัฐธรรมนูญ และเป็นพื้นฐานของความเป็นประชาธิปไตย พระองค์ทรงตระหนักถึงความสุขของผู้ได้ปกครองเป็นที่ตั้ง มิได้ทรงใช้อำนาจโดยยึดพระองค์เป็นศูนย์กลาง เหตุการณ์ที่แสดงออกให้เห็นถึงว่าพระองค์ทรงมีพระราชดำริให้มีส่วนร่วมในทางการปกครองคือกรณีของการคัดเลือกผู้พิพากษา ดังพระราชดำรัสในประกาศว่า

“พระมหाराชครูบุโรหิตาจารย์ พระมหाराชครูมหิธร พระครูพิเชต พระครูพิราม 4 ตำแหน่งนี้เป็นผู้พิพากษาตัดสินคดีและขอบสุขทุกข์ของท่านทั้งหลายทั่วกัน ต่อออกไปจนราษฎรซึ่ง เป็นบ่าวไพร่ในสังกัด แล้วได้ทรงทราบว่าเป็นประเทศอื่นๆ เมื่อผู้ปกครองจะตั้งผู้สำหรับตัดสินคดี ก็ยอมให้คนทั้งปวงเลือกแล้วจดหมายชื่อเข้ามาส่งต่อเจ้าพนักงาน...ครั้งนี้จะทรงทะนุบำรุงบ้านเมืองให้สมบูรณ์อยู่เย็นเป็นสุขทั่วกัน โดยอย่างธรรมเนียมแก้ไขใหม่ให้ดีขึ้นกว่าเก่า จึงโปรดเกล้าฯ ขอให้พระราชวงศานุวงศ์ที่ตั้งกรมแล้วแต่ยังไม่ได้ตั้งกรม ข้าราชการ เจ้าพระยา และพระยาพระ หลวง ในพระบรมหาราชวัง และพระราชวังบวรคิตติตรองเลือกคนที่ชอบใจ อย่าให้ปรึกษากัน...มิได้บังคับว่าให้เลือกเอาแต่ข้าราชการในพระบรมหาราชวังและพระราชวังบวร ถึงเข้าเจ้าข้าราชการถ้าเห็นว่ามีสติปัญญาควรจะเป็นที่ตัดสินคดีความโดยสัตย์โดยธรรมตามพระราชกำหนดกฎหมายให้สิ้นสงสัยชอบใจแก่คนทั้งปวงได้ ก็ให้เขียนชื่อส่งมอบให้อาลักษณ์ผู้เอาใ้ตรงจดหมายไปถามหาหรือ พระบรมวงศานุวงศ์ก็ให้

เขียนถวายเข้ามาองค์ละฉบับทุกๆองค์ ข้าราชการก็ให้เขียนเข้ามาถวายคนละฉบับๆ จงทุกๆคน โปรดเกล้าฯว่าอย่าให้รังเกียจสงสัยว่าจะทรงล่อลวง ล้อเลียนอย่างใดอย่างหนึ่งเลย” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 2528: 60-61)

ในการปกครองแบบประชาธิปไตย การมีส่วนร่วมของประชาชนมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง แต่ในการปกครองแบบราชาธิปไตยนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนผู้ได้ปกครองไม่มีเลย ดังนั้นการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้มีการ “เลือกตั้ง” ผู้พิพากษา ซึ่งถึงแม้ว่าจะไม่ได้เป็นการเลือกตั้งจากประชาชนทั่วประเทศ จึงถือเป็นมิติใหม่ของการเมือง การปกครอง เป็นก้าวแรกของการเลือกตั้งผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองในระบบราชาธิปไตย ซึ่งตำแหน่งผู้พิพากษานี้ เป็นตำแหน่งที่ให้คุณให้โทษและเป็นผู้ให้ความยุติธรรมแก่ทุกฝ่ายในสังคม ซึ่งถือว่าเป็นตำแหน่งที่สำคัญเนื่องจากเป็นตำแหน่งที่สามารถชี้ขาด ตัดสินคดีความ ยุติข้อพิพาท ดังนั้น การยอมรับจากสังคมจึงมีความสำคัญ พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการจัดให้มีการเลือกตั้งดังกล่าวจึงเป็นการสื่อให้เห็นถึงหลักธรรมาภิบาลในข้อการมีส่วนร่วมนั่นเอง

ภุช ภูมธน (2554, 8 ธันวาคม) กลุ่มตัวอย่างเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยึดหลักอิทธิบาท 4 เป็นแนวทางในการปกครองและบริหารประเทศ ถือเป็นหลักธรรมาภิบาลที่พระองค์ทรงยึดมั่นปฏิบัติ โดยที่หลักอิทธิบาท 4 ประกอบด้วย ฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น วิริยะ ความพากเพียรในสิ่งนั้น จิตตะ ความเอาใจใส่ฝักใฝ่ในสิ่งนั้น วิมังสา ความหมั่นใช้ปัญญา พิจารณาใคร่ครวญ ตรวจสอบเหตุผล และตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัตถุประสงค์ คัดค้านวิธีแก้ไขปรับปรุง ดังปรากฏให้เห็นจากการที่พระองค์ทรงมีขันติ คือความอดทน อดกลั้น ทรงไม่ถือขัตติยมานะจนเกินไป ทรงอภัยและไม่โต้ตอบ ทำให้ผู้ได้ปกครองเห็นถึงความมุ่งมั่นของพระองค์ และทำให้บรรดาชาติมหาอำนาจตะวันตกเกิดความเกรงใจในวิริยะและขันติของพระองค์ที่มีต่อบรรดาชาติเหล่านั้นไม่ว่าจะปฏิบัติไม่ดี หรือข่มขู่ต่อประเทศสยามเช่นไร แต่พระองค์ก็ทรงใช้ความอดทนอดกลั้น และความพยายามเป็นหลักในการปฏิบัติต่อชาติมหาอำนาจที่เหนือกว่า ทำให้ชาติมหาอำนาจเหล่านั้นต้องดำเนินนโยบายในอีกลักษณะหนึ่งที่แตกต่างจากนโยบายที่ปฏิบัติกับประเทศอื่นๆในภูมิภาคเดียวกัน

6. การสื่อสารเพื่อเสถียรภาพทางการเมือง

เสถียรภาพทางการเมือง หรืออีกนัยหนึ่งคือความมั่นคงทางการเมืองซึ่งปัจจัยที่ทำให้ผู้ปกครองมีเสถียรภาพทางการเมืองประกอบไปด้วยปัจจัย 3 ประการ คือ 1) ความชอบธรรม

ทางการเมืองการปกครองของผู้ปกครอง คือได้รับการยอมรับจากผู้ใต้ปกครอง และได้อำนาจการปกครองภายใต้กรอบกติกาของระบบการเมืองนั้นๆ 2) ประสิทธิภาพหรือศักยภาพของผู้ปกครอง และ 3) ประสิทธิผลของการบริหารจัดการทางการเมือง

องค์ประกอบประการแรกที่ส่งเสริมการมีเสถียรภาพทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นคือ ความชอบธรรม (Legitimacy) ซึ่งเป็นสิ่งที่พระองค์ทรงมีอย่างสมบูรณ์ดังที่กล่าวไปแล้วในหัวข้อแรกๆ ส่วนประเด็นเรื่องประสิทธิผล (Effectiveness) นั้น เป็นสิ่งที่สืบเนื่อง หรือเป็นผลของการใช้ประสิทธิภาพของตัวผู้ปกครอง (Efficiency) ซึ่งกรณีศึกษาเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นที่ปรากฏอย่างชัดเจนว่าพระองค์ทรงใช้พระปรีชาและอัจฉริยภาพในด้านต่างๆของพระองค์ในการปกครองประเทศและบริหารกิจการทั้งภายในและภายนอกราชอาณาจักร โดยเป็นที่ประจักษ์ว่านโยบายหรือการตัดสินใจพระราชกฤษฎีกาในเรื่องใดๆนั้นก่อให้เกิดผลดีต่อราชอาณาจักรของพระองค์ เช่น ทำให้เกิดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ มีความสงบเรียบร้อยภายในราชอาณาจักร และที่สำคัญที่สุดคือการรักษาอธิปไตยของประเทศไว้ได้ในขณะที่ประเทศรอบๆสยามในห้วงเวลาดังกล่าวกลับถูกคุกคามและไม่สามารถรักษาอำนาจอธิปไตยของตนเองได้ สิ่งทีกล่าวมาเหล่านี้เป็นประสิทธิผลของจากพระปรีชาและพระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการบริหารทรัพยากรบุคคลและการดำเนินนโยบายอันชาญฉลาด

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสื่อสารเพื่อสร้างเสถียรภาพทางการเมือง โดยได้สื่อสารใน 5 ประเด็น คือ 1) พระอัจฉริยภาพส่วนพระองค์ 2) พระราชคุณลักษณะแบบอ่อนน้อมถ่อมพระองค์ และรู้จักประเมินสถานการณ์ 3) พระราชคุณลักษณะแห่งการประนีประนอมและประสานประโยชน์ 4) พระราชประสิทธิภาพในการสื่อสาร และ 5) พระราชประสิทธิภาพในการบริหารคุณอำนาจ

6.1 พระอัจฉริยภาพส่วนพระองค์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นปราชญ์ ทรงมีพระปรีชาสามารถหลายประการ พระราชคุณลักษณะแห่งการใฝ่รู้ทั้งวิทยาการตะวันตกสมัยใหม่ และทรงรอบรู้ในวิทยาการแบบขนบธรรมเนียมที่เจ้านายสยามควรที่จะต้องเรียนรู้ทำให้พระองค์ทรงเป็นนักปกครองที่มีประสิทธิภาพสูง พระองค์มิได้ทรงเป็นเพียงแค่ผู้ที่มีองค์ความรู้อยู่กับพระองค์เท่านั้น หากแต่ทรงเป็นผู้สร้างกระบวนการทัศน์ทางการเรียนรู้ และทรงเป็นผู้ทรงอิทธิพลทางความคิดในสังคมสยาม

พระราชคุณลักษณะส่วนพระองค์ที่ทรงใช้ในการบริหารการเมืองการปกครองอย่างมีประสิทธิภาพนั้นถูกสื่อสารทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น การสื่อสารเพื่อแสดงว่าพระองค์ทรงเป็นปราชญ์ทางบาลีและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอย่างที่ไม่มิใครยิ่งกว่าในรัชสมัยของ

พระองค์ โดยพระองค์ทรงสื่อสารโดยการไม่ทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราชในรัชสมัยของพระองค์ เพราะทรงเชื่อมั่นพระทัยว่าพระองค์ทรงรอบรู้พระไตรปิฎกและพระธรรมวินัยอย่างแตกฉาน ดังที่พระองค์ทรงสื่อสารผ่านสร้อยพระนามของพระองค์ที่จารึกในพระสุพรรณบัฏว่า “สุดพุทธมหากวี ตรีปิฎกาภิโกศล วิมลปริชามหาอุดมบัณฑิต” ซึ่งหมายความว่า ทรงเป็นมหาบัณฑิตที่มีพระปรีชาในพระไตรปิฎก การสื่อสารว่าพระองค์ทรงเป็นเอกทางพระพุทธศาสนาเพื่อแสดงให้เห็นถึงความชอบธรรมของพระองค์ และเป็นเครื่องรับรองว่าพระองค์จะทรงปกครองบ้านเมืองโดยยึดหลักพระศาสนาเป็นที่ตั้ง โดยทรงสื่อให้เห็นถึงความพิเศษในพระองค์จากสร้อยพระนามดังกล่าว และเหตุผลอีกประการหนึ่ง คือ พระองค์ทรงสื่อสารให้เห็นว่าพระองค์ทรงปฏิบัติตามราชธรรมเนียมโบราณที่มีมาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระมหากษัตริย์ที่ถือว่าเป็นองค์ธรรมราชาพระองค์หนึ่ง โดยทรงบรรพชาอุปสมบทก่อนที่จะเสด็จขึ้นครองราชย์เพื่อที่จะเรียนรู้พระธรรมวินัย และผ่านการขัดเกลาจากพระพุทธรศาสนาเสียก่อน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่เพียงแต่ทรงสื่อสารให้เห็นว่าพระองค์จะเป็นผู้ถูกขัดเกลาจากพระพุทธรศาสนา ก่อนเสด็จขึ้นปกครองบ้านเมืองเท่านั้น หากแต่ยังทรงสื่อสารให้เห็นว่าพระองค์ทรงเป็นผู้สามารถขัดเกลาผู้อื่นให้ปฏิบัติตามได้อีกด้วย ดังนั้นหากเปรียบเทียบความคลุ่มลึกลงในพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว พระองค์ย่อมมีความพิเศษเหนือกว่าพระมหากษัตริย์ในรัชกาลก่อนๆ เป็นแน่นอน

นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงมีประสิทธิภาพทางการใช้ภาษาต่างประเทศได้เป็นอย่างดี ทำให้ทรงรอบรู้เท่าทันกับสถานการณ์และความเป็นไปของสังคมโลกผ่านการทรงหนังสือพิมพ์ต่างประเทศทำให้ทรงทราบการเมืองต่างประเทศได้กว้างขวาง (โอภาส เสวิกุล 2521: 149) ซึ่งประสิทธิภาพทางด้านภาษาอังกฤษของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแสดงให้เห็นตั้งแต่ก่อนพระองค์จะทรงขึ้นครองราชย์แล้ว คือทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในการตรวจพระราชสาสน์และเอกสารที่ต่างชาติเข้ามาติดต่อกับสยามสมัยนั้น (ภูธร ภูมะธน 2554, 8 ธันวาคม) และจากการที่ทรงมีพระปรีชาในการทรงพระอักษรเป็นภาษาอังกฤษและทรงร่างพระราชสาสน์ที่มีไปยังประมุขต่างประเทศด้วยพระองค์เองดังที่ปรากฏในพระราชหัตถเลขาถึงคณะทูตานุทูตไปฝรั่งเศสตอนหนึ่งว่า “ราชสาสน์ที่ไปถึงเมืองฝรั่งเศสก็ดี ไปถึงโปรตุเกสก็ดี เขียนในเวลาจวนนี้” (พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2521: 618) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าทรงร่างพระราชสาสน์ด้วยตัวพระองค์เองทำให้ทรงสามารถสื่อสารสิ่งที่พระองค์ทรงพระประสงค์จะสื่อ

ปรีดี พิศภูมิวิถี (2554, 31 ตุลาคม) กลุ่มตัวอย่างเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นนักการศึกษา ทรงเป็นนักวิชาการ ทรงรอบรู้ทั้งวิชาการไทยและตะวันตก ทรงมีพระปรีชาในการใช้วิชาคณิตศาสตร์ และดาราศาสตร์ จนสามารถคำนวณการเกิดสุริยุปราคาได้อย่างแม่นยำ แสดงให้เห็นถึงพระราชอุตสาหะและความสนพระทัยในการพัฒนาพระองค์อยู่

เสมอจนทำให้เกิดภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์นักปราชญ์ที่มีพระอัจฉริยภาพหลายด้านทำให้ชาติตะวันตกเกิดทัศนคติที่เป็นเชิงบวกต่อประเทศสยาม

6.2 พระราชคุณลักษณะแบบอ่อนน้อมถ่อมพระองค์ และรู้จักประเมินสถานการณ์

พระราชคุณสมบัตินี้ประการหนึ่งของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ส่งเสริมความมีเสถียรภาพทางการเมืองของพระองค์คือ การที่พระองค์ทรงดำรงพระองค์เป็นผู้อ่อนน้อมถ่อมตนอยู่เสมอไม่ว่าจะอยู่ในสถานะใด ทำให้ทรงมีศัตรูทางการเมืองน้อย เมื่อมีศัตรูทางการเมืองน้อยก็ย่อมส่งผลต่อความมั่นคงของพระองค์ในราชสมบัติ ดังพระราชดำรัสที่แสดงให้เห็นถึงความอ่อนน้อมถ่อมตน ความตอนหนึ่ง(ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 3 2534: 89-90) ว่า

“...ท่านผู้หลักผู้ใหญ่บ้าง ท่านที่ล่วงแล้วบ้าง ยังบ้าง ไม่คิดไม่เห็นอย่างคนเป็นอันมากที่ว่ามานั้นคิด แลมารู้มาเห็นความจริงในสติปัญญาแลปกติธรรมดาของข้าพเจ้า แลบางท่านเห็นแก่บิดามารดาของข้าพเจ้าจริง ๆ แล้วมาหุบข้อมยกยอข้าพเจ้าให้เป็นโตเป็นใหญ่...เป็นเกียรติยศแก่ข้าพเจ้านักหนา ข้าพเจ้าขอบคุณท่านผู้หลักผู้ใหญ่ทั้งปวงนั้นยิ่งนักไม่ลืมเลย...”

ความอ่อนน้อมถ่อมตนของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังแสดงให้เห็นในพระราชสาส์นที่มีไปยังสมเด็จพระจักรพรรดินโปเลียนแห่งฝรั่งเศส ความว่า

“..กรุงสยามขออ่อนน้อมต่อกรุงฝรั่งเศสมา การใดๆผู้ครองแผ่นดินฝ่ายสยามเข้าใจผิดปลั่งพลาดทำให้คลาดเคลื่อนอย่างไรไปบ้างขอพระเมตตากรุณางดโทษ โปรดตักเตือนให้ทราบตามเหตุผล จะได้คิดยักย้ายผ่อนปรนแก้ไขเสียใหม่ ให้เป็นไปแต่ในหน้าที่ควรเห็นชอบด้วยกัน โดยเหตุเป็นผลประโยชน์เป็นคุณแก่ชนทั้งปวง” (พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2521: 664)

จากความรู้ในพระราชสาส์นข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอ่อนน้อมถ่อมตนเป็นอย่างสูง ทรงไม่ถืออัตติยะมานะ หรือความทงตนในฐานะพระมหากษัตริย์ในทางไม่เป็นประโยชน์ต่อประเทศ แต่ทรงสื่อให้เห็นความพร้อมของพระองค์ในการปรับตัวเข้าหาประเทศมหาอำนาจเพื่อความอยู่รอดของพระราชอาณาจักร

โดยสรุปแล้วข้อความ หรือ สาร ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสื่อในราชวโรกาสต่างๆ ทำให้สามารถอุปนัยคุณลักษณะส่วนพระองค์อันเป็นปัจจัยส่งเสริมให้พระองค์สามารถดำเนินกิจกรรมทางการเมืองการปกครองได้อย่างมีเสถียรภาพ คือ พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่เปี่ยมไปด้วยความรู้ทั้งขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนา วัฒนธรรม

กิจการระหว่างประเทศ และทรงเป็นผู้คงแก่เรียน ทรงใฝ่แสวงหาความรู้เพิ่มเติมตลอดพระชนมชีพ ในขณะที่เดียวกันก็ทรงเป็นผู้รู้จักกาล ประเมินสถานการณ์และประเมินคนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้พระองค์ทรงธำรงพระสถานะของพระมหากษัตริย์ของประเทศสยามที่เป็นประเทศเอกราช ในเวทีการเมืองโลกได้อย่างมั่นคง ความมั่นคงของราชอาณาจักรของพระองค์ได้เป็นพื้นฐานในการพัฒนาประเทศ และเป็นแบบอย่างการดำเนินนโยบายในรัชสมัยต่อมาคือรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

6.3 พระราชคุณลักษณะแห่งการประนีประนอมและประสานประโยชน์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นนักประสานประโยชน์ คือ ทรงแสดงให้เห็นว่าการสื่อสารและการสร้างความเข้าใจ และสร้างความกระจ่างโปร่งใสในราชสำนักนั้น มีความสำคัญเป็นอย่างมาก ดังที่พระองค์ทรงแสดงให้เห็นพระราชอุตสาหะในการสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพ (Effective Communication) ผ่านการวิเคราะห์ผู้รับสารเพื่อสื่อข้อความที่เหมาะสม ในระดับบุคคลที่ควรสื่อ และการปรับแบบแผนการสื่อสารของพระมหากษัตริย์กับผู้ได้ปกครอง เพื่อให้ผู้รับสารได้รับสารที่ถูกต้องแน่นอน โดยไม่ผ่านการตีความ และการแปลงสารจากชนชั้น นำทางสังคมในหลายๆระดับ โดยได้ทรงสื่อสารเพื่อบอกกล่าว และอธิบายความ และสร้างความกระจ่างในเหตุการณ์ต่างๆ อันเป็นการส่งเสริมให้ผู้รับสารเข้าถึงข้อมูลที่แท้จริง และเพื่อเป็นการป้องกันการสื่อสารที่ผิดจุดมุ่งหมาย (Miscommunications) พระปรีชาในการสื่อสารนี้เอง ได้กลายเป็นคุณลักษณะของพระองค์ที่สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพในการส่งเสริมเสถียรภาพทางการเมืองของพระองค์

ตัวอย่างของการสื่อสารที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อสาร เพื่อสร้างความกระจ่าง และเพื่อหลีกเลี่ยงการเข้าใจผิด คือสารที่พระองค์ทรงสื่อในจดหมายที่ทรงมีไปยังพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่ออธิบายสาเหตุของความขัดแย้งระหว่างบ่าวของสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์กับพระยาอภัย ความว่า

“...ด้วยเรื่องอภัยสืบว่าจุฬาลงกรณ์ร้องฎีกากล่าวโทษพระยาอภัย...ความเรื่องนี้ฉันจะเล่าถวายท่านตามสัตย์ตามจริง แลตามที่ได้ชำระไต่สวน ครั้นจะสั่งให้ผู้ไปกราบทูลแต่ด้วยปากก็จะไม่ถ้วนถี่ ท่านจะไม่หายวิตก จะไม่สบายไป จึงขอรับประทานเขียนหนังสือชี้แจงยึดยาวหน่อยหนึ่ง...”

(พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2521: 95)

ความในพระราชหัตถเลขาข้างต้นสื่อให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักถึงสาเหตุของความขัดแย้งระหว่างบ่าววังหลวงกับขุนนางวังหน้าอันจะนำไปสู่ความเข้าใจผิด และอาจกลายเป็นสิ่งที่ขัดขวางพระทัยระหว่างเจ้านายทั้งสอง จึงได้ทรงอธิบาย

ความเป็นมาของสาเหตุเพื่อสร้างความกระจำเพื่อป้องกันความขัดแย้ง ถือเป็น การสื่อสาร เพื่อแสดง ให้เห็นประสิทธิภาพของพระองค์ในการป้องกันความขัดแย้งภายในราชสำนัก นอกจากนี้ ประสิทธิภาพในการประนีประนอมเพื่อป้องกันความขัดแย้งของพระองค์ยังถูกตีออกมา ในประกาศฉบับหนึ่ง ความว่า

“ขกการเก็บเบี้ยแก่ไพร่ที่ขายของแพงลอยเร่ขายในบกลเรือ่น้อยทั้งปวงเสีย ถึงอากรจะลดลงมากเท่าใดก็ตาม เงินขึ้นในพระบวรราชวังแลขึ้นต่างกรม จะขาดลงเท่าใด ให้คิดอ่านเงินขึ้นในท้องพระคลังรายอื่นให้ใช้ อย่าให้ เจ้านายทั้งปวงพลอยเสื่อมเสียส่วนอากรตลาดที่เคยได้แลควรจะได้ นั้นด้วย อย่าให้มีที่เสียใจแก่ท่านทั้งปวงที่จะ ไม่นดีตามพระราชดำริครั้งนี้เลย” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 2528: 37)

พระราชดำริข้างต้นชี้ให้เห็นถึงคุณลักษณะของการประนีประนอมและประสาน ประโยชน์ได้เป็นอย่างดี เนื่องจากพระองค์ทรงตระหนักว่าพระราชบัญญัติของพระองค์จะทำให้ เจ้านายและขุนนางบางกลุ่มเสียผลประโยชน์และอาจจะสร้างความไม่พอใจในนโยบายของพระองค์ ดังนั้นพระองค์จึงทรงหาช่องทางที่ทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้รับประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งพระราชปรารภ ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงพระราชคุณลักษณะของการประนีประนอมประสานประโยชน์ได้เป็น อย่างดี

ไม่เพียงแต่กิจการภายในราชอาณาจักรเท่านั้นที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงใส่พระทัยเพื่อป้องกันความขัดแย้งโดยไม่ทรงสร้างเงื่อนไขใดๆที่จะทำให้เกิดความ ยุ่งยากในการบริหารจัดการ แต่กับกิจการระหว่างประเทศพระองค์ก็ทรงใช้นโยบายเช่นเดียวกัน ดังเช่นความในพระราชหัตถเลขาถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์และเจ้าหมื่นสรรเพชภักดี กรมณีมีประเทศ ต่างๆในยุโรปขอให้ทูลทำสัญญาค้าขายด้วย ความว่า

“....ผู้ปกครองฝ่ายไทยจะยินยอมทำสัญญาด้วยการไมตรี แลการค้าขาย โดยสมควรเหมือนอย่างครั้งเมื่อไทยได้ทำสัญญาค้าด้วยเมืองอังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกา ทั้งสามซึ่งแล้วไปก่อนหน้านั้น แลในเวลาเมื่อทำสัญญากันด้วยเมืองอื่นๆต่อไปอีก ถ้าผู้รับใช้ของเมืองนั้นๆ จะว่ากล่าวกับผู้รับตั้ง ข้างไทยขอชักขอย้ายลดหย่อนเพิ่มเติมแก้ไขเปลี่ยนแปลง แปลกไปกว่า สัญญาก่อนทั้ง ๓ เมืองนั้น ผู้ปกครองฝ่ายไทยจะควรหรือมิควรยอมประการ ใด ก็จะให้ปลุกษาหาหรือกับกงสุล ๓ เมืองที่มาอยู่ในกรุงนี้ด้วย” (พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2521: 569)

ความในพระราชหัตถเลขาแสดงถึงนโยบายทางการค้า การต่างประเทศ ของประเทศสยามที่มีต่อบรรดาชาติตะวันตกทั้งหลายที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีค้าขายด้วย ทรงไม่สร้างเงื่อนไขความขัดแย้ง โดยทรงให้สิทธิแต่ละประเทศต่างๆเท่าๆกัน และหากจะมีข้อเปลี่ยนแปลงประการใดก็ให้ประเทศเหล่านั้นปรึกษาหารือกันเอง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงไม่ใช้นโยบายเข้าข้างประเทศใดประเทศหนึ่งเป็นพิเศษ หากแต่ทรงให้ความสำคัญกับหลาย ๆ ประเทศอย่างเท่าเทียมกัน ซึ่งพระราชกุศโลบายดังกล่าวทำให้ประเทศสยามในรัชสมัยของพระองค์ สูญเสียน้อยที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศอื่นๆในภูมิภาคเดียวกัน

6.4 ประสิทธิภาพในการสื่อสาร

เนื้อหาของสารหรือข้อความที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราช นิพนธ์นั้น เมื่อวิเคราะห์แล้วจะเห็นถึงพระปรีชาของพระองค์ที่ในการวิเคราะห์ผู้รับสาร ได้เป็นอย่างดี ทำให้ทรงสื่อสารได้อย่างมีประสิทธิภาพ และก่อให้เกิดประสิทธิผล กล่าวคือทรงสื่อสารในสาร ที่ควรสื่อ ทรงเลือกใช้ภาษาเหมาะกับผู้รับสาร และทรงเลือกวิธีการสื่อสารที่เหมาะสมเพื่อกระตุ้นให้ ผู้รับสารมีความตื่นตัวต่อข้อความของพระองค์ที่ได้ส่งไป โดยผู้รับสารของพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น จำแนกได้ 3 กลุ่มด้วยกัน คือ ราษฎร พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง และกลุ่มสุดท้าย คือ ประมุขหรือตัวแทนของประเทศเอกราชหรือมหาอำนาจทั้งหลาย

6.4.1 การสื่อสารกับราษฎร

สารของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงสื่อสารกับราษฎรนั้น พระองค์ทรงใช้คำง่ายๆ ศัพท์พื้นๆ ง่ายต่อการทำความเข้าใจ ในขณะที่เดียวกันก็ทรงแสดงให้เห็นถึง พระราชอำนาจของพระองค์ในสารที่สื่อออกไป บางครั้งก็ทรงบอกกล่าว อบรมสั่งสอนให้เชื่อ หรือปฏิบัติตาม ตัวอย่างสารที่แสดงพระราชอำนาจ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 2528: 41-42) เช่น

“ผู้ดีแลไพร่ทั้งปวงที่ภูหนี่ยืมสินแลขายตัวแล้ว แลจะภูหนี่ยืมสินแล ขายตัวภายในภาคหน้า ทำตัวเป็นทาสเป็นลูกหนี่ท่านผู้หนึ่งผู้ใด ในพระบรมมหาราชวังก็ดี ใครๆเป็นผู้ขายทาสเหล่านั้นก็ดี จะมาเป็น นายประกันแก่ทาสแลลูกหนี่เหล่านั้นก็ดีห้ามเป็นอันขาดอย่าให้หลบ หลีกหนีไปแอบแฝงในที่ซัดขวางอยู่ในพระบวรราชวังและวังเจ้าต่าง กรมแลบ้านเสนาบดีผู้ใหญ่.....อ้ายอี่ผู้หนีไปแอบแฝงในที่ซัดขวางตาม ตัวหายากนั้น จะเอาไปประหารชีวิตเสีย เพราะมันเป็นผู้คิดอ่าน ก่อเยี่ยงอย่าง จะให้เกิดช่องขึ้นในบ้านเมือง อนึ่งเมื่อมันวิ่งเข้าไปเป็น ผงติดไต้รองเท้าผู้มีบุญไม่รู้ตัวแล้วจะเสียมเขากวายเป็นชีวิตกัน

แต่เมื่อมีเหตุขึ้น ถ้าأيายอิผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งได้หนีอย่างนี้ต้องได้รับพระราชอาญาประหารชีวิตจริง ท่านเสนาบดีแลท่านผู้รู้พระราชกำหนดกฎหมายจะดำหนิติเตียนว่าพระราชอาญาเกินโทษไปไม่ได้ด้วยได้มีคำประกาศชี้แจงมาแล้วดังนี้”

และการสื่อสารที่ทรงอบรมสั่งสอนราษฎร เช่น

“...ในเร็วๆ นี้มีหนังสือคนหลอกต่อกัน อ้างว่าเป็นหนังสือพุทธทำนายแลหนังสือผู้มีบุญเป็นเจ้าของชีวิตแล้วทยอยไปต่างๆ แลมีผู้ตักกันอ่านแลลอกไว้เล่าลือกันไปเป็นอันมาก หนังสือนี้ความทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ทรงพระราชดำริเห็นว่าเป็นสำนวนเขมรชะรอยจะเป็นหนังสือพวกأيายเขมรขบถแขวงเมืองเสียมราฐ... ก็หนังสือเช่นนี้มีมาแต่หลังเท่าไรก็ครั้งเล่าจระลิกดู ก็การอย่างไรที่ทำนายทายทักไว้ในหนังสือนั้น การเป็นอย่างนั้นจริงหรือเปล่าไปหมดเห็นเป็นประจักษ์อยู่ จิตเสียบ้างเกิดอย่าตื่นกันเชื่อถือลือเล่าไปนกละย คำอย่างนี้เป็นคำคนโกงบ้างเบาๆ นึกอะไรได้ก็ว่าไปอย่างนั้นนั่งอยู่ไม่ได้” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 3 2534: 196-199)

จะเห็นได้ว่าทรงใช้ภาษาที่ง่ายต่อความเข้าใจ บางครั้งก็ทรงพู้อให้กลัว บางครั้งก็ทรงสั่งสอน และจะมีข้อความที่กระตุ้นให้ผู้รับสารเกิดความตื่นตัวต่อสารนั้น ดังเช่น “ห้ามเป็นอันขาด” หรือ “จิตเสียบ้างเกิด” หรือ “ต้องได้รับพระราชอาญาประหารชีวิตจริง... จะดำหนิติเตียนว่าพระราชอาญาเกินโทษไปไม่ได้” เป็นต้น

6.4.2 การสื่อสารกับพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง

การสื่อสารของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงสื่อสารกับขุนนางและพระบรมวงศานุวงศ์นั้น ทรงสื่อสารทั้งที่เป็นทางการ คือ การออกเป็นคำสั่งให้ทำ หรือเพื่อวางแนวทางปฏิบัติให้กระทำตาม และการสื่อสารที่ไม่เป็นทางการซึ่งเป็นลักษณะส่วนพระองค์ ภาษาที่ทรงใช้ก็มีความแตกต่างกัน หากเป็นทางการก็จะทรงแสดงพระราชอำนาจในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีพระราชอำนาจเด็ดขาดและสื่อสารโดยภาพรวม ไม่เฉพาะเจาะจงผู้ใด เช่น

“...ว่าทุกวันนี้มีที่หลายแห่ง คือวังเจ้าบ้านขุนนางใหญ่ๆ ที่คนเล่าลือเป็นที่ยำเกรงขาม เมื่อผู้คนบ่าวไพร่ลูกหนี้ของคนบรรดาศักดิ์น้อยแลราษฎรสามัญหนีเข้าไปแอบอิงอาศัยอยู่ เจ้าหม่อมขุนนางถึงรู้จะไปติดตามไม่ได้ จะว่าเป็นดังที่ช่องที่เขาวงก็คล้ายกัน บัดนี้

มีพระราชบัญญัติห้ามอย่าให้คนข้างหน้าข้างในอยู่ในสถานที่เช่นว่านั้น ถือว่าเจ้าวังแข็งเจ้าบ้านแรง แล้วแลเก่าเริบมารับรอง หรือแต่งคนมาเกลี้ยกล่อม...ในหลวงทรงทราบแล้ว ในหลวงไม่ทรงเกรงใจเกรงหน้า...” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 2528:42-43)

หากสื่อสารแบบส่วนพระองค์ก็จะทรงแสดงให้เห็นถึงความใส่พระทัยในรายละเอียดทั้งด้านความสัมพันธ์และความรู้สึกของผู้รับสาร เช่น พระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระนโรดม และสมเด็จพระหิรัยราชคณัย พระบรมวงศ์ของกัมพูชา ซึ่งทรงใช้ภาษาที่ไม่เป็นทางการและบ่งบอกถึงพระราชสัมพันธ์ภาพของพระองค์ ความว่า

“...จดหมายนี้ข้าพเจ้าให้มาถึงเธอทั้ง ๒ ก็เป็นการนอกธรรมเนียม เหมือนกับลุงป้าอาว์น้ำให้มาถึงหลาน เพราะเห็นแก่องค์สมเด็จพระหริรัยรามมหาอิศราธิบดีผู้บิดา เคยรักใคร่สนิทกันมาแต่ก่อน มิใช่ว่าเป็นแต่ฉบับถือสัญญาว่าเป็นเจ้าประเทศราชเมืองขึ้นเท่านั้น บัดนี้องค์สมเด็จพระหิรัรัยฯหาชีวิตไม่แล้ว บุตรชายหญิงมีอยู่เท่าไร ข้าพเจ้ารู้จักตัวก็ดีไม่รู้จักตัวก็ดี ข้าพเจ้าเมตตาปราณีหมดทุกคน คิดว่าเป็นเหมือนลูกหลานของตัวเป็นความสัตย์ความจริง” (พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2521: 77)

อีกตัวอย่างหนึ่งที่ทรงสื่อสารถึงขุนนางแบบส่วนพระองค์ ทรงใช้ภาษาที่เป็นกันเอง ทรงใส่พระทัยในความรู้สึก มิได้แสดงพระราชอำนาจดังเช่นการสื่อสารที่เป็นทางการ เช่น พระราชหัตถเลขาถึงพระยาวิชิตชลธี เจ้าเมืองตาก (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2506: 50-51) ความว่า

“...จะว่าแผ่นดินทุกวันนี้ไม่เหมือนแผ่นดินก่อน ๆ เพราะเลอะ ๆ เกิน ๆ อยู่เหมือนกันเป็นธรรมดา ซึ่งว่านั่นชะรอยจะเป็นคำของคนที่ได้ฟังไปแต่คำนิทา ใครซึ่งเป็นเช่นว่านั่นแล้วก็เอามาใส่ให้ข้าพเจ้าเสียดอกกระมัง ก็ปกติตัวข้าพเจ้าพูดจาวาขานอันใดจะเอาจริงได้หรือเอาจริงไม่ได้ จะแม่นยำแน่นอนหรือไม่แม่นยำแน่นอนนั้นตัวท่านได้มาพบข้าพเจ้าน้อยวันนักเห็นจะสังเกตเอาเป็นแน่ไม่ได้ก็ตัวท่านคุ้นเคยอยู่กับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ถ้าท่านจะถามกรมหลวงวงษาธิราชสนิทฯ จะบอกแก่ท่านอย่างไรเห็นท่านจะเชื่อดอกกระมังด้วยคุ้นเคยกันดี”

หากพระองค์จะทรงสื่อสารในเชิงบังคับ หรือพระประสงค์ให้ขุนนางปฏิบัติ ตามแบบไม่เป็นทางการจะทรงใช้ภาษาเพื่อกระตุ้นให้ผู้รับสารเกิดความรู้สึกกระดากใจหาก ไม่ปฏิบัติตามพระราชประสงค์ เช่น พระราชหัตถเลขาถึงคณะทูตานุทูตไปยังฝรั่งเศส (พระราช หัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2521: 479-82) ความว่า

“...อนึ่งการทูตครั้งนี้ข้าวิตกนัก ถ้าเป็นอย่างนี้แล้วข้าจะรู้งานรู้การที่นี้ ยากนัก ด้วยหนังสือที่บอกมาไม่ได้ออกชื่อข้า วางเวรกรรมทำไม่ได้ตั้ง ให้กราบทูล เขาจะบอกก็ได้ เขาไม่บอกก็ไม่ได้รู้ เขาจะเล่าให้ฟัง สักเพียงไรก็จะได้รู้แต่เพียงนั้น จะเขียนหนังสือว่าอะไรออกมาบ้าง ตามเหตุที่จำความในหนังสือที่ส่งเข้าไปไม่ได้ด้วยต้นหนังสือไม่ได้ อยู่ที่ตัว อนึ่งหนังสือวางเวรนั้นเขาก็อ่านที่กลางห้องพระโรงกลาง สนามจันทร์ ถ้าข้าว่าที่ทูตไปดีก็เป็นเกียรติยศ ถ้าไปไม่ดีก็จะอึง อ้อภาษาปรากฏอภัยศอายเขา ครั้นจะเรียกเอามาอ่านเองก็ไม่เป็น มงคล ด้วยเป็นชื่อเขาอื่น ไม่มีชื่อข้า เคนอ่านเขาแล้วเหมือนกินเข้า เคนเขา ข้าคิดว่าเมื่อวัน ๗ คำ ๑๔ คำ ไปออกพระที่นั่งสุทไธสวรรย์รับ ความฎีกาของคนไพร่ข้าศึกดินนาเท่ากับทาสแลลูกทาสของพวกทูตมา อ่านเองเก็บไว้เองคิดว่าเอาหนังสือของพวกทูตฝากถึงคนอื่นมาอ่าน ด้วยเรื่องฎีการ้องทุกข์นั้นออกชื่อข้าเองทุกฉบับ ไม่ได้ออกชื่อคนอื่น สักฉบับหนึ่งเลย ถึงเสียเงินให้มันฉบับละสองสลึงก็ไม่เสียขายเงิน เลย ข้าวิตกอยู่ว่าการครั้งนี้มาถึงขนบธรรมเนียมอย่างนี้ ตัวข้าก็ลำบาก ยากนักหนาที่จะว่างานการไป...การที่จะบอกสุขทุกข์ในครอบครัว บ้านเรือนบุตรภรรยาของพวกทูตนี้ไม่บอกไปแล้ว ให้สืบหนังสือเล็กๆ น้อยๆเอาเทอญๆ”

พระราชหัตถเลขาข้างต้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง ต้องการให้คณะราชทูตเล่าถวายความเป็นไปในเรื่องกิจการทางการทูตโดยตรงต่อพระองค์ แต่ พระองค์ก็ไม่ทรงออกเป็นพระบรมราชโองการ หรือคำสั่ง แต่ทรงใช้วิธีการสื่อสารที่กระตุ้น ความรู้สึกให้ผู้รับรู้รู้สึกผิด หรือกระดากใจหากไม่ทำตามพระประสงค์ แสดงให้เห็นถึงว่าพระองค์ ทรงไม่ต้องการใช้พระราชอำนาจบังคับให้ทำ ซึ่งผู้รับสารของพระองค์คือคณะทูตก็คือกลุ่มขุนนาง ที่พระองค์ทรงไว้พระทัยส่งไปเจริญสัมพันธไมตรีและว่าความงานเมืองกับต่างประเทศ ถือเป็น ขุนนางที่รับใช้เบื้องยุคลบาทใกล้ชิด หากพระองค์ทรงใช้การสื่อสารที่เป็นทางการแข็งกร้าวก็อาจจะ

ทำร้ายจิตใจผู้รับ ดังนั้นจึงทรงเลือกสื่อสารโดยใช้ภาษาเพื่อกระตุ้นความรู้สึกให้ทำมากกว่าการบังคับให้ทำ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพระราชประสิทธิภาพในการวิเคราะห์ผู้รับสารได้ประการหนึ่ง

6.4.3 การสื่อสารกับประมุขหรือตัวแทนของประเทศเอกราชหรือมหาอำนาจทั้งหลาย

สำหรับการสื่อสารกับประมุขและตัวแทนของประเทศมหาอำนาจ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ศัพท์เพื่อสร้างความรู้สึที่ดีต่อผู้รับสาร และยกย่องผู้รับสารในสถานะอันเหนือกว่า อันจะอำนวยประโยชน์เพื่อสร้างสัมพันธภาพที่ดีทางการเมืองต่อประเทศสยาม แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาในการวิเคราะห์ผู้รับสารว่าเป็นผู้มีอำนาจเหนือกว่า ดังนั้นเนื้อหาของสารที่มีไปยังประมุขและตัวแทนประเทศมหาอำนาจจึงมีลักษณะพิเนอบพิเทา และแสดงความอ่อนน้อมถ่อมตน ดังเช่น สารสันที่มีไปยังจักรพรรดินโปเลียน (พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2521: 664) ความว่า

“...กรุงสยามขออ้อนวอนต่อกรุงฝรั่งเศสมา การใดๆผู้ครองแผ่นดินฝ่ายสยามเข้าใจผิดพลั้งพลาดทำให้คลาดเคลื่อนอย่างไรไปบ้างขอพระเมตตากรุณางดโทษ โปรดตัดเตือนให้ทราบตามเหตุผล จะได้คิดยกย้ายผ่อนปรนแก้ไขเสียใหม่ ให้เป็นไปแต่ในทางที่ควรเห็นชอบด้วยกันโดยเหตุเป็นผลประโยชน์เป็นคุณแก่ชนทั้งปวง”

ข้อความในพระราชสาสน์อีกฉบับถึงจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 เช่นเดียวกัน (พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2521: 657) ความว่า

“...กรุงสยามกับพระราชวงศานุวงศ์และเสนาบดีมีความชื่นชมยินดีมาก ด้วยได้รับเครื่องยศแต่กรุงฝรั่งเศสเป็นแอมเปร็อง พระเจ้าแผ่นดินใหญ่ ขอแสดงความปฏินูญาความเต็มใจยินดีคิดขอบพระเดชพระคุณกรุงฝรั่งเศสเป็นอันมาก...”

และข้อความในพระราชสาสน์มีไปถึงสมเด็จพระนางวิกตอเรียราชินี (พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2521: 380-446) ความว่า

“ว่าบัดนี้กรุงสยามมีความคำนึงคิดถึงพระเดชพระคุณพระราชไมตรีพระเจ้ากรุงบริตตานียามมาก ด้วยเห็นผลของความพระราชไมตรีอันสนิท แลความดำริห์จัดการดีเป็นคุณเป็นเกียรติยศแก่บ้านเมืองสยามนี้ประจักษ์มากเป็นหลายประการ... โดยกล่าวในพระราชสาสน์ที่มีมานั้น ก็เป็นพระเดชพระคุณอันอัศจรรย์แก่กรุงสยามใหญ่หลวง

เพราะว่าแต่ก่อนมา ยังไม่ได้ทราบเลยว่าเมืองใดในประเทศทั้งปวงจนตลอดแผ่นดินอินเดีย จะได้เคยรับพระราชสาส์นแลเครื่องมงคลราชบรรณาการแต่พระเจ้ากรุงบริตาเนียอย่างครั้งนี้ เพราะฉะนั้นกรุงสยามได้รู้พระเดชพระคุณพระเจ้ากรุงบริตาเนียเป็นอุปการะใหญ่ หลวงหลายประการ”

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกซื้อความอันที่ควรซื้อ เพื่อกระตุ้นให้ผู้รับสารมีความรู้สึกที่ดี โดยทรงเลือกใช้ประเด็นที่สามารถสร้างภาพลักษณ์ต่อประเทศและทำให้ผู้รับสารมองเห็นคุณค่าของประเทศ เช่น ทรงใช้ประเด็นความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างสยามกับฝรั่งเศสที่เคยมีมายาวนานถึง 2 ศตวรรษ เพื่อให้ผู้รับสารระลึกถึงสัมพันธ์ภาพอันดีในอดีต อีกทั้งยังเป็นการบอกกล่าวถึงความต่อเนื่องยาวนานของประเทศ หาใช่เป็นบ้านเมืองเล็กๆที่ไร้อารยธรรมและประวัติกความเป็นมาดังที่ประเทศมหาอำนาจทั้งหลายใช้เป็นข้ออ้างในการเข้ายึดครองประเทศ ข้อความที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้เพื่อสร้างประโยชน์ทางการเมืองต่อพระองค์ปรากฏในพระราชสาส์นอัญเชิญไปถวายพระเจ้านโปเลียนที่ 3 (พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2521: 607) ความว่า

“...อึ่งกรุงสยามกับเสนาบดีที่ปริกษาราชการพร้อมกันมีความปรารถน้ายิ่งนักว่าจะแต่งราชทูตสยามที่มีบรรดาศักดิ์ให้จำทูลพระราชสาส์นและคุมเครื่องมงคลบรรณาการออกมาคำนับเจริญทางพระราชไมตรีแก่สมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสให้ถึงกรุงปารีสและได้เฝ้าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสด้วยความเคารพยั้งนัก ให้สมควรสักครั้งหนึ่ง ให้เหมือนกับการพระราชไมตรีกรุงฝรั่งเศสกับกรุงสยามที่ได้เป็นแล้วในครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราชพระเจ้ากรุงสยาม ซึ่งเสด็จลี้ภัยราชครองกรุงลพบุรีแล้วแล้วเกือบ ๒๐๐ ปีมาแล้ว...”

โดยสรุปแล้วพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพ โดยทรงสามารถใช้ภาษาให้เหมาะสมกับผู้รับสาร แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาในการวิเคราะห์ผู้รับสาร หากพระองค์จะสื่อสารกับราษฎรทั่วไปจะทรงใช้ภาษาที่ง่ายต่อความเข้าใจ บางครั้งก็แสดงพระราชอำนาจออกเป็นกฎเกณฑ์ให้ปฏิบัติตาม บางครั้งก็ทรงสั่งสอน หรือบอกกล่าวอธิบายความให้เข้าใจเนื่องจากทรงทราบว่าราษฎรของพระองค์ส่วนใหญ่แล้วไม่ค่อยจะยึดหลักเหตุผลในการเชื่อถือ ผู้ใดว่าอย่างไรก็จะเชื่อตามไปเช่นนั้น ถูกชักจูงได้ง่าย ดังนั้นจึงทรงเลือกใช้ทั้งวิธีการบังคับ และอบรมให้ความรู้ผ่านการออกประกาศต่างๆของพระองค์

ในขณะที่การสื่อสารกับบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง มีทั้งที่ออกเป็นประกาศ พระราชบัญญัติและพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ ทรงใช้ภาษาที่เป็นทางการ เพื่อแสดงให้เห็นถึงพระราชอำนาจที่ทรงประสงค์ให้ผู้รับสารปฏิบัติตาม หรือเมื่อทรงอธิบายความในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ในขณะที่การสื่อสารผ่านจดหมายพระองค์จะใช้ภาษาที่แสดงถึงสัมพันธภาพและให้ความสำคัญกับความรู้สึกของผู้รับ ทั้งนี้การออกเป็นประกาศและพระราชบัญญัตินั้นเป็นการสื่อสารกับผู้รับสารกลุ่มใหญ่ จึงทรงไม่เฉพาะเจาะจง แต่จะทรงสื่อสารโดยรวม แต่การสื่อสารโดยจดหมายนั้นเป็นการสื่อสารเฉพาะบุคคล หรือกลุ่มบุคคลกลุ่มเล็ก จึงทรงสามารถเฉพาะเจาะจงได้

ส่วนการสื่อสารกับประเทศมหาอำนาจนั้น พระองค์ทรงตระหนักถึงศักยภาพของประเทศที่ไม่สามารถทัดเทียมกับประเทศเหล่านั้นได้ จึงทรงสื่อสารโดยสร้างความรู้สึกอันดี ทำให้ผู้รับรู้สึกยิ่งใหญ่ และรู้สึกอยากผูกมิตรกับประเทศสยาม ทรงยกย่องให้ประมุขเหล่านั้นรู้สึกพอใจในสถานะของตน และรับรู้ถึงแนวนโยบายของพระองค์ที่พร้อมจะโอนอ่อนผ่อนตามกับประเทศมหาอำนาจเหล่านั้น

6.5 ประสิทธิภาพในการบริหารดูแลอำนาจ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีพระปรีชาอย่างมากในการบริหารดูแลอำนาจ เนื่องจากพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ได้รับราชสมบัติเมื่อพระชนม์มีอายุค่อนข้างมากแล้ว และก่อนหน้าที่จะขึ้นครองราชย์พระองค์ก็ไม่ได้ทรงมีโอกาสในการสะสมอำนาจบารมี เสถียรภาพทางการเมืองของพระองค์จึงขึ้นอยู่กับการบริหารดูแลอำนาจโดยพระองค์ได้ทรงสื่อสารเพื่อแสดงถึงพระราชประสิทธิภาพในการบริหารดูแลอำนาจใน 2 ลักษณะ คือ การบริหารดูแลอำนาจในราชสำนัก และการบริหารดูแลกับอำนาจจากภายนอกราชอาณาจักร

6.5.1 ประสิทธิภาพในการบริหารดูแลอำนาจในราชสำนัก

เสถียรภาพทางการเมืองของพระมหากษัตริย์ในระบอบราชาธิปไตย เกิดจากการบริหารดูแลอำนาจในราชอาณาจักรให้มีความสมดุลกันเนื่องจากองค์พระมหากษัตริย์เองมีพระราชอำนาจเชิงสัญลักษณ์ (ชาติรี ประภคินนทการ 2550: 155) อำนาจของพระองค์มีส่วนหนึ่งเท่านั้น แต่อำนาจส่วนใหญ่กระจุกกระจายอยู่กับบรรดาขุนนางผู้ควบคุมไพร่พลและบรรดาเจ้าพระยามหานคร หรือผู้รั้ง ผู้ปกครองเมืองหน้าด่าน ถึงแม้ในส่วนกลางเอง พระมหากษัตริย์ก็ทรงมิได้มีสิทธิขาดในการบริหารราชการแผ่นดินดังพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในส่วนกลางนอกจากพระองค์ในฐานะประมุขแล้ว ยังมีสมเด็จพระราชวังบรรสถานมงคล หรือ “วังหน้า” เป็นผู้ถ่วงดุลอำนาจของพระองค์อีกด้วย ดังนั้นความมีเสถียรภาพทางการเมืองของพระมหากษัตริย์จึงมีพื้นฐานอยู่บนประสิทธิภาพในการบริหารดูแลอำนาจในราชสำนักนั่นเอง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชเป็นพระภิกษุยาวนาน 27 พรรษา ในระยะเวลาดังกล่าว นอกจากพระองค์จะสูญเสียโอกาสในการสร้างบารมีทางการเมืองในราชสำนักแล้ว พระองค์ยังขาดโอกาสในการสะสมไพร่กำลังพลเพื่อเป็นฐานแห่งอำนาจอีกด้วย เมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์จึงไม่มีไพร่พลและบริวารคอยรับใช้ต่างพระเนตรพระกรรณ ดังที่ทรงมีพระราชปรารภกับผู้ตามเสด็จคนหนึ่งว่า “เฒ่าดิศ ข้ามมีแต่ตัว เอ็งมีลูกแต่ก็คนไปเอาให้ข้าใช้เถิด” (ศ. พลายน้อย 2553: 104)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักดีว่าขุนนางตระกูลขุนนาคเป็นกลุ่มขุนนางที่มีอิทธิพลในราชสำนักมากเนื่องจากตำแหน่งสำคัญๆ ในราชสำนักถูกควบคุมโดยตระกูลขุนนาคเกือบทั้งหมดจึงทำให้สามารถผลักดันให้พระองค์ขึ้นครองราชย์ได้สำเร็จ (เทอดพงษ์ คงจันทร์ 2547: 23-30) เป็นที่แน่นอนว่าพระองค์จะต้องสำนึกในความช่วยเหลือของขุนนางตระกูลขุนนาค จึงทรงมีพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม (ดิศ ขุนนาค) เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ และทรงเลื่อนพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา (ทัศ ขุนนาค) เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ กัณฐิกา ศรีอุดม 2547: 19-21) ซึ่งเป็นตำแหน่งขุนนางที่ไม่ปรากฏมาก่อนในทำเนียบขุนนางสมัยรัตนโกสินทร์ ตำแหน่ง “สมเด็จพระเจ้าพระยา” นี้มีปรากฏเพียงในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช คือสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกซึ่งเป็นขุนนางที่รบเคียงบ่าเคียงไหล่ และช่วยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกอบกู้บ้านเมือง จนสามารถรวบรวมแผ่นดินและสถาปนาอาณาจักรธนบุรีได้สำเร็จ ซึ่งต่อมาสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกได้ปราบดาภิเษกเป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ปฐมกษัตริย์ราชวงศ์จักรี ดังนั้นการแต่งตั้งขุนนางตระกูลขุนนาคเป็น “สมเด็จพระเจ้าพระยา” จึงเป็นการสื่อสารทางการเมืองเพื่อแสดงให้เห็นนัยยะทางการเมือง 2 ประการ คือ ประการแรกทรงสื่อให้เห็นว่าขุนนางตระกูลขุนนาคเป็นผู้มีคุณประการอันใหญ่หลวงต่อพระองค์ในฐานะที่ช่วยให้พระองค์ได้ครองแผ่นดิน เปรียบดั่งนักรบที่รบเคียงบ่าเคียงไหล่มากับพระองค์ และประการที่สอง เป็นการคานอำนาจกับกลุ่มอำนาจอื่นรวมถึงกลุ่มอำนาจของกรมขุนอิศเรศรังสรรค์พระอนุชา ซึ่งทรงเป็นผู้มีความพร้อมทั้งจำนวนไพร่พล พระบารมีในราชสำนัก พระปรีชาสามารถ และ พระชาติกำเนิดที่ทรงเป็น “อภิไศสุชาติ” เช่นเดียวกับพระองค์ จริ่งอยู่ที่กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ทรงเป็นพระอนุชาร่วมพระมารดาเดียวกัน และทรงยอมหลักทางการเมืองให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ครองราชสมบัติ แต่อย่างไรก็ตามเพื่อเสถียรภาพทางการเมือง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีความจำเป็นที่จะต้องสนับสนุนขุนนางตระกูลขุนนาคให้มีอำนาจ โดยมีเหตุผลอยู่ 2 ประการ คือ เพื่อเป็นการตอบแทนที่กลุ่มขุนนางตระกูลขุนนาคได้สนับสนุนพระองค์ให้ทรงได้ราชสมบัติ และเพื่อนำมาคานอำนาจกับกลุ่มอำนาจอื่นโดยที่พระองค์ทรงเป็นผู้บริหารดูแลแห่งอำนาจนั้น เหตุที่ต้องนำกลุ่มขุนนางตระกูลขุนนาคมาคานอำนาจ

กับพระอนุชาของพระองค์ ก็อาจจะเนื่องจากประสบการณ์ที่พระองค์ทรงเรียนรู้จากประวัติศาสตร์การเมืองในราชสำนักในอดีตที่พระมหากษัตริย์ที่ไม่มีอำนาจ หรืออ่อนแอจะถูกแย่งชิงราชบัลลังก์ได้ง่าย ดังที่ปรากฏในประวัติศาสตร์การเมืองไทยในสมัยโบราณที่การแย่งชิงราชสมบัติเกิดขึ้นบ่อยครั้ง ทั้งที่มีการแย่งชิงจากขุนนาง และการแย่งชิงจากพระบรมวงศานุวงศ์ใกล้ชิด พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบถึงระบบการเมืองไทยจากประวัติศาสตร์เป็นอย่างดี โดยหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความรอบรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ไทย ปรากฏให้เห็นในพระราชหัตถเลขาถึงเซอร์จอห์น เบาว์ริง (พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2506: 18-19) ความว่า

“ข้าพเจ้าได้แนบเอกสารมาด้วยอีก ๒ ฉบับ แสดงเรื่องราวสังเขปแห่งพระราชวงศ์ของเราตั้งแต่สกุลเดิมแห่งบรรพบุรุษของเรา...อนึ่ง ข้าพเจ้าขอส่งตำเนาอักษรไทยโบราณ ซึ่งได้เริ่มประดิษฐ์คิดขึ้นในกรุงสยามฝ่ายเหนือ เมื่อปีคริสตศักราช ๑๒๘๑ นั้นมาให้ ฯพณฯ ท่าน ๒ ฉบับ อักษรนี้คัดมาจากหลักศิลาจารึก...ข้าพเจ้าได้เริ่มแปลเป็นภาษาอังกฤษให้ ฯพณฯ ท่านแล้ว แต่ข้าพเจ้ายังไม่แล้ว หรือทำไม่สำเร็จในคราวนี้ ข้าพเจ้าจึงจะส่งมาให้ ฯพณฯ ท่านในโอกาสอื่น เมื่อทำเสร็จแล้ว”

พระราชดำรัสดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าพระองค์ทรงมีความรอบรู้ในประวัติศาสตร์และชาติวงศ์ของพระองค์ ซึ่งเป็นที่แน่นอนว่าความรู้ดังกล่าวมีผลต่อแนวพระราชดำริในการดำเนินการทางการเมืองของพระองค์ ซึ่งนอกจากพระองค์จะทรงใช้ประวัติศาสตร์เพื่อบอกเล่าความยิ่งใหญ่และความสืบเนื่องยาวนานของประเทศแล้ว เรื่องราวในประวัติศาสตร์ยังบ่งบอกปัจจัยที่ทำให้กษัตริย์ขาดความมั่นคงในราชบัลลังก์ ซึ่งหากพระองค์ไม่สามารถบริหารจัดการกิจการราชสำนักเนื่องจากข้อด้อยของพระองค์ที่ไม่มีฐานอำนาจ และไพร่พล หรืออะไรก็ตาม อาจจะเป็นเหตุผลที่ทำให้กรมขุนอิศเรศรังสรรค์เข้ายึดอำนาจบริหารเพื่อจัดการแทนพระองค์ก็เป็นได้

อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงตระหนักถึงอิทธิพลของขุนนางตระกูลขุนนาคในราชสำนักโดยเฉพาะอิทธิพลของสมเด็จพระยาทั้งสอง (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ กัญฉิกา ศรีอุดม 2547 19-21) จึงทรงใช้วิธีให้ผู้มีอิทธิพลคานอำนาจกันเอง โดยพระองค์ทรงอยู่ตรงกลางเป็นผู้บริหารดูแลอำนาจนั้น โดยการนำเอาเจ้าฟ้าจุฑามณี กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ พระอนุชาร่วมพระโสทรหมาดาหม่อมอำมาตย์กับสมเด็จพระยาตระกูลขุนนาค เนื่องจากกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ทรงมีอิทธิพลอยู่ในราชสำนัก มีพระปรีชาในด้านการทหาร จึงทรง

สถาปนาเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชอิสริยยศเท่าพระเจ้าแผ่นดิน โดยพระองค์ทรงให้เหตุผลในการสถาปนาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า เนื่องจากดวงพระชะตาแรง หากไม่สถาปนาให้เป็นพระมหากษัตริย์ พระองค์ก็เสด็จอยู่ได้ไม่นาน และจะเกิดอุปมงคล จึงต้องสถาปนาให้เป็นกษัตริย์เช่นเดียวกับพระองค์ (นันทนา กปิตกาญจน์ 2539: 56)

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้เหตุผลว่าดวงพระชะตาของกรมขุนอิศเรศรังสรรค์แรง หากไม่ทรงสถาปนาเป็นพระมหากษัตริย์ก็จะทำพระองค์เป็นกษัตริย์ได้ไม่นานเนื่องจากพระชะตาขัดกัน จึงเป็นการสื่อให้เห็นถึงพระปรีชาของพระองค์ในการนำเอากรมขุนอิศเรศรังสรรค์มาถ่วงดุลอำนาจกับขุนนางตระกูลขุนนาค และในขณะเดียวกันก็เอาขุนนางตระกูลขุนนาคมาถ่วงดุลกับกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ด้วย เนื่องจากพระองค์ทรงตระหนักถึงอำนาจของขุนนางตระกูลขุนนาค และพระบารมีของกรมขุนอิศเรศรังสรรค์พระอนุชาของพระองค์ (นฤมล ชีรวัดน์ 2525: 131-132) เป็นการสื่อให้เห็นถึงประสิทธิภาพของพระองค์ในการดุลอำนาจเพื่อสร้างเสถียรทางการเมืองต่อพระองค์นั่นเอง

6.5.2 ประสิทธิภาพในการบริหารถ่วงดุลอำนาจภายนอกราชอาณาจักร

การคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยมเริ่มก่อตัวขึ้นในปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเริ่มมีความเด่นชัดรุนแรงขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การที่พระองค์ทรงได้สืบราชสมบัติจากพระเชษฐาธิราชจึงเป็นพระราชภาระอันใหญ่หลวงที่จะนำพาประเทศให้รอดพ้นจากการคุกคามดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระปรีชาสามารถในการบริหารถ่วงดุลประเทศมหาอำนาจจนสามารถทำให้รัชสมัยของพระองค์รอดพ้นจากการเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตกผู้คุกคามได้ พระปรีชาของพระองค์ในการจัดการดุลอำนาจนั้นถูกสื่อออกมาในพระราชสาส์นต่างๆ ที่พระองค์ทรงมีไปถึงประมุขประเทศมหาอำนาจต่างๆ โดยนอกจากจะแสดงความอ่อนน้อมในฐานะที่เป็นประเทศเล็กแล้ว พระองค์ยังทรงสื่อความหมายให้ประเทศมหาอำนาจเหล่านั้นมีความพึงพอใจในแนวนโยบายต่างประเทศของพระองค์โดยที่ไม่สร้างเงื่อนไขความขัดแย้งจนนำไปสู่การอ้างเพื่อเข้ายึดครองประเทศ โดยประเทศที่มีอำนาจทางการทหารและแข่งขันกันในการล่าอาณานิคมในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่โดดเด่น และมีแสนยานุภาพมาก คือ ประเทศอังกฤษ และ ฝรั่งเศส การที่ประเทศอังกฤษสามารถรับชนะเงินซึ่งเป็นมหาอำนาจในตะวันออกไกลมาตั้งแต่สมัยโบราณ ทำให้พระองค์ทรงตระหนักถึงแสนยานุภาพทางการทหารที่เหนือกว่าอย่างเทียบกันไม่ติด ดังนั้นพระองค์จึงทรงดำเนินนโยบายโอนอ่อนผ่อนปรน ดังความที่ปรากฏในพระราชสาส์นถึงสมเด็จพระราชินีวิกตอเรียแห่งอังกฤษเพื่อแสดงความเป็นมิตรของสองประเทศ (พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2521: 380-434) ความว่า

“ขอขอบพระคุณอุปการียินดีตอบมาด้วยความสุจริต ขอให้ทางไมตรี
สองพระมหานครติดพันอยู่เย็นเป็นสุขไปนานชั่วฟ้าแลดินเทอญ แล
บ้านเมืองของไทยที่ติดต่อกับอังกฤษดังนี้ จะเป็นสุขไปก็ด้วย
พระเจ้าบริตานีทรงพระเมตตากรุณาในกาลเนื่องๆ”

นอกจากนั้นพระองค์ยังทรงผูกความสัมพันธ์กับประเทศมหาอำนาจในเชิง
ของบ้านพี่เมืองน้อง ในพระราชสาสน์ (พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
2521: 587) ความว่า

“...เพราะเหตุซึ่งกรุงสยาม เพื่อจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินอันออกหน้า
ปรากฏว่ามีพระราชไมตรีกับกรุงบริตานีใช้พระราชสาสน์ไปมาถึง
โดยตรง แลกรุงบริตานีได้มีคุณแก่กรุงสยาม ด้วยความสำแดงการ
ยกย่องในเมื่อจากพระนามของกรุงบริตานีว่าเป็นพระราชกนิณีที่รัก
ของกรุงสยามลงในพระราชสาสน์ที่มีมาทุกฉบับ...”

ในขณะที่แสนยานุภาพทางการทหารของฝรั่งเศสที่คุกคามมาทางตะวันออก
ของประเทศสยามทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงภัยคุกคามดังกล่าว
พระองค์จึงทรงดำเนินนโยบายต่างประเทศในลักษณะเดียวกันกับที่ทรงปฏิบัติต่ออังกฤษ คือแสดง
ให้เห็นถึงนโยบายในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่ดี และการสร้างความสัมพันธ์
ระหว่างสองประเทศในลักษณะเป็นญาติมิตรกันดังความในพระราชสาสน์ถึงสมเด็จพระเจ้า
นโปเลียนที่ 3 (พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2521: 652) ความว่า

“...ขอคำนับเจริญทางพระราชไมตรีมายังสำนักพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส
ผู้เป็นเจ้าของใหญ่ในพระราชอาณาจักรฝรั่งเศสและกอลโลนีประเทศ
กรุงฝรั่งเศสทั้งปวง ซึ่งมีพระราชไมตรีเนื่องสนิทเป็นที่นับถืออย่างสูง
และด้วยราชอิศริยยศควรนับดังญาติอันสนิทของกรุงสยามให้ทราบ”

ความในพระราชสาสน์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปถึง
ประเทศมหาอำนาจทั้งสอง เป็นการแสดงให้เห็นถึงนโยบายของประเทศสยามที่มีความต้องการ
ที่จะเปิดประเทศและสร้างความสัมพันธ์อันดี โดยแสดงให้เห็นถึงความพร้อมของสยามที่จะ
โอนอ่อนผ่อนตามกับประเทศมหาอำนาจดังกล่าว ในขณะที่เดียวกันก็พยายามสานความสัมพันธ์
ในเชิงบ้านพี่เมืองน้อง การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่เลือกที่จะถ่วงประเทศ
ใดประเทศหนึ่ง จึงเป็นพระราชกุศโลบายที่จะนำเอาประเทศมหาอำนาจทั้งสองมาคานอำนาจกัน
เพราะถ้าราบใดที่ประเทศสยามสามารถสร้างความสมดุลของสองอำนาจ โดยแบ่งปันจัดสรร
ผลประโยชน์ให้เท่าเทียมกัน ก็ย่อมจะสร้างความพึงพอใจให้ประเทศทั้งสอง แต่ถ้าหากดุล

แห่งอำนาจเสียไปโดยที่มีประเทศใดประเทศหนึ่งมีอิทธิพล และผลประโยชน์เหนืออีกประเทศหนึ่ง ก็จะทำให้เกิดการแย่งชิงผลประโยชน์และสร้างอิทธิพล ประเทศสยามก็จะกลายเป็นสนามทดลองอำนาจของประเทศมหาอำนาจ ซึ่งท้ายที่สุดแล้วการเลือกข้างย่อมจะทำให้เกิดผลเสียมากกว่าผลดี

ดังที่กล่าวไปข้างต้นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงความสำคัญของการบริหารดูแลอำนาจและการแบ่งปันผลประโยชน์โดยเท่าเทียมกัน เพื่อสร้างความมั่นคงต่อราชอาณาจักร นอกจากพระองค์จะทรงสานสัมพันธ์ไมตรีกับอังกฤษและฝรั่งเศสแล้ว พระองค์ยังทรงเห็นข่าวอำนาจใหม่นั้น คือ ประเทศสหรัฐอเมริกาซึ่งเป็นประเทศเกิดใหม่แต่ก็มีแสนยานุภาพทางทหารมากเช่นกัน ดังที่สามารถปลดแอกประกาศอิสรภาพจากประเทศอังกฤษได้ พระองค์จึงสานสัมพันธ์ไมตรีกับสหรัฐอเมริกา แต่ในการสานความสัมพันธ์ครั้งนี้ พระองค์ทรงแสดงให้เห็นจุดมุ่งหมายของพระองค์อย่างเด่นชัดที่จะนำเอาสหรัฐอเมริกามาถ่วงดุลอำนาจกับอังกฤษและฝรั่งเศส ดังความในพระราชสาส์นถึงประธานาธิบดีของสหรัฐอเมริกา (พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2521: 677) ความตอนหนึ่งว่า

“...บัดนี้กรุงสยามขอปฏิญาณทำให้แน่ใจแก่ท่านและผู้อื่นที่จะได้อ่านพระราชสาส์นนี้ว่าทางไมตรีอันตรง และสัญญาค้าขายที่แก้ไขให้ดีขึ้นในครั้ง นี้ ที่จะให้เป็นไปด้วยดีในระหว่างอยู่ในเทศอเมริกา และแผ่นดินสยามนั้น แต่นี้จะคิดพัน สงบระงับเรียบร้อยตลอดเวลา สืบพระบรมวงศานุวงศ์ และท่านที่จะมาสืบพระราชอิสรียศในแผ่นดินสยาม แต่ขอให้ผู้ครองอยู่ในเทศอเมริกาซึ่งเป็นบ้านเมืองใหญ่มีอำนาจมาก และเป็นเมืองตั้งอยู่ในความยุติธรรมยังยืนมั่นคงจะเป็นที่พึ่งอันดีแก่แผ่นดินสยามซึ่งมีอำนาจเล็กน้อยพอประมาณนี้ ด้วยความที่มีไมตรีปราณีเอาใจใส่ได้ถามหาความจริงที่แท้ ลงที่หากจะมีถ้อยความเกี่ยวข้องต้องข่มขู่แต่อำนาจในทะเลใหญ่อันใดอันหนึ่งที่จะมีมาแต่บ้านเมืองใหญ่ๆ อันอื่นที่มีอำนาจมากขออย่าได้เพิกเฉยเสียไม่เอาเป็นธุระ

ใจความในพระราชสาส์นที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปยังประเทศมหาอำนาจต่างๆ แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาและมีสายพระเนตรอันกว้างไกล ทรงประมาณการณ์ในแสนยานุภาพของมหาอำนาจได้อย่างแม่นยำ และทรงดำเนินนโยบายในการใช้ประเทศมหาอำนาจถ่วงดุลอำนาจกันเองโดยแบ่งปันจัดสรรประโยชน์ให้อย่างเท่าเทียม นโยบายที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินผ่านการทูตและการปฏิบัตินั้นจึงเป็นการ

สื่อสารเพื่อแสดงให้เห็นถึงประสิทธิภาพของพระองค์ในการบริหารถ่วงดุลอำนาจเพื่อสร้างเสถียรภาพและความมั่นคงของราชอาณาจักรและตัวพระองค์เองนั่นเอง

ภูธร ภูมะธน (2554, 8 ธันวาคม) กลุ่มตัวอย่าง เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์ที่ไม่ยึดติดกับกรอบแนวคิดแบบโบราณ ทรงแสดงให้เห็นถึงการก้าวอย่างเข้าสู่ “สยามใหม่” เป็นการปรับกระบวนการบริหารราชการปกครอง และการดำเนินนโยบายทั้งภายในและภายนอกเพื่อให้สอดคล้องกับความเป็นไปของสังคมโลก ทรงเป็นผู้รักประเทศอย่างยิ่งยวด ทรงดำเนินนโยบายต่างประเทศโดยยึดหลักอิทธิบาท 4 ซึ่งประกอบไปด้วย ฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น วิริยะ ความพากเพียรในสิ่งนั้น จิตตะ ความเอาใจใส่ฝักใฝ่ในสิ่งนั้น วิมังสา ความหมั่นหมั่นใช้ปัญญา พิจารณาใคร่ครวญ ตรวจสอบเหตุผล และตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัตถุประสงค์ วิถีแก้ไขปรับปรุง และนอกจากนี้ยังทรงมีขันติธรรม ทำให้ทรงดำเนินนโยบายด้วยความสุขุม รอบคอบ มีความพยายามสูง และอดทนต่อแรงปะทะจากทั้งภายในและภายนอก ทรงเลือกเฟ้นหาประเด็นต่างๆ และใช้ประเด็นเหล่านั้นเพื่อผลประโยชน์ทางการเมือง ซึ่งนอกจากจะทำให้ประเทศสยามในรัชสมัยของพระองค์ผ่านพ้นการคุกคามจากลัทธิล่าอาณานิคมแล้ว ยังเป็นการส่งเสริมให้พระองค์มีความมั่นคงภายในราชอาณาจักรอีกด้วย

ปรีดี พิศภูมิวิถี (2554, 31 ตุลาคม) หนึ่งในกลุ่มตัวอย่างเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ประสบการณ์ของพระองค์ที่ผ่านมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์ ทั้งประสบการณ์ในช่วงที่พระองค์ทรงดำรงพระราชอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งเป็นประสบการณ์ในราชสำนักช่วงระยะเวลาสั้นๆ และ ประสบการณ์ในช่วงที่พระองค์ทรงดำรงสมณเพศอยู่ในช่วงระยะเวลารัชกาลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาที่ยาวนานมากถึงเกือบ 3 ทศวรรษ ทั้งนี้เพื่อวางกรอบให้พระองค์เสด็จดำเนินเพื่อสร้างเสถียรภาพทางการเมืองและการปกครองได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยที่พระองค์ทรงวิเคราะห์ถึงจุดเด่นและจุดด้อยของผู้ปกครองประเทศต่างๆ ในภูมิภาคเดียวกัน รวมไปถึงทรงได้วิเคราะห์แนวโน้มนโยบายของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย ทำให้พระองค์ทรงทราบถึงประเด็นต่างๆ ที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการส่งเสริมเสถียรภาพทางการเมืองการปกครองและประเด็นที่จะสามารถช่วยให้พระองค์มีความมั่นคงทางการเมืองในฐานะพระมหากษัตริย์ของประเทศเล็กๆ ที่อยู่ท่ามกลางความผันผวนและความไร้เสถียรภาพของประเทศต่างๆ ในภูมิภาคเดียวกันอันเนื่องมาจากการคุกคามจากลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตก เมื่อพระองค์ทรงขึ้นครองราชย์แล้วจึงทรงหลีกเลี่ยงการดำเนินนโยบายทางการเมืองที่ขัดต่อการสร้างเสถียรภาพและหันไปใช้นโยบายทางการเมืองที่สอดคล้องกับความต้องการของประเทศมหาอำนาจทั้งหลาย ทั้งนี้ทรงปรับเปลี่ยนราชธรรมเนียมการสื่อสารให้มีความชัดเจน

ใกล้ชิดและเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายโดยตรง ทรงใช้การสื่อสารเป็นเครื่องมือสำคัญในการดำเนินนโยบายได้อย่างมีประสิทธิภาพทั้งในแง่ของความเตรียมความพร้อมภายในราชอาณาจักรเพื่อรองรับความกดดันที่มาจากภายนอก และในแง่ของการสื่อสารเพื่อสร้างประสิทธิภาพในการดำเนินพระราชกุศโลบายทางการเมืองกับประเทศมหาอำนาจตะวันตกต่างๆ

โดยสรุปแล้วพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งเสริมเสถียรภาพทางการเมืองของพระองค์โดยการสื่อสารเพื่อแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงมีความชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์และปกครองประเทศ ซึ่งในทรงสนของ ภูธร ภูมะธน (2554) เห็นว่าพระองค์ทรงตั้งพระทัยในการสื่อสารเพื่อบ่งบอกพระราชสถานะของพระองค์เพื่อแสดงความชอบธรรมดังกล่าว สอดคล้องกับผลการศึกษาของ นฤมล ชีรวัดน์ (2525) ที่เห็นว่าพระองค์ทรงตระหนักในพระราชสถานะของพระองค์โดยเสมอมา ทั้งที่ก่อนพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยพระราชบิดาจะสวรรคตและในช่วงที่พระองค์ทรงดำรงสมณเพศอยู่ อย่างไรก็ตามเมื่อพระองค์ทรงได้ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว พระองค์ทรงส่งเสริมความชอบธรรมทางการเมืองของพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มาปราบยุคเข็ญ และเพื่อผดุงความยุติธรรมให้แก่มวลราษฎร ทำให้ราษฎรของพระองค์ยอมรับในตัวพระองค์มากยิ่งขึ้นอีกด้วย และเมื่อศึกษาถึงพระราชอัจฉริยภาพและพระปรีชาส่วนพระองค์พบว่าพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์สยามพระองค์แรกที่มีพระราชดำริทางการเมืองการปกครองและการต่างประเทศที่ทันสมัย ทันต่อเหตุการณ์ ประกอบกับทรงมีพระอัจฉริยภาพทางด้านต่างๆ ทั้งที่เป็นแบบขนบธรรมเนียมประเพณีที่สืบทอดกันมา และวิชาการตะวันตก รวมไปถึงพระราชคุณลักษณะแห่งการประนีประนอมประสานประโยชน์ และการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพทำให้เกิดประสิทธิผลที่ดีทั้งทางตรง คือ ทำให้ราชอาณาจักรมีความเจริญรุ่งเรือง สงบเรียบร้อย และรักษาอำนาจอธิปไตยเอาไว้ได้ และทางอ้อม คือ เป็นการส่งเสริมเสถียรภาพทางการเมืองของพระองค์ให้มีความแข็งแกร่งและมีความมั่นคงมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เป็นผลมาจากการที่พระองค์ทรงได้วิเคราะห์ข้อเด่นและข้อด้อยของผู้ปกครองประเทศต่างๆ โดยเฉพาะจากองค์พระเชษฐาธิราชของพระองค์ สังคมเป็นประสบการณ์และกลายเป็นแนวปฏิบัติที่มีประสิทธิภาพและก่อให้เกิดประสิทธิผลเมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลถัดมา

บทที่ 5

สรุปการวิจัย อภิปรายผล และ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง การสื่อสารทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาจุดมุ่งหมายของการสื่อสารทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีวิธีการดำเนินการวิจัยโดยอาศัยการตีความจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ ทั้งเอกสารชั้นต้น และ เอกสารชั้นรอง ได้แก่ พระราชพงศาวดาร พระราชหัตถเลขา ประกาศที่เป็นกฎหมาย เอกสารทางราชการที่เกี่ยวข้อง งานวิจัย วิทยานิพนธ์และหนังสือทางวิชาการที่ผู้ทรงคุณวุฒิได้เรียบเรียงค้นคว้าขึ้น ประกอบกับข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก กลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญทางประวัติศาสตร์ 2 ท่าน จากนั้นผู้ศึกษาวิจัยได้นำข้อมูลที่รวบรวมได้จากเอกสารต่างๆ ประกอบกับผลการสัมภาษณ์ มาทำการตีความ วิเคราะห์ เรียบเรียง และนำเสนอ โดยการวิเคราะห์เชิงพรรณนา

1. สรุปผลการวิจัย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบราชาธิปไตย พระองค์แรกที่ทรงได้เริ่มกระบวนการสื่อสารทางการเมืองในลักษณะที่ใกล้ชิดกับผู้ใต้ปกครอง มากยิ่งขึ้น ซึ่งสะท้อนออกมาให้เห็นในรูปแบบการสื่อสารต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น ประกาศ พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ และ การปฏิรูปขนบธรรมเนียมประเพณีให้เอื้ออำนวยต่อการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ จากกรวิเคราะห์ข้อมูลต่างๆเกี่ยวกับการสื่อสารของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่าพระองค์ได้ทรงสื่อสาร โดยทรงมีจุดมุ่งหมายทางการเมืองในประเด็นต่าง ๆ คือ 1) การแสดงความชอบธรรมทางการเมืองการปกครอง 2) การแสดงแนวพระราชดำริทางการเมืองเกี่ยวกับสถานะของพระมหากษัตริย์ 3) การส่งเสริมเสรีภาพ 4) การอบรมกล่อมเกลาราชการเมือง 5) การสร้างธรรมาภิบาล และ 6) การสร้างเสถียรภาพทางการเมือง

1.1 การแสดงความชอบธรรมทางการเมืองการปกครอง

ประเด็นเกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อแสดงความชอบธรรมทางการเมืองการปกครอง นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสื่อสารให้เห็นว่าพระองค์ทรงมีความชอบธรรม ทั้งทางการเมืองและชอบธรรมทางกฎหมาย ในความชอบธรรมทางการเมือง ทรงสื่อสารให้เห็นว่าพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ที่ได้รับราชสมบัติจากการเลือกสรรและยอมรับจากผู้ใต้ปกครอง

(ชงทอง จันทรางศุ 2553: 58) โดยทรงสื่อสารให้เห็นในสร้อยพระนามของพระองค์คือ “เอนกชน นิกรสโมสรสมมติ” ซึ่งหมายความถึงการได้รับการยอมรับพร้อมใจจาก “เอนกชน” หรือ คนโดยมากให้ได้ครองราชย์ นอกจากนี้ทรงดำรงพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ศรัทธา ความยุติธรรมและทรงเป็นธรรมราชาที่นำพามวลราษฎรข้ามพ้นความทุกข์ทั้งปวง เพื่อได้รับความ นิยมจากปวงราษฎรของพระองค์ ส่วนความชอบธรรมทางกฎหมาย ทรงสื่อสารให้เห็นว่าพระองค์ ทรงมีความชอบธรรมตามกฎหมาย คือ ตามกฎหมายเข็ยรบาลในฐานะที่ทรงเป็น “สมเด็จพระเจ้าฟ้า” ผู้มีสถานะเป็นรัชทายาทของสมเด็จพระราชบิดา (เวลล์ 2527: 20) โดยทรงสื่อสารเป็นพระ ราชหัตถเลขาเพื่อเน้นย้ำและอธิบายถึงพระราชสถานะของพระองค์ นอกจากนี้ทรงสื่อสารผ่านการ ให้ความสำคัญต่อพระราชพิธีบรมราชาภิเษกอันเป็นราชพิธีที่ส่งเสริมความเป็นพระมหากษัตริย์โดย สมบูรณ์ (นภาพร เล่าสินวัฒนา 2549: 10)

1.2 การแสดงแนวพระราชดำริทางการเมืองเกี่ยวกับสถานะของพระมหากษัตริย์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงมี พระราชดำริเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ใน 3 ลักษณะ คือ พระมหากษัตริย์ที่มีความเกี่ยวข้องกับเทพเจ้า พระมหากษัตริย์แบบพุทธราชา หรือธรรมราชา และลักษณะประการสุดท้าย คือ พระมหากษัตริย์ แบบบุคคลธรรมดาสามัญ โดยที่สถานะของพระมหากษัตริย์ในลักษณะแรกมีความเกี่ยวข้องกับ เทพเจ้า ได้แบ่งแยกย่อยไปใน 3 รูปแบบ คือ แบบตามคติ “เทวราชา” ของพราหมณ์แบบดั้งเดิมอัน เนื่องมาจากมโนทัศน์เกี่ยวกับผู้ปกครองของไทยแบบจารีตที่สืบทอดต่อกันมาแบบยาวนาน แบบ ผสมผสานระหว่างเทวราชาของพราหมณ์กับเทวราชาของพุทธโดยที่ “เทวราชาแบบพุทธ” คือการ ให้ความหมายในตัวผู้ปกครองว่าเป็นเทวดาในพระพุทธศาสนาที่มีบทบาททั้งอุปถัมภ์ศาสนาและ ช่วยเหลือมนุษย์ซึ่งหมายถึงพระอินทร์ (ชาติรี ประภคินนทการ 2550: 50) และ ผู้ปกครอง ตามแบบ “เทวสิทธิ์” ตามคติของคริสต์ โดยมีหลักฐานปรากฏว่าทรงแสดงแนวพระราชดำริทางการเมืองตาม แบบลัทธิ “เทวสิทธิ์” เนื่องจากทรงต้องการสื่อสารเพื่อแสดงพระองค์ในฐานะที่มีพระราชสถานะ เป็นเช่นเดียวกับกษัตริย์ในตะวันตกเพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองการดำเนินพระราชกุศลบายทางการเมือง ระหว่างประเทศ

พระราชดำริทางการเมืองเกี่ยวกับสถานะของพระมหากษัตริย์แบบ “พุทธราชา” หรือ “ธรรมราชา” นั้น เป็นอิทธิพลจากกรอบแนวปฏิบัติของผู้ปกครอง เพื่อสร้างความชอบธรรม ตามมโนทัศน์ทางการเมืองไทย ซึ่งพระมหากษัตริย์จะต้องปกครองโดยยึดหลักธรรมทาง พระพุทธศาสนา คือหลัก ทศพิธราชธรรม หลักราชสังคหวัตถุ หลักจักรวรรดิวัตร 12 ประการ ใน การปกครอง (दनัย ไชโยธา 2548: 117-112) อย่างไรก็ตามพระองค์ก็ทรงแสดงให้เห็นแนว พระราชดำรินมคิดว่าพระมหากษัตริย์ก็เป็นดังบุคคลธรรมดาทั่วไปหาได้แปลกแตกต่างจากผู้อื่น กล่าวคือจะต้องเป็นไปตามกฎพระไตรลักษณ์ ที่เกิดและเสื่อมไปเป็นธรรมดา หาได้เป็นบุคคลพิเศษ

ที่อยู่นอกเหนือกฎดังกล่าวไม่ ซึ่งแนวพระราชดำริประการหลังนี้ เป็นผลมาจากการที่พระองค์ ทรงเห็นสังขรณ์ของวิถีชีวิตมนุษย์ผ่านช่วงเวลาที่ผ่านมาที่พระองค์ผนวชเป็นพระภิกษุถึง 27 พรรษา (พุทธ ฐมวชน 2554, 8 ธันวาคม) ทรงสื่อสารแนวพระราชดำริทางการเมืองที่เกี่ยวกับสถานะของ พระมหากษัตริย์ในลักษณะต่างๆที่กล่าวไปข้างต้นผ่านพระราชสาส์นและประกาศต่าง ๆ เพื่ออธิบาย และให้ความหมายของสถานะของกษัตริย์ตามวาระและโอกาสที่ต่างกันไป

1.3 การส่งเสริมเสรีภาพ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ทรง ยกเลิกจารีตปฏิบัติอันเป็นเครื่องกีดกันมิให้ราษฎรได้เข้าถึงพระมหากษัตริย์ ทำให้ราษฎร ของพระองค์มีเสรีภาพมากขึ้นในการเข้าถึงพระองค์เพื่อถวายฎีกา ผลจากการปรับเปลี่ยนแบบแผน จารีตดังกล่าวนอกจากจะทำให้พระองค์ทรงมีความใกล้ชิดกับราษฎรแล้ว ยังเป็นไปเพื่อส่งเสริมให้ เกิดการเข้าถึงขบวนการยุติธรรม และผลจากการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมนี้เองทำให้ปัญหา ในเรื่องสิทธิและเสรีภาพของราษฎรได้รับความสนพระทัยจากพระองค์โดยเฉพาะประเด็นเกี่ยวกับ สิทธิสตรีที่ทรงมีพระราชดำริถึงความไม่เท่าเทียมกันทางเพศว่า “ผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคน หายยุติธรรมไม่” ดังนั้นพระองค์จึงได้ทรงสื่อสารผ่านพระบรมราชวินิจฉัยต่างๆ เพื่อยกสถานะภาพ ของสตรี และส่งเสริมความเท่าเทียม อีกทั้งส่งเสริมสิทธิในชีวิตของราษฎรอันเป็นพื้นฐานในการ พัฒนาด้านสิทธิมนุษยชนในเวลาต่อมา

1.4 การอบรมกล่อมเกลาทางการเมือง

ประเด็นเกี่ยวกับการสื่อสารเพื่ออบรมกล่อมเกลาทางการเมืองและสังคมต่อราษฎร พระองค์ทรงสื่อสารผ่านประกาศต่าง ๆ เพื่ออธิบายความให้ความรู้ สร้างความกระจ่าง และสร้าง กระบวนการคิดเชิงตรรกะให้แก่ราษฎร อันเป็นรากฐานสำคัญในการส่งเสริมความสงบเรียบร้อย ของพระราชอาณาจักร ซึ่งความสงบเรียบร้อยและความมั่นคงของราชอาณาจักรได้รวมไปถึง ความเข้มแข็งในการควบคุมกำลังพล และการบริหารจัดการประชากรอย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น พระองค์จึงทรงมีการสื่อสารเพื่อการอบรมกล่อมเกลาให้ราษฎรยึดถือระบบทางสังคมแบบ “สังคมไพร่” หรือ สังคมแบบ “ศักดินา” อันเป็นระบบทางสังคมที่ยึดถือปฏิบัติมาเป็นระยะเวลา ยาวนาน (จิตร ภูมิศักดิ์ 2548: 131-138) ในขณะเดียวกันพระองค์ก็ทรงอบรมกล่อมเกลาให้ราษฎร ยึดมั่นในพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นองค์ประกอบสำคัญในชีวิตและสังคมไทย อีกทั้งยังทรง สื่อสารเพื่ออบรมกล่อมเกลาเพื่อธำรงรักษาค่านิยมและทัศนคติเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์แบบ เทวราชาเอาไว้ เพื่อรักษาระบบแบบแผนทางการเมืองการปกครองที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน ตั้งแต่สมัยโบราณ

1.5 การสร้างธรรมาภิบาล

ด้านการบริหารงานราชสำนักและปกครองประเทศ ทรงบริหารจัดการสอดคล้องกับหลักธรรมาภิบาล คือ ทรงยึดหลักคุณธรรม (Morality) หลักยุติธรรม (Justice) หลักนิติรัฐ (Rule of Law) หลักโปร่งใส (Transparency) และหลักการมีส่วนร่วม (Participation) ซึ่งถือว่าพระองค์ทรงเป็นผู้เปิดศักราชใหม่แห่งการยึดหลักธรรมาภิบาลในการบริหารประเทศอย่างเป็นรูปธรรม โดยไม่ปรากฏว่ามีพระมหากษัตริย์พระองค์ใดในรัชสมัยก่อนหน้านั้นจะสื่อสารให้เห็นถึงความมีธรรมาภิบาลได้เด่นชัดเท่ากับรัชสมัยของพระองค์

1.6 การสร้างเสถียรภาพทางการเมือง

การสื่อสารทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเด็นสุดท้ายคือเรื่องเกี่ยวกับการสร้างเสถียรภาพทางการเมือง ซึ่งมีองค์ประกอบหลัก ๆ คือ ประสิทธิภาพของพระองค์ในฐานะที่เป็นผู้ปกครองที่มีประสิทธิภาพ หรือพระอัจฉริยภาพในการบริหารจัดการการเมืองภายในราชอาณาจักรและการเมืองระหว่างประเทศให้เกิดประสิทธิผลตามที่พระองค์ทรงมุ่งหมายไว้จากการศึกษาพบว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนอกจากจะทรงมีพระปรีชาในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ตามโบราณราชประเพณี คือ ทรงมีคุณสมบัติแห่งการเป็นพระมหากษัตริย์ตามค่านิยมของชนชั้นนำ คือ ทรงต้องมีความรู้ในแบบแผนเจ้านายโบราณทั่ว ๆ ไป ซึ่งเป็นวิชาการตามปรัชญาตะวันออก (นฤมล ชีรวัดน์ 2525: 22-26) แล้วยังทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีคุณลักษณะแห่งการประนีประนอมประสานประโยชน์ ทรงเป็นผู้ส่งเสริมเรียน ทรงมีอัจฉริยภาพในการประเมินสถานการณ์ได้อย่างแม่นยำ ทรงเป็นผู้ที่รู้จักกาล และทรงรู้จักคน ทำให้ทรงดำเนินนโยบายที่เป็นประโยชน์ต่อประเทศได้เป็นอย่างดี

โดยสรุปแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบราชาธิปไตยของไทยพระองค์แรกที่ทรงสร้างกระบวนการสื่อสารต่อผู้รับสารในรูปแบบใหม่โดยทรงสื่อสารโดยตรงต่อบุคคลที่พระองค์ต้องการจะสื่อถึงและทรงสื่อสารในสิ่งที่พระองค์ต้องการที่จะสื่อ กระบวนการสื่อสารเช่นนี้พระองค์ทรงได้รับอิทธิพลแบบแผนมาจากธรรมเนียมการติดต่อสื่อสารของตะวันตกที่มีธรรมเนียมการลงชื่อในสารเพื่อบ่งบอกว่าข้อความหรือสารนั้นๆถูกส่งมาโดยผู้ใด ซึ่งเป็นผลมาจากการที่พระองค์ทรงคบค้าสมาคมกับพระสหายชาวตะวันตกครั้งเมื่อก่อนขึ้นครองราชย์ อีกทั้งการที่พระองค์ทรงเคยเป็นพระภิกษุยาวนาน ถึง 27 ปี ทำให้มีความใกล้ชิดประชาชนเป็นอย่างมากเนื่องจากพระภิกษุมิมีบทบาทหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนประชาชน และในขณะเดียวกันก็ต้องการการอุปถัมภ์จากประชาชน พระองค์ซึ่งทรงมีบทบาทที่โดดเด่นในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาต่อพุทธศาสนิกชนทุกระดับจึงมีความคุ้นเคยกับการสื่อสารโดยตรงกับผู้รับสารผ่านบทบาทของพระภิกษุ ประสบการณ์ดังกล่าวจึงทำให้พระองค์ทรงคุ้นเคยกับการสื่อสารโดยตรงโดยไม่ต้องผ่านระบบการสื่อสารแบบจารีตแบบเก่าที่พระมหากษัตริย์

ทรงให้ผู้รับพระราชโองการไปสื่อสารกับผู้รับสารอีกทอดหนึ่ง การสื่อสารโดยตรงเช่นนี้ทำให้เกิดประสิทธิภาพในการดำเนินนโยบายและการบริหารจัดการทางการเมืองทั้งภายในและภายนอกราชอาณาจักร

2. อภิปรายผล

จากการศึกษาพบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยในระบอบประชาธิปไตยที่มีบทบาทอย่างมากในทางการเมืองภายในประเทศและระหว่างประเทศซึ่งสะท้อนผ่านกระบวนการสื่อสารในมิติต่างๆ เพื่อทำให้เกิดประสิทธิผลในเชิงการเมืองการปกครอง ทั้งการใช้นโยบายและวิธีการที่เหมาะสมกับสถานการณ์ดังที่พระองค์ได้ทรงสื่อสารในวาระและโอกาสต่าง ๆ กัน สอดคล้องกับผลการศึกษาของ พงศ์ริดา เกษมสิน (2531) ที่ได้พบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนำเอาความคิดจารีตของไทยเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์มาปรับใช้และทรงอธิบายให้เข้ากับประสบการณ์ส่วนพระองค์ สถานการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม แนวความคิดที่ทรงให้ความสำคัญคือ แนวความคิดเรื่องสัญญาประชาคม และแนวคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้รอบรู้ ทรงสามารถและทรงบารมี ในพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องสัญญาประชาคมนั้น พระมหากษัตริย์ทรงเป็นมนุษย์ที่ทรงสามารถสร้างระเบียบและประโยชน์สุขแก่สังคมอันเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับกลุ่มต่างๆ ในสังคม ส่วนพระบรมราชวินิจฉัยเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในอุดมคติ ซึ่งรอบรู้ ทรงสามารถและทรงบารมีนั้น ได้รับการปรับให้สอดคล้องกับภาวะที่ไทยต้องเผชิญหน้ากับการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก ประเด็นเกี่ยวกับการสร้างประสิทธิภาพหรือความมั่นคงทางการเมือง ผลการศึกษาวิจัยพบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระปรีชาในการปกครองและการบริหารการเมืองทั้งภายในและภายนอกราชอาณาจักรจนเกิดประสิทธิผลที่ดีต่อสถานะของพระองค์เองที่ทรงดำรงอยู่ในฐานะพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองประเทศเอกราชประเทศหนึ่ง

อย่างไรก็ตามเมื่อเปรียบเทียบกับงานเขียนของ เทอดพงษ์ คงจันทร์ (2547) ปรากฏว่าผลของการศึกษาไม่สอดคล้องกัน โดยที่ เทอดพงษ์ คงจันทร์ ได้เสนอว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่แทบจะไม่มีบทบาทในทางการเมืองการปกครองเลยเนื่องจากทรงยอมรับการสนับสนุนจากกลุ่มขุนนางตระกูลขุนนางทำให้ขุนนางตระกูลดังกล่าวมีอิทธิพลภายในราชสำนักเหนือพระองค์ แต่การศึกษากลับพบว่าพระองค์ทรงมีพระปรีชาในการดูแลอำนาจภายในราชสำนักได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทรงใช้พระราชวิธีที่เหมาะสมในการเลือกใช้ขุนนางให้เกิดประสิทธิผลและความมั่นคงของพระราชอาณาจักร ตัวอย่างเช่น กรณีทรงตั้งคณะ

ตัวแทนฝ่ายสยามในการเจรจาความสนธิสัญญาระหว่างประเทศอังกฤษและประเทศต่าง ๆ อีกหลายประเทศ จริงอยู่ที่ส่วนใหญ่ทรงตั้งให้ขุนนางตระกูลขุนนางเป็นผู้แทนพระองค์ในการเจรจา แต่หากพิจารณาแล้วจะพบว่า เป็นพระราชกุศโลบายอันชาญฉลาดในการดูแลอำนาจระหว่างอำนาจภายในและอำนาจภายนอกราชอาณาจักร กล่าวคือ หากพระองค์เป็นผู้เจรจาความในสนธิสัญญาเองและเกิดข้อเสียบ่อยต่อผลประโยชน์ของกลุ่มขุนนาง ซึ่งส่วนใหญ่คือขุนนางตระกูลขุนนาง พระองค์ก็จะทรงถูกกดดันจากกลุ่มอำนาจดังกล่าว และหากพระองค์ทรงไม่ยอมรับข้อเสนอของประเทศมหาอำนาจคู่สัญญา พระองค์ก็จะทรงโดนแรงกดดันจากภายนอก ดังนั้นพระราชวิธีที่เหมาะสมที่สุดคือ ให้ตัวแทนผลประโยชน์ทั้ง 2 ฝ่ายเป็นผู้เจรจา โดยมีพระองค์เป็นผู้มีพระบรมวินิจฉัยเป็นอันดับสุดท้าย จึงแสดงให้เห็นพระราชอัจฉริยภาพในการบริหารดูแลอำนาจได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ทางด้านความมีธรรมาภิบาล ค่อนข้างสอดคล้องกับทฤษฎีของ ฌูร ฌูม็อง (2554) ที่เสนอว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยึดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอันประกอบไปด้วย หลักขันติ หิริ โอตตัปปะ และ อิทธิบาท 4 เป็นหลักธรรมาภิบาลของพระองค์ในการบริหารจัดการราชสำนัก โดยที่ “ขันติ” คือความอดทน “หิริ” คือ การละอายต่อการทำบาป “โอตตัปปะ” คือ ความเกรงกลัวต่อบาป “อิทธิบาท 4” คือ บาทแห่งความสำเร็จ ประกอบไปด้วย ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับผลวิจัยแล้วพบว่า ผู้วิจัยได้ใช้กรอบแนวคิดเรื่องธรรมาภิบาลในยุคปัจจุบันเป็นกรอบในการวิเคราะห์ ซึ่งกรอบดังกล่าวเป็นกรอบที่องค์กรพัฒนาแห่งเอเชีย และองค์การสหประชาชาติเป็นผู้กำหนดขึ้นเพื่อเป็นเครื่องวัดการบริหารจัดการรัฐที่ดี ซึ่งถึงแม้ว่ากรอบดังกล่าวจะมีความแตกต่างในแนวคิด แต่ก็ค่อนข้างมีความสอดคล้องเชื่อมโยงกัน กล่าวคือหลักความโปร่งใส หลักนิติรัฐ และ หลักคุณธรรม เปรียบได้กับความมี หิริ โอตตัปปะ กล่าวคือ ทำการโดยบริสุทธิ์ใจ เปิดเผย เกรงกลัวต่อการปฏิบัติไม่ดี บริหารโดยถูกต้องตามกฎหมาย ถูกต้องตามทำนองคลองธรรมและจารีตประเพณี และหลักมีส่วนร่วม หลักการมุ่งเน้นฉันทามติ และหลักความรับผิดชอบ เปรียบได้กับการมีความพึงพอใจในการทำงาน มีความพยายามในทำงานต่างๆสำเร็จลุล่วงเพื่อผลประโยชน์อันสูงสุดของประเทศอันเป็นสิ่งที่ผู้ปกครองต้องรับผิดชอบต่อราษฎรของตน สอดคล้องกับหลัก อิทธิบาท 4 นั้นเอง

ทางด้านพระราชดำริเกี่ยวกับสถานะของพระมหากษัตริย์ การศึกษาพบว่าสอดคล้องกับผลการศึกษาของ ชงทอง จันทรางศุ (2553) ที่ได้เสนอว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเปลี่ยนแปลงแนวพระราชดำริทางการเมืองที่ว่าด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์ จากกระบวนทัศน์ทางการเมืองและสังคมเดิมที่เห็นว่าสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นเทวราชา หรือธรรมราชา มาเป็นแนวพระราชดำริว่า การเป็นพระมหากษัตริย์เกิดขึ้นเพราะอาณาประชาราษฎร์พร้อมกันยกย่องยินยอมให้ทรงดำรงตำแหน่งนั้น หากแต่การศึกษาวิจัยเรื่องการสื่อสารทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพบว่า พระองค์นอกจากจะทรงมีแนวพระราชดำริทางการเมือง

เกี่ยวกับสถานะพระมหากษัตริย์ตามคติความเชื่อทางเทวราชา และ พุทธราชา แล้ว ยังทรงมีแนว “เทวราชาแบบพุทธ” และสถานภาพพระมหากษัตริย์แบบบุคคลธรรมดาสามัญ ที่มี เกิด แก่ เจ็บ ตาย และเป็นไปตามกฎพระไตรลักษณ์ คือ เป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา เจกเช่นมนุษย์ทั่วไปเพิ่มเติม อีกด้วย

ประเด็นเกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อแสดงความชอบธรรมในการปกครองของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผลการศึกษาสอดคล้องกับผลการศึกษาของ นฤมล ชีรวัดน์ (2525) ที่ได้นำเสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ซึ่งได้พบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักเสมอว่าพระองค์ ทรงเป็นรัชทายาทโดยชอบธรรมในการสืบต่อราชสมบัติของพระราชบิดา ในฐานะที่พระองค์ทรง เป็นองค์รัชทายาทโดยนิตินัย เนื่องจากทรงมีพระราชอิสริยยศเป็น “สมเด็จพระเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่” แต่กระนั้นทัศนคติแบบ “จารีตนิยม” ของพระองค์ได้เปลี่ยนไปมากหลังจากที่ทรงพลาดจาก พระราชสมบัติและต้องทรงผนวชถึง 27 ปี ระหว่างที่ทรงผนวชอยู่นั้น ถึงแม้ว่าพระองค์จะอยู่ใน สมณเพศและแทบจะไม่มีโอกาสในราชสมบัติอีกเลย แต่พระองค์ก็ยังทรงแสดงให้เห็นว่า ทรงปรารถนาในราชสมบัตินั้นอยู่ การที่พระองค์ทรงผนวชถึง 27 พรรชานอกจากจะเป็นการลี้ภัย ทางการเมืองแล้ว พระองค์ใช้โอกาสในระยะเวลาในการศึกษาเล่าเรียนวิชาการความรู้หลายแขนง ทรงเรียนรู้เท่าทันกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงภายนอกพระราชอาณาจักร พระองค์จึงสามารถ พัฒนาพระราชดำริทางการเมืองให้มีลักษณะเฉพาะพระองค์ในเรื่องเกี่ยวกับพระราชภารกิจ ที่พระมหากษัตริย์พึงมีต่อราษฎรและราชอาณาจักร เมื่อพระองค์ได้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ แล้ว ทรงดำเนินการตามพระราชดำริทางการเมืองที่เกิดขึ้นใหม่นี้ ผลก็คือนโยบายต่างประเทศของ ไทยเปลี่ยนจากการไม่ผูกพันกับประเทศใดมาเป็นการโอนอ่อนยอมตามความต้องการของชาติ มหาอำนาจ ขณะเดียวกันก็เริ่มพัฒนายุทธวิธีถ่วงดุลอำนาจในวิธีการทูต ภายในประเทศนั้น พระองค์ทรงเริ่มโครงการระยะยาวที่จะรวมศูนย์อำนาจทางการเมืองไว้ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ ทั้ง ยังทรงนำกลุ่มผู้สนับสนุนพระองค์เพิ่มพูนความรู้เรื่องวิทยาการสมัยใหม่ เป็นที่น่าสังเกตว่าภายใน ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้นพระองค์มิได้ทรงละทิ้งความเชื่อพื้นฐานในเรื่องบทบาทของกษัตริย์ที่ เป็นธรรมราชาตามอุดมคติทางพระพุทธศาสนา เพียงแต่ทรงกำหนดบทบาทธรรมราชาของ พระองค์ให้ใกล้ชิดราษฎรยิ่งกว่ารัชสมัยใดที่ผ่านมา

ประเด็นเกี่ยวกับการสร้างประสิทธิภาพหรือความมั่นคงทางการเมือง ผลการศึกษาวิจัย พบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระปรีชาในการปกครองและการบริหาร การเมืองทั้งภายในและภายนอกราชสำนักจนเกิดประสิทธิผลที่ดีต่อสถานะของพระองค์เองที่ทรง ดำรงอยู่ในฐานะพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองประเทศเอกราชประเทศหนึ่ง ซึ่งสอดคล้องกับ ผลการศึกษาของ พงศ์ธิดา เกษมสิน (2531) ที่ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “พระบาทสมเด็จพระ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการธำรงฐานะพระมหากษัตริย์” ที่พบว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำเอาความคิดจารีตของไทยเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ มาปรับใช้และทรงอธิบายให้เข้ากับประสบการณ์ส่วนพระองค์ สถานการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม แนวความคิดที่ทรงให้ความสำคัญคือ แนวความคิดเรื่องสัญญาประชาคม และแนวคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้รอบรู้ ทรงสามารถและทรงบารมี ในพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องสัญญาประชาคมนั้น พระมหากษัตริย์ทรงเป็นมนุษย์ที่ทรงสามารถสร้างระเบียบและประโยชน์สุขแก่สังคมอันเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับกลุ่มต่างๆ ในสังคม ส่วนพระบรมราชวินิจฉัยเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในอุดมคติ ซึ่งรอบรู้ ทรงสามารถและทรงบารมีนั้น ได้รับการปรับให้สอดคล้องกับภาวะที่ประเทศสยามต้องเผชิญหน้ากับการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก

โดยสรุป ผลการวิจัยได้แสดงให้เห็นถึงพระราชอัจฉริยภาพทางการสื่อสารของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นผลมาจากประสบการณ์ที่พระองค์ทรงผ่านมาในช่วงระยะเวลาก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์ซึ่งมีระยะเวลาอันเกือบสามทศวรรษ โดยทรงได้รับอิทธิพลจากธรรมเนียมการสื่อสารของชาวต่างชาติที่พระองค์ทรงสื่อสารด้วย ทั้งที่เป็นบุคคลอยู่ภายใน และภายนอกราชอาณาจักร ทำให้พระองค์ทรงมีแนวทางการสื่อสารที่แตกต่างไปจากพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนๆ ผลจากการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ทางการสื่อสารนี้เอง ทำให้พระองค์ทรงสามารถใช้การสื่อสารเพื่อตอบสนองจุดมุ่งหมายทางการเมืองของพระองค์ได้อย่างกว้างขวางและมีความหลากหลาย เนื่องจากทรงสื่อสารกับผู้รับสารได้โดยตรง และทรงสื่อสารได้อย่างตรงประเด็น ผลการวิจัยได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงจุดมุ่งหมายของการสื่อสารในฐานะที่เป็นเครื่องมือทางการเมืองของพระองค์ในฐานะที่เป็นผู้ปกครองที่ทรงสามารถใช้กระบวนการสื่อสารได้อย่างมีประสิทธิภาพ และก่อให้เกิดประสิทธิผล

3. ข้อเสนอแนะ

3.1 ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

3.1.1 ผู้สนใจและนักศึกษาเรื่องการสื่อสารทางการเมืองและประวัติศาสตร์การเมืองไทย สามารถนำผลวิจัยไปใช้ประกอบการศึกษาเพื่อให้เห็นวิวัฒนาการของการสื่อสารทางการเมืองอันสามารถนำไปเชื่อมโยงกับประเด็นการศึกษาในมิติอื่นๆ เช่น การบริหารจัดการภาครัฐ การกำหนดนโยบายของชนชั้นนำ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการพัฒนาองค์ความรู้ทางด้านต่างๆ อาทิเช่น การสื่อสาร ประวัติศาสตร์ รัฐศาสตร์ และสังคมศาสตร์ เป็นต้น

3.1.2 ในทางวิชาการ ผลการวิจัยนี้สามารถนำไปใช้ในการส่งเสริมองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ทางการเมืองการปกครอง และการสื่อสารของชนชั้นนำได้

3.2 ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

3.2.1 ควรศึกษารูปแบบ และ ผล ของการสื่อสารทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

3.2.2 ควรศึกษาเปรียบเทียบการสื่อสารทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระมหากษัตริย์พระองค์อื่นๆ อาทิ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นรัชกาลก่อนที่ประเทศสยามจะก้าวเข้าสู่การปรับตัวเป็น “สยามใหม่” และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงมีความเป็น “ปราชญ์” ทางภาษาและทรงพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.4. 1ก/1 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึง นาย ยี่ ดับบลิว เอ็คเคี ลงวันที่ 14 กรกฎาคม ค.ศ 1848 อ้างถึงใน นฤมล ชีรวัดน์ (2525) “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- กาญจนา แก้วเทพ (2541) *สื่อสารมวลชน: ทฤษฎีและแนวทางการศึกษา* กรุงเทพมหานคร ภาพพิมพ์ กุลลินี มุทชากลิน และ วรารักษ์ เฉลิมพันธุ์ศักดิ์ (2550) “แนวคิดสตรีนิยมกับการเมือง” ใน *ประมวลสาระชวศึกษาแนวคิดทางการเมืองและสังคม* หน้าที่ 12 หน้า 211- 256 นนทบุรี สาขาวิชา รัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
- จิโรโชค (บรรพต) วีระสย และคนอื่นๆ (2551) *รัฐศาสตร์ทั่วไป* พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร มหาวิทยาลัยรามคำแหง
- จิตร ภูมิศักดิ์ (2548) *โฉมหน้าศักดินาไทย* พิมพ์ครั้งที่ 9 กรุงเทพมหานคร ศรีปัญญา
- จันทร์ฉาย ภัคอุทัย (2528) *รายงานการวิจัย “การวิเคราะห์ความชอบธรรมของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสมัยอยุธยา”* กรุงเทพมหานคร คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง
- ชม ภูมิภาค (2531) “สื่อมวลชนกับการเมืองไทย” ใน *เอกสารการสอนชุดวิชาพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมของการเมืองไทย* หน้าที่ 10 หน้า 621- 645 นนทบุรี มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
- ชวณะ ภวกานนท์ (2551) “ทฤษฎีการสื่อสารทางการเมือง” ใน *ประมวลสาระชววิชาการสื่อสารทางการเมือง* หน้าที่ 2 หน้า 2-1 ถึง 2-142 นนทบุรี สาขาวิชา รัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2548) *คำนำประชุมประกาศรัชกาลที่ 4* พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ กัญฉิกา ศรีอุดม บรรณาธิการ (2547) *ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม เซอร์จอห์น เบาว์ริง* กรุงเทพมหานคร มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย

- ชาติรี ประภิตนทการ (2550) *การเมืองและสังคมในศิลปสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์*
ชาตินิยม พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร มติชน
- _____. (2552) “คติพระอินทร์สมัยรัชกาลที่ :1 อุดมการณ์รัฐ พุทธศาสนา และ
 สถาปัตยกรรม” ใน *ศิลปวัฒนธรรม* 6:6 (เมษายน) หน้า 79-99 นนทบุรี มติชน
- ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2554) กรุงเทพมหานคร ดันฉบับ
 ณรงค์ พ่วงพิศ และวิวัฒน์ เอี่ยมไพรวาน (2550) “ธรรมเนียมบาล” ใน *ประมวลสาราชุดวิชาการเมือง*
การปกครองไทย หน่วยที่ 9 หน้า 202-256 นนทบุรี สาขาวิชารัฐศาสตร์
 มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
- ดนัย ไชยโยธา (2548) *พระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนาในประวัติศาสตร์* กรุงเทพมหานคร
 โอเดียนสโตร์
- ดาร์รัตน์ เมตตาริกานนท์ (2554) “บทบาทและสถานภาพของผู้หญิงไทยในประวัติศาสตร์”
 คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระกระยา (2478) *พงศาวดาร เรื่องไทยรบพม่าครั้งกรุงธนบุรี*
 พระนคร อักษรเจริญทัศน์
- _____. (2503) *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2400-2394*. กรุงเทพมหานคร องค์การค้าของคุรุสภา
- _____. (2506) *พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2* กรุงเทพมหานคร
 องค์การค้าของคุรุสภา
- ทินพันธุ์ นาคะตะ (2543) *รัฐศาสตร์: ทฤษฎี แนวความคิด ปัญหาสำคัญและแนวทางการศึกษาวิเคราะห์*
การเมือง พิมพ์ครั้งที่ 5 กรุงเทพมหานคร สหายบล็อกและการพิมพ์
- ทิพากรวงศ์ฯ, เจ้าพระยา (2547) *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4* พิมพ์ครั้งที่ 6
 นนทบุรี ดันฉบับ
- เทอดพงษ์ คงจันทร์ (2547) *การเมืองเรื่องสถาปนาพระจอมเกล้าฯ* กรุงเทพมหานคร มติชน
- ทองทอง จันทรางศุ (2553) “พระราชดำริทางการเมืองเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ของ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” *วิทยานิพนธ์* หลักสูตรปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต
 สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
- ธเนศ อภรณ์สุวรรณ (2549) *ความคิดทางการเมืองไพร่กระฎุมพีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์*
 กรุงเทพมหานคร มติชน
- นันทนา กปิลกาญจน์ (2539) *การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ เรื่องบทบาทวังหน้าสมัยรัตนโกสินทร์*
 กรุงเทพมหานคร โอเดียนสโตร์

- นภาพร เล้าสินวัฒนา (2549) *การเสด็จขึ้นครองราชย์ พระราชพิธี คติ ความหมายและสัญลักษณ์แห่ง สมมติเทวราช* กรุงเทพมหานคร มิวเซียมเพรส
- นฤมล ทับจุมพล (2541) “แนวคิดและวาทกรรมว่าด้วยรัฐธรรมนูญแห่งชาติ” ใน *การจัดการปกครอง (Good Governance)* กรุงเทพมหานคร คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- นฤมล ชีรวัดน์ (2525) “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ”
วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- แน่นน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. (2549) *พระอภิเนาว์นิเวศน์ พระราชนิเวศน์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว* กรุงเทพมหานคร มติชน
- ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 1-3* (2528) กรุงเทพมหานคร องค์การคำคุณฐกา
- ประภา เพชรมิศรี (2550) “แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน ”ใน *ประมวลสาระชุดแนวคิดทางการเมือง
และสังคม* หน้าที่ 11 หน้า 153-204 นนทบุรี สาขาวิชารัฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
- ปรีดี พิศุกมิตติ (2554, 31 ตุลาคม) อาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา สัมภาษณ์โดย
ชนะศึก วิเศษชัย หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร
- พงษ์ธิดา เกษมสิน (2531) “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการธำรงฐานะพระมหากษัตริย์”
วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร
- พระญาณวโรดม (2538) *ศาสนาต่างๆ พิมพ์ครั้งที่ 5* กรุงเทพมหานคร สภาการศึกษามหามกุฏราช-
วิทยาลัย
- พระธรรมกิตติวงศ์ ราชบัณฑิต (ทองดี สุระเคโซ) (2550) “ภาษาธรรม” ใน
http://www.kalyanamitra.org/daily/dhamma/index.php?option=com_content&task=view&id=4115&Itemid=1 ค้นคืนวันที่ 9 กันยายน 2554
- พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2521)* จัดพิมพ์ในงานฉลองครบ 84 ปี
มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ 1-5 ตุลาคม 2521
- พลาดิษฐ์ สิทธิชัยกิจ (2550) *พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้ากรุงสยาม รัชกาลที่ 4*
พิมพ์ครั้งที่ 5 กรุงเทพมหานคร วันเวริด

- พิทยา ว่องกุล (2541) อ้างถึงใน ณรงค์ พ่วงพิศ และวิวัฒน์ เอี่ยมไพรวัน (2550) “ธรรมเนียมบาล” ใน *ประมวลสาระชุกวิชาการเมืองการปกครองไทย* หน่วยที่ 9 หน้า 202-256 นนทบุรี สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
- พัค ลวางกูร (2551) *แนวความคิดทางการเมืองไทย* กรุงเทพมหานคร ศูนย์เอกสารทางวิชาการ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง
- พฤทธิสถาน ชุมพล, ม.ร.ว. (2530) *ระบบการเมือง โครงการส่งเสริมการเขียนตำราพื้นฐานสำหรับวิชา* *ในหลักสูตรรัฐศาสตร์* กรุงเทพมหานคร คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ภาวดี มหาจันทร์ (2524) *รัตนโกสินทร์ยุคปรับปรุงประเทศ* กรุงเทพมหานคร ภาควิชาประวัติศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
- ภูมิวัฒน์ นุกิจ (2554) “ขบวนการกบฏผู้มีบุญ : กับพัฒนาการของรัฐไทย” ใน <http://www.9dem.com/rsa/view.php?id=39> ค้นคืนวันที่ 20 มกราคม 2555
- ภูธร ภูมะธน (2554, 8 ธันวาคม) นักวิชาการอิสระ อดีตหัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร สัมภาษณ์โดย ชนะศึก วิเศษชัย เรือนพระลพ อำเภอพระพุทธรบาท สระบุรี
- รจิตลักษณ์ แสงอุไร (2548) *การสื่อสารของมนุษย์* กรุงเทพมหานคร บริษัท 21 เซนจูรี่จำกัด
- เรืองวิทย์ เกษสุวรรณ (2548) *หลักรัฐศาสตร์* กรุงเทพมหานคร บพิธการพิมพ์
- ลิขิต ธีรเวคิน (2547) *ทฤษฎีพัฒนาการเมือง* กรุงเทพมหานคร ศูนย์วิจัยคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- _____. (2550) “ความชอบธรรมทางการเมืองกรณีการเลือกตั้ง 23 ธันวาคม 2550” ใน http://www.dhiravegin.com/detail.php?item_id=000517 ค้นคืนวันที่ 2 กันยายน 2554
- วัลลภ ลำพาย (2551) “แนวคิดและกระบวนการสื่อสารทางการเมือง” ใน *ประมวลสาระชุกวิชาการสื่อสารทางการเมือง* หน่วยที่ 3 หน้า 3-1 ถึง 3-76 นนทบุรี สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
- วิทยา สุจริตชนารักษ์ (2543) “การทำหน้าที่ของระบบ” ใน *เอกสารการสอนชุดวิชาการระบบการเมืองเปรียบเทียบ* หน่วยที่ 4 หน้า 154-206 นนทบุรี สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
- วิทยาธร ท่อแก้ว (2551) “การสร้างภาพลักษณ์ทางการเมือง” ใน *ประมวลสาระชุกวิชาการสื่อสารทางการเมือง* หน่วยที่ 9 หน้า 9-1 ถึง 9-67 นนทบุรี สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
- วิชัย ต้นศิริ (2548) *วิวัฒนาการของระบอบประชาธิปไตย* กรุงเทพมหานคร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- วิวัฒน์ เอี่ยมไพรวัน (2547) “รัฐบาล” ใน เอกสารการสอนชุดวิชาสถาบันและกระบวนการทางการเมืองไทย หน่วยที่ 3 หน้า 163-208 พิมพ์ครั้งที่ 4 นนทบุรี
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช สาขาวิชารัฐศาสตร์
- วิโชติ วันโณ (2551) “พฤติกรรมทางการเมือง” ใน เอกสารประกอบการสอนวิชาพฤติกรรมทางการเมือง กรุงเทพมหานคร ศูนย์เอกสารทางวิชาการ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง
- เวลต้า, เอฟ. วอลเตอร์ (2517) *แผ่นดินพระนั่งเกล้า A* แปลโดย นิจ ทองโสภิต กรุงเทพมหานคร
สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย
- เวลล์, คลอวิช (2527) *การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ* แปลโดย กาญจณี ละอองศรี และยุพา ชุมจันทร์ พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร ไทยวัฒนาพานิช อ่างถึงใน เทอดพงษ์
คงจันทร์ (2547) *การเมืองเรื่องสถาปนาพระจอมเกล้าฯ* กรุงเทพมหานคร มติชน
- ศรีพัชรา สัทธิกำจร แก้วพิจิตร (2551) “การใช้หลักธรรมมาภิบาลในสถาบันอุดมศึกษาเอกชน”
คุณิณีพนธ์ หลักสูตรปริญญาคุณิณีบัณฑิต สาขาการบริหารการศึกษา ภาควิชาการบริหาร
การศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร
- ส.พลายน้อย (2544) *พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า พระเจ้ากรุงสยาม* กรุงเทพมหานคร พิมพ์คำ
_____. (2548) *พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า พระเจ้ากรุงสยาม* กรุงเทพมหานคร ภาพพิมพ์
_____. (2553) *พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า พระเจ้ากรุงสยาม* พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร
สถาพรบุ๊คส์
- สุจิต บุญบงการ (2519) *อำนาจทางการเมืองของผู้นำทหารไทย: ศึกษาเปรียบเทียบระหว่าง
จอมพล ป. พิบูลสงคราม กับ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์* กรุงเทพมหานคร
โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
- สุชาติ ศรียารัตน (2554) *เอกสารประกอบการบรรยาย “แนวทางการศึกษารัฐศาสตร์”*
กรุงเทพมหานคร คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง
- สุรพงษ์ โสธนะเสถียร (2545) *การสื่อสารกับการเมือง* พิมพ์ครั้งที่ 6 กรุงเทพมหานคร ประสิทธิ์กัณฑ์
แอนด์พรีนติ้ง
- เสฐียรโกเศศ (2518) *เล่าเรื่องไตรภูมิ* กรุงเทพมหานคร คลังวิทยา
- เสฐียร หอมจระ และคนอื่นๆ (2548) *ทฤษฎีการเมืองและสังคม 2* พิมพ์ครั้งที่ 6 กรุงเทพมหานคร
มหาวิทยาลัยรามคำแหง

สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน (2543) *การบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดี (good governance)* กรุงเทพมหานคร

สำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (2554) “แนวคิดธรรมาภิบาล” ใน

[http:// www.socgg.soc.go.th/ History1.html](http://www.socgg.soc.go.th/History1.html) ค้นคืนวันที่ 2 กันยายน 2554

โอภาส เสวิกุล (2521) *พระราชบิดาแห่งการปฏิรูป* กรุงเทพมหานคร แพร่วิทยา

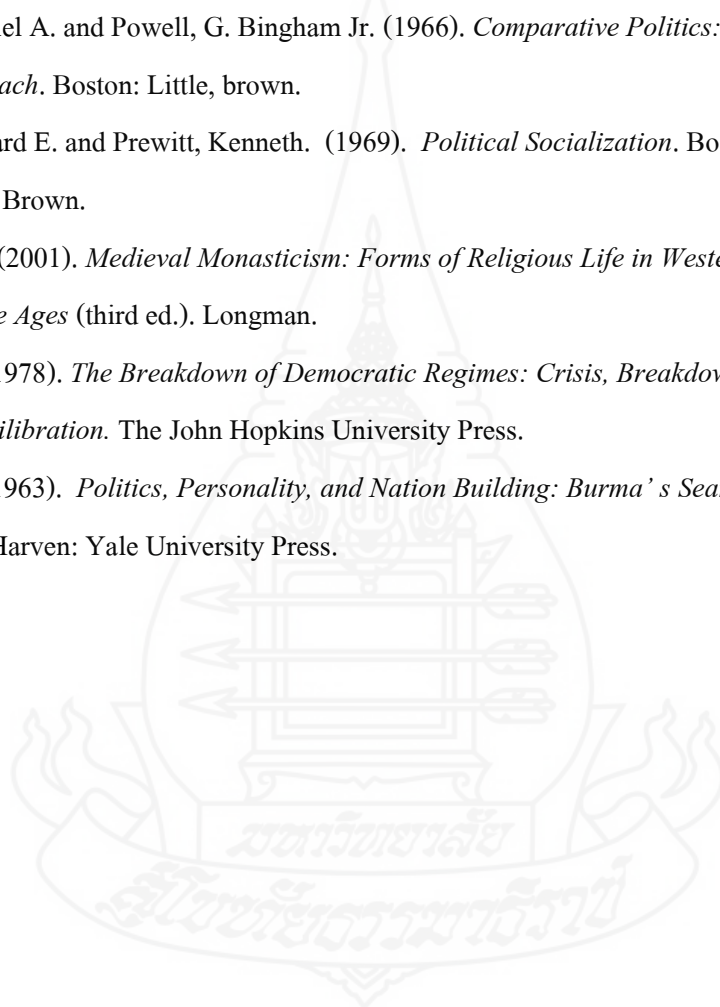
Almond, Gabriel A. and Powell, G. Bingham Jr. (1966). *Comparative Politics: A Development Approach*. Boston: Little, brown.

Dawson, Richard E. and Prewitt, Kenneth. (1969). *Political Socialization*. Boston: Little Brown.

Lawrence, Ch (2001). *Medieval Monasticism: Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages* (third ed.). Longman.

Linz, Juan J. (1978). *The Breakdown of Democratic Regimes: Crisis, Breakdown, and Reequilibration*. The John Hopkins University Press.

Pye, Lucian. (1963). *Politics, Personality, and Nation Building: Burma's Search for Identity*. New Harven: Yale University Press.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	นายชนะศึก วิเศษชัย
วัน เดือน ปี เกิด	29 มกราคม 2523
สถานที่เกิด	อำเภอเมืองลพบุรี จังหวัดลพบุรี
วุฒิการศึกษา	ปริญญาครุศาสตรบัณฑิต (ภาษาอังกฤษ) สถาบันราชภัฏเทพสตรี พ.ศ. 2544
สถานที่ทำงาน	สายการบินเอมิเรตส์ รัฐดูไบ ประเทศสหรัฐอาหรับเอมิเรตส์
ตำแหน่ง	ผู้จัดการประจำเครื่องบิน (In-Flight Manager)

